

3/2016

NÁRODNÁ OSVETA

ČASOPIS PRE ROZVOJ MIESTNEJ KULTÚRY A ZÁUJMOVEJ ČINNOSTI

Ľudské práva pre všetkých

Národné osvetové centrum,
Slovenská národná knižnica,
Slovenský národný archív,
Slovenské národné múzeum – Múzeá v Martine,
Združenie miest a obcí Slovenska

Vás pozývajú

na slávnostné vyhodnotenie
9. ročníka celoštátnej súťaže

slovenská kronika 2016

spojené s odborným seminárom,

15. novembra 2016 o 10.00 h

**v priestoroch konferenčnej sály
Slovenskej národnej knižnice, sídelná budova,
Námestie J. C. Hronského 1, Martin.**

Súčasťou podujatia je výstava ocenených kroník a monografií.

* Slovenská
národná
knižnica

OBSAH – 3/2016

Na titulnej strane CC0 Public Domain, Pixabay.com

NÁRODNÁ
OSVETA

granty

- 4** **Kultúrne dedičstvo a jeho podpora z Kreatívnej Európy**
Oprávnení žiadatelia v tomto programe sú: verejné a súkromné organizácie s činnosťou v oblasti umenia, spolky, školy, nadácie. Podporu možno žiadať na širokú škálu činností.

Európa pre občanov

- 8** **Stredoeurópske fórum má vďaka menám svetové meno**
Od 11. do 13. novembra v Bratislave a v pondelok 14. novembra v Banskej Bystrici sa bude konať siedmy ročník Stredoeurópskeho fóra.

ľudské práva

- 11** **Kultúrne práva národnostných menšín**
Štát by mal mať pomerne jednoznačne definované ciele svojej kultúrnej politiky vo vzťahu k národnostným menšinám, pretože kultúrna identita je neoddeliteľná od ľudskej dôstojnosti, ktorá je fundamentom celého konceptu prirodzených ľudských práv.

metodické listy

- 17** **Hra s hudbou**
Cieľom hudobnej výchovy je rozvíjať elementárne hudobné schopnosti, zručnosti a návyky detí. Najlepšie hudobné hry sú tie, ktoré k hudbe pristupujú komplexne, činnostne sa prelínajú, integrujú.

ľudské práva

- 33** **Vzdelávanie v rómskom jazyku: dilemy a možné riešenia**
Ako vytvoriť spôsob podpory vzdelávania v rómskom jazyku tak, aby zohľadnil odlišné predstavy o vzdelávaní v materinskom jazyku a súčasne vytvoril priestor na začleňovanie Rómov do spoločnosti?

história

- 38** **Uctievaný i kritizovaný: fakty o Vajanského živote a politike**
V kritike Vajanského názorov sa v slovenských podmienkach rodila politická opozícia nielen voči ústredným vládny inštitúciám, ale aj v rámci jednoty národného hnutia, predtým až kľčovito deklarovanej.

pomôcka pre prax

- 44** **Pri správnom postupe možno v archíve objaviť poklad**
Archívny výskum je dôležitý predovšetkým pre etnológov a etnografov, ale využíva ho každý, kto sa svojmu odboru venuje hlbšie. Ako s archívmi pracovať, aby bol pre oblasť kultúry ich obsah prínosom?

Menšina

Svet by bol oveľa lepším miestom pre život, keby sa ľudia rodili rovní. Napriek všetkému pokroku a vývoju ľudstva však stále platí takmer dvetisíc rokov starý výrok Lucia Annaea Senecu, že sa rodíme nerovní, rovní len umierame.

A tak ako si nie sme pri narodení rovní, každý z nás zároveň prichádza na svet ako príslušník nejakej menšiny. Na svoju škodu na to zabúdame a nepripúšťame si fakt, že ak sa aj staneme príslušníkom nejakej „väčšiny“ v jednej oblasti, nikdy sa nám, našťastie, nepodari byť „väčšinový“ v každej. Uvedomujúc si, že my sami sme a vždy budeme vo vzťahu k okolitému svetu menšinou, máme dôvod – prinajmenšom z čisto sebeckých pohľadov – byť vo vnímaní menšín citlivejší, tolerantnejší a veľkorysejší, rešpektovať ich inakosť a ľudské práva. To, že patríme k väčšine, je totiž náhoda, kým naša príslušnosť k menšine je zákonitosť.

Otázku ľudských práv, ktoré patria každému človeku od narodenia bez ohľadu na rasu, pohlavie, etnickú, národnostnú alebo štátnu príslušnosť, riešili už anglická Magna Charta Libertatum z roku 1215, uhorská Zlatá bula z roku 1222, anglický Habeas Corpus Act z roku 1679 a anglická Listina práv z roku 1689. Tie najväčšie pokroky v oblasti dodržiavania ľudských práv a slobôd priniesli francúzska Deklarácia práv človeka a občana z roku 1789 a predovšetkým Všeobecná deklarácia ľudských práv, prijatá Valným zhromaždením Organizácie spojených národov v roku 1948. Tá síce nie je právne záväzným dokumentom, ale stanovuje etické a morálne princípy, ktorých dodržiavanie a efektívna ochrana patrí k základným črtám každého demokratického a právneho štátu. A štátom, ktoré sa aspoň pokúšajú zabezpečiť všetkým svojim obyvateľom bez ohľadu na ich rasu, pohlavie, etnickú, národnostnú alebo štátnu príslušnosť, sa to opláca. Veď ako hovorí Aristoteles: Len štát, v ktorom sú si všetci rovní pred zákonom, môže byť naozaj silný.

Ľudským právam bola venovaná aj odborná konferencia, ktorú pripravilo Národné osvetové centrum, a je im venovaná aj podstatná časť tohto čísla Národnej osvetu.

Poučné čítanie želá

Redakcia

Kultúrne dedičstvo a jeho

TEXT: **ZUZANA DUCHOVÁ**, PROJEKTOVÁ MANAŽÉRKA, CREATIVE EUROPE DESK SLOVENSKO,
WWW.CEDSLOVAKIA.EU ■ FOTO: **CED SLOVENSKO**

Európsky kultúrny sektor a oblasť kreatívnych činností predstavujú 4,5 % HDP Európskej únie a zamestnávajú viac ako 8 miliónov ľudí. Vďaka komunitárnemu programu Európskej únie Kreatívna Európa môže byť kultúrny sektor aj ekonomicky ešte prínosnejší. Umožňuje totiž využívať príležitosti, ktoré ponúka éra globalizácie a digitalizácie. Navyše pomáha prekonať prekážky, akými sú fragmentácia trhu a ťažkosti pri získavaní financií.

Program Kreatívna Európa má dva podprogramy: Kultúra a MEDIA. Celkový rozpočet programu na roky 2014 – 2020 je 1,46 miliardy eur.

Podprogram Kultúra je určený na podporu kultúrnych a kreatívnych organizácií. Jeho cieľom je pomôcť im pôsobiť medzinárodne a podporovať cezhraničný pohyb kultúrnych diel a mobilitu kultúrnych hráčov. Pomáha naštartovať projekty s európskym rozmerom a zdieľať kultúrny obsah cez národné i európske hranice. Umožňuje kultúrnym profesionálom pracovať medzinárodne a internacionalizovať ich kariéry a aktivity v EÚ i ďalej, financuje programy kooperácie, literárne preklady, siete a platformy. Zameriava sa nielen na profesionálnu umeleckú scénu, ale je otvorený aj projektom z oblasti biznisu či ľudovej a amatérskej kultúry.

Druhý podprogram Kreatívnej Európy s názvom MEDIA je zameraný výlučne na profesionálny audiovizuálny sektor. Podprogram Kultúra podporuje aj projekty so širokou občianskou participáciou a umožňuje účasť širšieho spektra organizácií z oblasti kultúrneho dedičstva, vizuálneho umenia, divadelného umenia, literatúry, hudby či tanca. Okrem iného podporuje aj iniciatívu Európske hlavné mesto kultúry, značku Európske kultúrne dedičstvo či päť európskych cien, medzi ktoré patrí aj cena za kultúrne dedičstvo Europa Nostra.

V rámci celkového programu pôjde 56 % rozpočtu na podprogram MEDIA a 31 % na podprogram Kultúra. Maximálne 13 % rozpočtu sa prideliť medzisektorovej oblasti na podporu spolupráce v rámci

tejto politiky, posilnenie inovačných prístupov získavania publika a podporu nových obchodných modelov.

Podpora kultúrneho dedičstva

Dôležitou súčasťou programu Kreatívna Európa je podpora kultúrneho dedičstva. V apríli 2016 navrhla Európska komisia vyhlásiť rok 2018 za Európsky rok kultúrneho dedičstva. Pokiaľ bude schvaľovací proces úspešný, budú na tieto témy vyčlenené finančné prostriedky a vytvorí sa priestor na celospoločenskú reflexiu. Pri pohľade na súčasné svetové politické dianie je dôležitosť ochrany nielen európskeho kultúrneho dedičstva veľmi aktuálna.

Tematické európske roky fungujú od roku 1983 a zvyčajne majú istú líniu a tému politik EÚ. K tematickému roku sa konajú mnohé sprievodné podujatia od odborných až po popularizačné, v každom členskom štáte je určená organizácia zodpovedná za komunikáciu tejto témy. Kultúrne dedičstvo predstavuje všeobecne zdieľaný výsledok materiálnej či duchovnej činnosti príslušníkov lokálnych kultúr. Predstavuje tiež svojráznu historickú pamäť miest a regiónov, ovplyvňuje lokálnu kultúrnu identitu a determinuje spôsob života a trávenia voľného času obyvateľov a návštevníkov. Kultúrne dedičstvo historických miest má napríklad vplyv na príjmy z cestovného ruchu či formovanie spôsobu života miestnych obyvateľov.

Kultúrne dedičstvo neznamená len ohliadanie do minulosti, produkuje

tiež sociálny a environmentálny kapitál súčasnosti. Má potenciál obnovovať v občanoch zodpovednosť a pocit spolupatričnosti k miestu. Bez pochopenia koreňov skrátka niet možnosti napredovať. Kultúra v sebe vždy spájala politické a spoločenské prvky a nie je to inak ani dnes. Kultúra a naša kultúrna minulosť je oblasťou, ktorá môže prepájať silnejšie ako „tvrdý biznis“, kultúra je nositeľom príbehov. Pamiatky a rtefakty by nemali skončiť len ako výkladná skriňa, ale ako živý materiál pre dialóg.

K čomu môže prispieť kultúrna výmena na medzinárodnej úrovni? Ako tieto idey prakticky podporuje Európska komisia na celoeurópskej úrovni?

Konkrétne možnosti pre slovenské subjekty

Európska komisia podporuje projekty, ktorých charakter je nadnárodný a ktoré zabezpečujú medzikultúrnu výmenu medzi jednotlivými členskými štátmi. Nepodporujú sa projekty jednotlivcov (fyzických osôb). Financie v podprogramme Kultúra nie sú určené na klasické turné a bilaterálne výmeny, na investičné akcie alebo aktivity, ktoré sa uskutočňujú iba v jednej krajine. Rovnako nie sú určené na prevádzkové náklady lokálnych inštitúcií. Projekty teda musia mať medzinárodnú účasť a dosah. To nutne neznamená, že nemôžu vychádzať z lokálnych skúseností a tradícií. Tie je však potrebné vnímať v celoeurópskom kontexte a pretlmočiť ich významy ďalšiemu

podpora z Kreatívnej Európy

Možnostiam zlepšenia financovania kultúrneho dedičstva sa venovala aj interdisciplinárna konferenciu s názvom Kreatívne dedičstvo, ktorú pripravila Slovenská kancelária programu Kreatívna Európa.

publiku. Oprávnení žiadatelia v tomto programe sú: verejné a súkromné organizácie s činnosťou v oblasti umenia, spolky, školy, nadácie, v špecifických prípadoch dokonca aj firmy.

Dlhodobý sa podprogram Kultúra snaží kopírovať aktuálne trendy v oblasti kultúry a reflektovať špecifiká tohto sektora. Projekty sa preto neposudzujú podľa jednotlivých kategórií, ale počíta sa s tým, že samotná kultúrna produkcia môže byť a v súčasnosti už často je multidisciplinárna a mnohohrstevnatá. Jedným z kľúčov pri pochopení priorít programu je pozrieť sa na príklady tzv. best practice, čiže najlepšie projekty, v minulosti. Projekty z oblasti obnovy kultúrneho dedičstva či jeho propagácie alebo projekty určené na vzdelávanie v tejto oblasti tvorili dôležitú súčasť. Podpora kultúrneho dedičstva je zameraná široko – od hmotného kultúrneho dedičstva po nehmotné, v závislosti od témy a potreby projektu. Podporu možno žiadať na širokú škálu činností: konferencie a vzdelávacie podujatia,

výstavy, výmeny, festivaly, koncerty a pod. Projekty sa môžu zameriavať na jednu alebo viac oblastí.

Priority programu sú:

- podporovať projekty poskytujúce kultúrnym a kreatívnym subjektom zručnosti, schopnosti a odborné znalosti, ktoré prispievajú k posilňovaniu odvetví kultúry vrátane podporovania prispôbovania digitálnym technológiám, testovania inováčných prístupov k práci s publikom a testovania nových modelov podnikania a riadenia;
- podporovať možnosti spolupracovať medzinárodne a internacionalizovať kariéry a činnosti v Únii a mimo nej, ak je to možné na základe dlhodobých stratégií;
- poskytovať podporu na posilnenie európskych kultúrnych a kreatívnych organizácií a medzinárodných sietí so zámerom uľahčiť prístup k profesijným príležitostiam;
- podporovať medzinárodné kultúrne aktivity, ako sú napríklad výstavy, výmeny a festivaly;

- podporovať pohyb európskej literatúry s cieľom zabezpečiť jej čo najväčšiu dostupnosť;
- podporovať prácu s publikom ako prostriedok na stimulovanie záujmu o európske kultúrne diela a hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo a na zlepšovanie prístupu k nim. Cieľom práce s publikom je pomôcť európskym umelcom a ich dielam dostať sa k čo najväčšiemu počtu recipientov v Európe a rozšíriť prístup skupín s nedostatočným zastúpením ku kultúrnym dielam;
- pomôcť kultúrnym organizáciám prispôbiť sa potrebe pracovať s publikom novými a inovatívnymi spôsobmi, aby si ho udržali, získali a aby zároveň zlepšili zážitky existujúceho i budúceho publika a prehĺbili s ním vzťahy.

Konkrétne výzvy

Výzva býva otvorená spravidla raz do roka, presné aktualizované informácie nájdete na stránke www.cedslovakia.eu

Kategória 1 – Projekty spolupráce menšieho rozsahu

- Táto kategória projektov
- zahŕňa vedúceho projektu a najmenej dvoch ďalších partnerov s oficiálnym sídlom aspoň v troch rozličných krajinách zúčastňujúcich sa na programe Kreatívna Európa – podprograme Kultúra. Vedúci projektu alebo jeden zo spoluorganizátorov musia mať zákonné sídlo v jednej z oprávnených krajín;
 - podlieha žiadosti, v rámci ktorej sa požaduje maximálne 200 000 eur, čo predstavuje maximálne 60 % oprávneného rozpočtu.

Kategória 2 – Projekty spolupráce väčšieho rozsahu

- Táto kategória projektov
- zahŕňa vedúceho projektu a aspoň päť ďalších partnerov s oficiálnym sídlom aspoň v šiestich rozličných krajinách zúčastňujúcich sa na programe Kreatívna Európa – podprograme Kultúra. Vedúci projektu alebo jeden z partnerov musia mať zákonné sídlo v jednej z oprávnených krajín;
 - podlieha žiadosti, v rámci ktorej sa požaduje maximálne 2 000 000 eur, čo predstavuje maximálne 50 % oprávneného rozpočtu.

V oboch kategóriách je maximálna dĺžka trvania 48 mesiacov.

Kultúrna diplomacia

Program Kreatívna Európa – podprogram Kultúra je okrem iného aj dôležitým nástrojom kultúrnej diplomacie. Na programe totiž okrem krajín Európskej únie a Európskeho hospodárskeho priestoru participujú aj ďalšie krajiny, čím dochádza k budovaniu vzájomných kultúrnych vzťahov a prepojení. Dohody o účasti na programe Európskej únie Kreatívna Európa podpísali aj Bosna a Hercegovina, Čierna Hora, Macedónska republika, Srbsko, Turecko a Albánsko. Na základe podpisu memoranda o porozumení sa môžu kultúrne organizácie z týchto krajín uchádzať o financovanie z programu Kreatívna Európa, spolupracovať s kolegami v rámci

.....

Slovenská kancelária programu Kreatívna Európa pripravila interdisciplinárnu konferenciu s názvom Kreatívne dedičstvo, ktorá sa uskutočnila 8. júna 2016 v Slovenskej národnej galérii. Jej cieľom bolo aj hľadanie limitov kvality ochrany kultúrneho dedičstva a možností zlepšenia podpory kultúrneho dedičstva a jeho financovania.

.....

EÚ a získať podporu na preklady literárnych diel. Môžu sa tiež zapojiť do kultúrnych sietí a využívať medzinárodnú výmenu know-how.

European Culture Forum

Okrem udeľovania grantov na základe projektov fungujú na úrovni EÚ aj ďalšie nástroje na dlhodobé zviditeľnenie a podporu kultúrneho dedičstva. Pravidelne sa konajú viaceré kultúrne konferencie a stretnutia odborníkov. Každé dva roky sa opakuje konferencia European Culture Forum. Cieľom tohto medzinárodného fóra je formovať európske kultúrne politiky, uvádzať do praxe ideály formulované v dokumente European Agenda for Culture (Európska agenda pre kultúru) a podnecovať debatu a činnosti zaujímavých kultúrnych iniciatív. Fórum sa tiež zaoberá otázkami a prioritami Európskej komisie, ako sú inovácie, pracovné príležitosti, sociálna súdržnosť a medzikultúrny dialóg.

Európske dedičstvo

Značka Európske dedičstvo je akciou Európskej únie, vybudovanou na základe medzivládnej iniciatívy z roku 2006 a oficiálne ustanovenou rozhodnutím Európskeho parlamentu a Rady v roku 2011. Cieľom značky

je posilniť pocit príslušnosti Európanov – najmä mladých – k Európskej únii na základe spoločných hodnôt a prvkov histórie a kultúrneho dedičstva Európy, ako aj úctu k národnej a regionálnej rozmanitosti. Udelenie značky Európske dedičstvo vyzdvihuje symbolickú hodnotu a zvyšuje prestíž lokalít, ktoré zohrávali významnú úlohu v histórii a kultúre Európy alebo pri budovaní Európskej únie.

O udelenie značky sa môžu uchádzať pamiatky hmotného i nehmotného kultúrneho dedičstva, ako aj prírodné lokality, ktorých význam v spojení s kľúčovými udalosťami, osobnosťami alebo hnutiami európskej histórie a európskej integrácie presahuje hranice jedného štátu a prispieva k rozvoju a propagácii spoločných hodnôt Európskej únie. Slovensko do zoznamu Európskeho dedičstva navrhlo tieto lokality: predrománska cirkevná architektúra na Slovensku: Kostol sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch a Kostol sv. Juraja v Kostoľanoch, hrad Červený Kameň, mohyla na Bradle a rodný dom generála Milana Rastislava Štefánika v Košariskách, mincovňa v Kremnici.

Značku by sme mohli prirovnať k európskej verzii UNESCO – rozdielom však je, že všetky tieto lokality či fenomény nehmotného dedičstva majú silný celoeurópsky dosah a rozmer a ako celok podčiarkujú spoločné európske hodnoty, na ktorých budujú ďalšie politiky. Zoznam sa postupne rozširuje a zatiaľ je doň zapísaných 29 lokalít.

Europa Nostra

Európska komisia okrem toho každoročne udeľuje cenu za výnimočný počin v oblasti obnovy kultúrneho dedičstva Europa Nostra. Je cenou za výnimočnosť od reštaurácie budov a ich adaptácie na nové použitie po urbánnu a rurálnu obnovu krajiny, interpretácie archeologických nálezísk a starostlivosť o umelecké zbierky. Vyzdvihuje navyše výskum, službu, ktorú organizácie i jednotlivci venujú ochrane dedičstva, i vzdelávacie

Symbol Kreatívnej Európy.

projekty spojené s ochranou kultúrneho dedičstva. Cena sa udeľuje v týchto kategóriách: pamiatková ochrana; výskum; mimoriadna práca v oblasti dedičstva; vzdelávanie, odborná príprava a osвета.

Každoročne sa vyhlasuje verejná výzva, kam môžu organizácie poslať svoje projekty. Do 1. októbra 2016 je možné na jednoduchom formulári v angličtine poslať svoju nomináciu projektu na ceny, ktoré sa budú udeľovať v roku 2017. Podmienkou nie je veľkosť krajiny ani rozpočtu, šancu majú najmä inovatívne a udržateľné a tiež regionálne projekty. Medzinárodná porota vyberá tie najlepšie, ktoré sú následne honorované a ďalej prezentované. Cena slúži na zviditeľnenie neziskových a často dlhodobých projektov. Slovenské projekty majú svetu čo ponúknuť, avšak záujem o túto cenu je pomerne nízky.

V prvom ročníku (2002) získal plaketa v kategórii archeologických nálezov projekt Rybárskej brány v Bratislave. Časť stredovekého opevnenia sa nachádza na Hviezdoslavovom námestí pred starou budovou Slovenského národného divadla a ľudia môžu jeho zvyšky vidieť za okrúhlym zaskleným priezorom.

Ide o dielo archeológov Margaréty Musilovej a Petra Horanského z Mestského úradu ochrany pamiatok v Bratislave. Ocenenie Europa Nostra pripomína bronzová plaketa.

V rovnakom roku dostal diplom v prvej kategórii aj projekt obnovy prešovskej Bosákovej banky, výnimočnej secesnej budovy s kupolami z prvej polovice 20. rokov 20. storočia. O dva roky neskôr si diplom v rovnakej kategórii odniesol projekt obnovy historickej budovy Divadla Jonáša Záborského v Prešove. Posledné ocenenie pre Slovensko je z roku 2009 z kategórie vzdelávanie. Získala ho Academia Istropolitana Nova zo Svätého Jura.

Dni kultúrneho dedičstva

Iniciatívou, ktorá každoročne prepája európske organizácie, sú Dni európskeho kultúrneho dedičstva (The European Heritage Days). Počas jednotlivých podujatí, koncentrovaných každoročne v jednom septembrovom týždni, sú v rámci projektu sprístupnené pamiatky a projekty v 50 účastníckych štátoch. Za touto iniciatívou stojí Európska komisia a Rada Európy spolu s národnými koordinátormi.

Základným cieľom je zvýšiť povedomie obyvateľov o miestnom dedičstve a prehĺbiť záujem o jeho ochranu, ako aj rozvinúť vedomie o jeho prepojení s európskym kultúrnym dedičstvom. Počas Dní európskeho kultúrneho dedičstva sa pre verejnosť otvárajú mnohé pamiatky, ktoré sú zvyčajne uzavreté, alebo sa v bežne navštevovaných pamiatkach, múzeách a galériách usporadúvajú špeciálne podujatia.

Na každý rok je určená téma podujatia, na rok 2016 je to téma Pamiatky a my. Koordinátorom je Združenie historických miest a obcí SR. Možnosti participácie sú tiež široké. Zapojiť sa môžu vlastníci pamiatok, občianske združenia, spolky, školy, náboženské spoločnosti, mestá a obce, územná samospráva, štátna a verejná správa. Všetci sa môžu prihlásiť k spoločnej myšlienke Dní európskeho kultúrneho dedičstva a pripraviť zaujímavé prehliadky pamiatok, súťaže pre deti a mládež, komunitné slávnosti, animácie a koncerty a ďalšie kultúrne a spoločenské podujatia.

Viac na stránke <http://www.zhmao.sk/dekd/>.

Stredoeurópske fórum má

TEXT: MARTA ŠIMEČKOVÁ, ORGANIZÁTORKA ■ FOTO: PETER ŽUPNÍK

Európska únia je tu pre svojich občanov, aj keď mnoho z nich to v poslednom čase odmieta vidieť a priznať. Únia chce byť spoločenstvom demokratických krajín a šíriť hodnoty občianskej spoločnosti, čo potvrdzuje aj programom Európskej komisie s názvom Európa pre občanov. Rovnaký cieľ má aj na slovenské pomery jedinečný projekt Stredoeurópske fórum. A práve vďaka podpore rovnakých hodnôt získalo Stredoeurópske fórum 2016 z programu významnú finančnú podporu.

Od 11. do 13. novembra, druhý novembrový víkend, sa bude v Bratislave v divadle Astorka a v pondelok 14. novembra v Banskej Bystrici v Bábkovom divadle na Rázcestí konať Stredoeurópske fórum 2016.

Toto fórum dáva dokopy spisovateľov, spoločenských vedcov, novinárov a občianskych aktivistov z východu a západu Európy, aby spolu s našou verejnosťou hovorili o najťažších otázkach súčasnosti. Nie je to ani festival, ani klasická konferencia – je to fórum. Koná sa vždy v čase výročia Nežnej revolúcie, ktorá sa začala verejnými diskusiami v divadle. Práve Divadlo Astorka Korzo '90 bolo prvým divadlom na Slovensku, ktoré zrušilo predstavenia a otvorilo svoj priestor diskusii o demokracii.

Práve na fóre po prvýkrát na Slovensku vystúpil jeden z najväčších sociológov súčasnosti Zygmunt Bauman, americký historik Timothy Snyder či Viktor Jerofejev, najprekladanejší z dnešných ruských autorov, Oksana Zabužko, najznámejšia súčasná ukrajinská autorka, slovinský spisovateľ Drago Jančar, najprekladanejší rakúsky autor Robert Menasse, francúzsky filozof Pascal Bruckner, poľský spisovateľ Andrzej Stasiuk, hrdinovia pročeskoslovenského protestu na moskovskom Červenom námestí Natália Gorbanevskaja a Viktor Fajnberg, slávny britský komentátor Gideon Rachman, Alison Klayman, autorka slávneho dokumentu o čínskom Ai Weiweiovi, bosnianský divadelník a filmár Haris Pašović či svetovo oceňované exilové Bieloruské slobodné divadlo.

Projekt je iniciatívou občianskeho združenia Projekt Fórum, ktoré ho organizuje vždy s pomocou desiatok dobrovoľníkov – študentov bratislavských škôl, a partnerov, ktorých počet rokmi narástol: kníhkupectvo Artforum, literárny festival BRAK, občianske združenie Stará tržnica, platforma Nie v našom meste (Banská Bystrica) a Európsky kontaktný bod. V Bratislave a Banskej Bystrici sa zídu intelektuáli a umelci z krajín Vyšehradu a tiež z Nemecka, Francúzska, Holandska, Portugalska, Británie, Chorvátska, Bosny-
-Hercegoviny na svojom summite. Len bude trochu iný ako septembrový: bez oblekov a bez ochranky a domáca verejnosť so svojimi otázkami, návrhmi a pripomienkami na ňom bude vítaná.

Téma

Stredoeurópske fórum v Bratislave sa začalo na dvadsiate výročie Nežnej revolúcie bilanciou dvadsaťročnej premeny. Malo titul: Čo sa stalo s demokraciou? Odpovede na túto otázku s nami vtedy hľadal aj Václav Havel, jeden z iniciátorov tohto projektu a jeden z prvých hostí Stredoeurópskeho fóra. Kým vtedy taká otázka znela dráždivo a trochu provokatívne, dnes už znie chladne: demokracia je tým, čomu väčšina ľudí v našej časti sveta prestáva veriť. Akoby zo slávnej vety Winstona Churchilla – demokracia je najhoršia forma vlády, ibaže všetky ostatné sú horšie – mala zostať len jej prvá časť a na pointu už nikto nemyslí: o čo horšie sa žije v čomkoľvek inom.

Keď sme rozmýšľali o tom, ako pomenovať hlavnú tému siedmeho ročníka, vychádzali sme z toho, že to, na čom každý demokratický systém stojí, nemohlo len tak zmiznúť. Potreba ľudskej dôstojnosti, slobody a spolupatričnosti naďalej existuje, len už nie je jasné, kde ju hľadať. Prekryla ju znetvorená podoba univerzálnej ľudskej túžby niekam patriť a niečomu sa odovzdať, ktorá umlčiava požiadavky rozumu aj empatiu voči iným.

Francúzsky filozof André Glucksmann nazýval túto túžbu nihilizmom. Tvrdil, že nihilizmus je tým, čo musíme poznať, aby sme pred ním mohli ubrániť európsku civilizáciu – tak pred nihilizmom teroristov, ako pred nihilizmom diktátorov, skorumpovaných politikov, nihilizmom hnutí plných mladých mužov, ktorí sa cvičia v zúrivosti voči iným, ale aj pred nihilizmom všeobecnej ľahostajnosti. Čo môžeme proti nemu postaviť? O tom chceme v novembri na Stredoeurópskom fóre 2016 hovoriť.

„Nikdy netreba pochybovať o tom, že malá skupina premýšľajúcich občanov môže zmeniť svet. V skutočnosti je to jediná vec, ktorá ho kedy menila.“ To napísala veľká antropologička dvadsiateho storočia Margaret Mead.

Strachu z budúcnosti v Európe dnes dáva za pravdu podľa prieskumov, volebných výsledkov a ľudových hlasovaní hrozivé množstvo Európanov. Ale počty ľudí náchylných s niečím súhlasiť nie sú ešte celou realitou. V situáciách, ktoré vyzerajú, že nemajú východisko, sa hovorí, že nádej umiera posledná.

vd'aka menám svetové meno

V roku 2009 bol hosťom Stredoeurópskeho fóra aj Václav Havel.

Býva to však práve naopak: nádej umiera prvá a po nej už príde rad na všetko ostatné. Keď demokratická spoločnosť uverí, že demokracia nemá šancu, tak ju nepochybne nemá. Musíme byť aktívni – to je protielik na zúfalstvo, vyhlasuje Joan Baez, ktorá je práve v našej časti sveta veľkým symbolom. Aby sme sa dostali k protieliku na zúfalstvo, potrebujeme sa pozrieť okolo seba pohľadom neskresleným strachom – o tom bude Stredoeurópske fórum 2016.

Forum goes artistic

Zvláštnosťou Stredoeurópskeho fóra vždy bolo, že v jednotlivých paneloch spolu diskutovali spoločenský vedci, analytici a umelci, spisovatelia, novinári. Diskutujú spolu ľudia nielen z rôznych generácií, s rôznymi životnými a historickými skúsenosťami, ale aj z rôznych profesií, s rôznymi typmi jazyka a argumentov. Sprievodný program, ktorý sa už stal podstatnou časťou projektu – bývajú to výstavy, koncerty, inokedy

divadelné predstavenia, filmové projekcie, debaty s tvorcami, nočné autorské čítania – podčiarkuje otázky, o ktorých sa debatuje v diskusných paneloch, rozvíja ich a kladie ich jazykom umenia.

Tento rok, aspoň podľa toho, ktorí hostia potvrdili, že prijímajú pozvanie Stredoeurópskeho fóra, v čase, keď vznikali tieto riadky, budú dominovať spisovatelia a umelci. Je to prirodzené: rok 2016 je rokom veľkých hrozieb a turbulencií v Európe a v celom svete. Uprostred ťaživých predpovedí všetci potrebujeme viac energie, viac inšpirácie, viac predstavivosti, viac tvorivosti.

Kto bude na Slovensku, ale aj v strednej Európe tento rok prvýkrát? Bude to napríklad Didier Eribon, francúzsky filozof a spisovateľ, v Česku a na Slovensku známy vďaka knihe Foucault, ktorá v českom preklade vyšla v deväťdesiatych rokoch a bola a podnes je pre české a slovenské publikum kľúčom k Foucaultovmu životu, k jeho mysleniu a celej jeho ére. Didier Eribon napísal minulý rok román,

ktorý vzbudil veľký záujem v celej Európe a práve vychádza vo viacerých prekladoch (Le retour a Reims) – o premene tradične ľavičiarkej robotníckej rodiny Reimse, z akej on sám pochádza, na náruživých voličov krajnej pravice.

Po prvýkrát tu bude aj Raphael Glucksmann, syn dnes už nebohého francúzskeho filozofa André Glucksmanna, jednej z hlavných postáv generácie „nových filozofov“. Raphael Glucksmann je spisovateľ, autor dokumentárnych filmových projektov a tiež známy občiansky aktivista, ktorý bol iniciátorom veľkých nočných parížskych zhromaždení posledných mesiacov a rokov za toleranciu a ľudské práva. V Bratislave bude tento rok aj Goncalo M. Tavares, najuznávanejší portugalský spisovateľ svojej generácie, Dubravka Ugrešič, významná chorvátska esejistka a spisovateľka, minuloročná laureátka americkej literárnej ceny Neustadt International Prize, považovanej za americký ekvivalent Nobelovej ceny. Po prvýkrát tento rok v Bratislave

Jednou z tém Stredoeurópskeho fóra bolo nové osvietenstvo.

vystúpi aj Ilia Trojanow, nemecky píšuci spisovateľ (laureát Ceny Lipského knižného veľtrhu) svetoobčan a novinár, pôvodom Bulhar. Alebo nórsky sociálny antropológ Thomas Hylland Eriksen, nášmu publiku známy vďaka šiestim knihám, ktoré boli preložené do češtiny (najznámejšou z nich je pravdepodobne *Tyranie okamžiku*), či sociológ Gilles Keppel, jeden z najuznávanejších odborníkov na islamské komunity v Európe, autor slávnej *Božej pomsty*.

Medzi moderátormi jednotlivých debatných panelov bude popri Michalovi Havranovi a holandskom spisovateľovi Chrisovi Keulemansovi tento rok Nathalie Nougayrede, šéfkomentátorka zahraničnej sekcie britského *Guardianu*.

Bratislavská časť Stredoeurópskeho fóra sa skončí v nedeľu 13. novembra nepochybne jedinečnou divadelnou udalosťou: predstavením legendárneho divadla East West Center s názvom *Za čo by ste dali život?*, ktoré vzniklo ako spolupráca sarajevského East West Center s divadlom Promena, divadlom Arts Academy a Ujvidéki Színház z Nového Sadu. Účinkujúci a tvorivý tím tvoria najmä mladí

umelci – Srbi, Bosňania, Chorváti a Maďari. Predstavenie skúma neobyčajnú otázku, ktorá je dnes znova relevantná: prečo, v mene čoho, sú ľudia ochotní obetovať svoje životy? Od džihádistov a kamikadze, nacistických samovražedných eskadrií, tamilských tigrov a mnohých ďalších, čo šli na smrť s cieľmi, ktoré právom považujeme za zločinné, až po hlboko ušľachtilé motívy ľudí, ktorí obetovali životy za slobodu a rovnosť – od samoupálení vo východnej Európe, ktorými hrdinskí jednotlivci vzdorovali proti sovietskej okupácii, až po bojovníkov proti apartheidu. Je to veľmi dynamické predstavenie, zasahujúce diváka do hĺbky, veľmi súčasné a naliehavé. Publikum ho sleduje takmer neoddelene od hercov, čím je do projektu ešte osobnejšie vtiahnuté. Predstavenie *Za čo by ste dali život?* bude osobitným príspevkom do tohtoročnej diskusie. Jeho uvedenie na Stredoeurópskom fóre nie je nič jednoduché a pravdepodobne by nebolo možné bez pomocnej ruky občianskeho združenia Stará tržnica, kde sa predstavenie bude konať, a bratislavského Európskeho kontaktného bodu, ktorý ponúkol svoje know how a skúsenosti na

dodatočný fundraising osobitne na toto predstavenie. Tento ročník bude navyše Stredoeurópske fórum sprevádzať aj stretnutie zástupcov všetkých európskych kontaktných bodov – programu Európa pre občanov, ktoré v Bratislave organizuje Európsky kontaktný bod pre Slovensko.

Projekt Stredoeurópskeho fóra je financovaný z množstva rôznych zdrojov – viedskej Nadácie ERSTE, Nadácie Slovenskej sporiteľne, Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí, Bratislavského samosprávneho kraja, Goetheho inštitútu, Francúzskeho inštitútu, veľvyslanectva Holandského kráľovstva – pričom významnú časť tvorí podpora z programu Európa pre občanov Európskej komisie. Práve preto môže byť Stredoeurópske fórum stále nezávislou a autentickou občianskou iniciatívou. Informácie o programe a jednotlivých hostoch budeme priebežne aktualizovať na www.ceeforum.eu <<http://www.ceeforum.eu/>>. Vstup na všetky podujatia Stredoeurópskeho fóra je voľný a je zabezpečené simultánne tlmočenie do slovenčiny.

Kultúrne práva národnostných menšín

TEXT: **PhDr. KÁLMÁN PETŐCZ, PhD.,** PODPREDESA RADY VLÁDY SR PRE ĽUDSKÉ PRÁVA, NÁRODNOSTNÉ MENŠINY A RODOVÚ ROVNOSŤ ZA OBČIANSKU SPOLOČNOSŤ

Kultúrne práva sa stali integrálnou súčasťou portfólia univerzálnych ľudských práv prijatím Všeobecnej deklarácie ľudských práv v roku 1948. Ľudské práva (základné práva a slobody) chápeme na základe Ústavy Slovenskej republiky ako prirodzené – neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné – individuálne oprávnenia prináležiace každej ľudskej bytosti. Uvedenými atribútmi teda musia disponovať aj kultúrne práva vrátane kultúrnych práv národnostných menšín. Takéto priblíženie problému však nastoľuje niekoľko otvorených otázok, s ktorými sa treba vyrovnáť, aby kultúrna a vzdelávacia politika štátu bola plne v súlade s medzinárodným právom ľudských práv, ktoré je pre Slovenskú republiku záväzná.

V súvislosti s tým si musíme jasne vymedziť:

- 1) čo je predmetom a obsahom kultúrnych práv, osobitne kultúrnych práv národnostných menšín;
- 2) kto je subjektom kultúrnych práv národnostných menšín;
- 3) akým spôsobom sa takéto práva realizujú a vykonávajú;
- 4) aké sú povinnosti štátu pri garantovaní a naplňaní uvedených práv;
- 5) aké je filozofické a právne zdôvodnenie nárokov vyplývajúcich z uznania existencie kultúrnych práv národnostných menšín.*

Odpoveď na tieto otázky má nielen teoretické, ale aj vážne praktické dôsledky.

Predmet a obsah kultúrnych práv národnostných menšín

Všeobecná deklarácia ľudských práv obsahuje len dva články venované kultúrnym právam. Článok 26 deklaruje právo na vzdelanie smerujúce k plnému rozvoju osobnosti, posilňovaniu úcty k ľudským právam a porozumenia medzi národmi a menšinovými skupinami. Ďalej, článok 27 vymedzuje právo človeka zúčastňovať sa na kultúrnom živote spoločnosti a právo na ochranu záujmov vyplývajúcich z vlastnej vedeckej alebo umeleckej činnosti. Všeobecná deklarácia ľudských

práv nijako nespresňuje kategóriu takto definovaných kultúrnych práv vo vzťahu k osobám patriacim k národnostným menšinám, osobitný článok o právach národnostných menšín vôbec neobsahuje.

Všeobecná deklarácia ľudských práv bola dôležitým politickým aktom, nemá však silu právnej záväznosti. Prvým medzinárodným ľudskoprávnym dohovorom, síce len regionálneho charakteru, sa tak stal Dohovor Rady Európy o ochrane ľudských práv a základných slobôd, prijatý v novembri 1950 v Ríme (Európsky dohovor o ľudských právach). Ustanovenia Európskeho dohovoru o ľudských právach sú priamo vymáhateľné na Európskom súde pre ľudské práva v Štrasburgu, Európsky dohovor o ľudských právach však zakotvuje len ochranu občianskych a politických práv a základných slobôd. Z kategórie kultúrnych práv zakotvuje len právo na vzdelanie, tiež bez bližšej špecifikácie, okrem rešpektovania práva rodičov zabezpečovať vzdelávanie svojich detí v súlade so svojím filozofickým alebo náboženským presvedčením. (Dodatkový protokol k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, článok 2. Paríž, 20. 3. 1952).

Prvým medzinárodným dohovorom uzavretým na univerzálnej úrovni, ktorý sa explicitne venuje kultúrnym právam

národnostných menšín, je Dohovor UNESCO proti diskriminácii vo vzdelávaní (1960). Uvedený dohovor vo svojom článku 5 medzi iným priznáva príslušníkom národnostných menšín právo vykonávať vlastné vzdelávacie aktivity vrátane prevádzky škôl, a ak to vzdelávacia politika príslušného štátu umožňuje, používať alebo vyučovať svoj vlastný jazyk. (Podmienkou je, aby sa toto právo neuplatňovalo spôsobom, ktorý bráni príslušníkom menšín porozumieť kultúre a jazyku spoločenstva ako celku a zúčastňovať sa na jeho živote alebo ktorý spochybňuje štátnu suverenitu, pričom úroveň tohto vzdelávania nemá byť nižšia ako všeobecná úroveň stanovená alebo schválená zodpovednými orgánmi.)

Prvým univerzálnym ľudskoprávnym dohovorom, ktorý zakotvuje kultúrne práva národnostných menšín, je Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, OSN, 1965). Podľa článku 5 tohto dohovoru zmluvné štáty zaručia právo každého na rovnosť pred zákonom bez rozlišovania podľa rasy, farby pleti, národnostného alebo etnického pôvodu, okrem iného pri uplatňovaní práva na vzdelanie a práva na rovnakú účasť na kultúrnom dianí.

Kľúčovým momentom pre medzinárodné uznanie práv národnostných menšín bolo zahrnutie článku 27 do Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach (International Covenant on Civil and Political Rights; 1966). Podľa uvedeného článku „v štátoch, kde existujú etnické, náboženské alebo jazykové menšiny, nebude sa ich príslušníkom upierať právo, aby spolu s ostatnými príslušníkmi menšiny užívali svoju vlastnú kultúru, vyznávali a prejavovali svoje vlastné náboženstvo alebo používali svoj vlastný jazyk“.

Prvý viac-menej ucelený katalóg univerzálnych kultúrnych práv je potom obsiahnutý v článkoch 13 a 15 Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), ktorý bol prijatý zároveň s paktom o občianskych a politických právach.

Tento zoznam kultúrnych práv zahŕňa: právo každého na vzdelanie, smerujúce k plnému rozvoju ľudskej osobnosti a zmyslu pre jej dôstojnosť a posilneniu úcty k ľudským právam a základným slobodám; právo každého zúčastniť sa na kultúrnom živote; užívať plody vedeckého pokroku a jeho využitia; požívať ochranu morálnych a materiálnych záujmov, ktoré vyplývajú z jeho vedeckej, literárnej alebo umeleckej tvorby; rešpektovanie slobody nevyhnutnej pre vedecký výskum a tvorivú činnosť.

Významným medzníkom je aj prijatie Dohovoru o právach dieťaťa v roku 1989. Dohovor vo svojom článku 29 deklaruje za ciele vzdelávania „posilňovanie úcty k ľudským právam a základným slobodám; posilňovanie úcty k rodičom dieťaťa, kultúrnym hodnotám krajiny, v ktorej dieťa žije, krajiny svojho pôvodu a iných civilizácií; priateľstva medzi všetkými národmi, etnickými, národnostnými a náboženskými skupinami a osobami domorodého pôvodu“. Ďalej, svojím článkom 30 zakotvuje „právo spoločne s príslušníkmi

svojej etnickej, náboženskej alebo jazykovej menšiny alebo pôvodného obyvateľstva používať vlastnú kultúru, vyznávať a vykonávať vlastné náboženstvo a používať svoj vlastný jazyk“.

Z uvedeného prehľadu je zrejmé, že kultúrne práva sa síce postupne zahrnuli do medzinárodných ľudskoprávných noriem, avšak ich predmet a rozsah ostal obmedzený viac-menej rámcami stanovenými Všeobecnou deklaráciou ľudských práv ešte v roku 1948. Až v roku 2007 bola zverejnená iniciatíva viacerých významných právnikov a ľudskoprávných činiteľov pod názvom Deklarácia z Fribourgu. Deklarácia bola skoncipovaná s ambíciou podať ucelený katalóg kultúrnych práv ako osobitnej podkategórie ľudských práv. Iniciatívu podporilo aj UNESCO a Medzinárodná organizácia frankofónie.

Deklarácia z Fribourgu navrhuje tento katalóg kultúrnych práv, ktorých výkon je buď individuálny, alebo v spoločenstve s inými:

- právo na (kultúrnu) identitu a kultúrne dedičstvo;
- právo zvoliť si príslušnosť k danej kultúrnej komunite (alebo zároveň k viacerým kultúrnym komunitám);
- právo na prístup a účasť na kultúrnom živote;
- právo na vzdelávanie a odborný výcvik spojený s rozvíjaním svojej kultúrnej identity pri rešpektovaní práv iných a kultúrnej diverzity;
- právo vyhľadávať, prijímať a šíriť informácie spojené s kultúrnou identitou, s využitím všetkých informačných a komunikačných technológií, v jazyku/jazykoch podľa vlastného výberu;
- právo participácie na kultúrnej spolupráci a rozvoji a na verejnom rozhodovaní o záležitostiach týkajúcich sa kultúry všeobecne a kultúrnej identity zvlášť.

Jednotlivé práva sú v deklarácii ešte podrobnejšie rozpracované. Napríklad právo na prístup a účasť na kultúrnom živote podľa deklarácie zahŕňa slobodu vyjadrovania v súkromí a na verejnosti v jazyku

podľa vlastnej voľby, slobodu praktizovať vlastné kultúrne tradície, zvyky a spôsob života, právo rozvíjať vedomosti a kultúrne prejavy, participovať na rôznych formách tvorivosti (rozvíjať kreatívny priemysel), právo ochrany morálnych a materiálnych záujmov spojených s vlastnou kultúrnou činnosťou.

Deklarácia z Fribourgu vyvolala aj mnohé otázky spojené s tým, či jej autori presadzujú tzv. komunitárnu formu multikulturalizmu, hraničiacu s kultúrnym relativizmom. Táto otázka vyvstáva aj v súvislosti s Dohovorom UNESCO o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov, ktorý bol prijatý dva roky pred tým. Jedna z hlavných zásad dohovoru totiž deklaruje „rovnakú dôstojnosť všetkých kultúr“. Podľa zásady č. 3 „ochrana a podpora rozmanitosti kultúrnych prejavov zahŕňa uznanie rovnakej dôstojnosti a rešpektovanie všetkých kultúr vrátane kultúr osôb patriacich k menšinám a kultúr domorodých národov“. Tento princíp je však nutné interpretovať vždy s prihliadnutím na prioritu princípu č. 1: „Nemožno sa odvolávať na ustanovenia tohto dohovoru s cieľom poškodzovať ľudské práva a základné slobody, ktoré sú potvrdené v medzinárodnom práve, alebo obmedzovať ich pôsobnosť.“ Aj UNESCO teda vychádza z medzinárodného práva ľudských práv ako fundamentu pre tzv. kultúrne dohovory, uzavreté pod jeho egidou.

Kto je subjektom kultúrnych práv národnostných menšín?

Tento problém má dve roviny. Predovšetkým neexistuje univerzálne platná definícia národnostnej menšiny. Po druhé, kultúrne práva ako ľudské práva sú svojou povahou a podstatou tiež práva individuálne. Ich výkon a spôsob realizácie je však spravidla skupinový, ináč by nemali praktický zmysel. Kombináciou oboch aspektov môžu vzniknúť v aplikačnej praxi rôzne ťažkosti.

Napriek neexistencii všeobecne platnej definície, počnúc druhou polovicou 19. storočia, sa

v politickom a právnom diskurze za „menšiny“ spravidla považovali skupiny osôb, ktoré spájali určité jazykové, náboženské a etnické charakteristiky, resp. charakteristiky odvodené od ich spôsobu života, pričom tieto skupiny boli v rámci daného štátneho útvaru v numerickej menšine oproti majorite. Typológia takýchto skupín je veľmi rozmanitá. V zásade ich možno rozdeliť na tri hlavné typy:

- a) pôvodné obyvateľstvo, obývajúc dané územie pred príchodom kolonizátorov z iného veľkého kultúrneho okruhu;
- b) národné/národnostné menšiny, tradične a dlhodobo zdieľajúce spoločný geopolitický priestor s majoritou, patriace ale k rovnakému veľkému kultúrnemu okruhu;
- c) migrujúce etnické menšiny, prichádzajúce spravidla z iného veľkého kultúrneho okruhu (napríklad moslimské menšiny v Európe).

Osobitný podtyp tvoria migrujúce menšiny, patriace do rovnakého veľkého kultúrneho okruhu. Príkladom je pracovná migrácia v rámci Európskej únie, čo otvára aj otázku kultúrnych práv etnických komunít vytváraných takýmto spôsobom. Osobitný podtyp tvoria aj Rómovia. Tí sú síce u nás už zahrňovaní pod kategóriu tradičných národnostných menšín, je však zrejmé, že vzťah biela majorita – rómska komunita nesie v sebe aj prvky multikulturalizmu, a teda je iný ako napríklad vzťah slovenskej väčšiny a maďarskej menšiny.

Teória, ale aj skúsenosť ukazujú, že spôsob výkonu kultúrnych práv vo vzťahu k týmto trom veľkým typom menšín a k ich podtypom sa v praxi musí nutne v určitých prvkoch líšiť. Rozdiel vyplýva najmä z toho, či k nim priradené kultúrne charakteristiky sú „nezjednatelné“ (non-negotiable), alebo „zjednatelné“, teda či sú vecou osobnej voľby, alebo prirodzenej sociálnej adaptácie.

Národnosť je na jednej strane vecou slobodnej voľby (Ústava SR, čl. 12, ods. 3), na druhej strane národnostná menšina sama osebe

musí byť pomerne jednoznačne definovateľná určitými objektívnymi charakteristikami, aby mohla byť subjektom kultúrnych práv, resp. aby ním mohli byť osoby patriace k národnostným menšinám a ich dobrovoľné združenia a inštitúcie.

Na úrovni OSN sa medzi uvedeným veľkým typmi kultúrnych menšín začalo jednoznačne rozlišovať v sedemdesiatych rokoch. Francesco Capoport, expert poverený Komisiou pre ľudské práva, vypracoval rozsiahlu štúdiu o menšinách, do ktorej zahrnul aj pracovnú definíciu menšiny: „Menšinou je skupina početne menšia ako zvyšok populácie štátu, nachádzajúca sa v nedominantnom postavení, ktorej členovia a členky – príslušníci a príslušníčky daného štátu – zdieľajú etnické, náboženské a jazykové zvláštnosti, ktoré ich odlišujú od zvyšku obyvateľstva a vykazujú, hoci len implicitne, pocit solidarity, ktorá smeruje k ochrane ich kultúry, tradícií, náboženstva a jazyka.“

Na základe tejto štúdie potom Valné zhromaždenie OSN prijalo v roku 1992 Deklaráciu o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám. Paralelne s procesom negociácií o tejto deklarácii sa viedli aj rozhovory o prijatí osobitného dokumentu o právach pôvodného (domorodého) obyvateľstva. Deklarácia o právach pôvodného obyvateľstva bola napokon prijatá v roku 2007. Základný rozdiel medzi oboma deklaráciami je ten, že kým prvá zakladá len individuálne práva (i keď vykonávané v spoločenstve s inými osobami patriacimi k menšinám), druhá pripúšťa aj práva kolektívne, rešpektujúc osobitný spôsob života a tradície pôvodného obyvateľstva, napríklad kolektívne vlastníctvo pôdy a pod.

Na pôde Rady Európy až do konca 80. rokov stroskotali všetky snahy prijať osobitný dohovor o právach národnostných menšín. Výsledkom procesov naštartovaných v druhej polovici 80. rokov, urýchlených aj oživením národnostnej otázky v strednej a východnej Európe po rozpade komunizmu, bola až

v roku 1992 prijatá Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov. Výsledkom politického kompromisu bola skutočnosť, že charta nie je koncipovaná ako ľudskoprávny dohovor, nezakladá individuálne práva, ale chráni regionálne a menšinové jazyky ako prvky spoločného európskeho kultúrneho dedičstva. Zároveň však preambula charty jednoznačne deklaruje, že „právo používať regionálny alebo menšinový jazyk v súkromnom a vo verejnom živote sa považuje za nescudziteľné právo podľa zásad obsiahnutých v Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach Organizácie Spojených národov a v duchu Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd Rady Európy“.

Zároveň sa začali rokovania o vypracovaní osobitného protokolu k Európskemu dohovoru o ľudských právach, venovaného právam osôb patriacich k národnostným menšinám. Od tejto línie sa však pre odpor viacerých štátov odstúpilo a v roku 1995 bol prijatý Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín ako dohovor s osobitným systémom implementácie a monitorovania, bez možnosti dovolávať sa ho na Európskom súde pre ľudské práva. Napriek tomu je tento dohovor významným dokumentom, pretože je to prvý záväzný medzinárodný dokument obsahujúci kompletný katalóg kultúrnych práv národnostných menšín.

Rámcový dohovor zaväzuje zmluvné strany „podporovať podmienky, ktoré sú pre osoby patriace k národnostným menšinám potrebné na zachovanie a rozvíjanie ich kultúry, na zachovávanie základných prvkov ich identity, najmä ich náboženstva, jazyka, tradícií a kultúrneho dedičstva“ (článok 5). Medzi ďalšie dôležité princípy rámcového dohovoru patrí podpora medzikultúrneho dialógu (čl. 6), podpora poznania kultúry, histórie, jazyka a náboženstva svojich národnostných menšín a väčšinového obyvateľstva (čl. 12), vytváranie

podmienok potrebných na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom, spoločenskom a ekonomickom živote, ako aj na verejných záležitostiach, najmä na tých, ktoré sa ich týkajú. Právo vzdelania v materinskom jazyku je upravené menej striktné, vzhľadom na rozličné podmienky v jednotlivých štátoch: rámcový dohovor prisudzuje oprávneným osobám právo učiť sa jazyk svojej menšiny; za určitých podmienok im môžu štáty zabezpečiť primerané možnosti na výučbu v ich jazyku.

Rámcový dohovor nedefinuje pojem národnostná menšina a necháva otvorenú otázku, ktorým typom menšín majú priznané kultúrne práva prináležať, personálnu pôsobnosť dohovoru odkazuje do kompetencie jednotlivých štátov. Mnohé štáty k ratifikačným listinám pripojili vyhlásenie, ktorým túto otázku ozrejmuje. Nemecko napríklad deklarovalo, že pôsobnosť dohovoru sa na jeho území vzťahuje na dánsku menšinu v Šlezvicku-Holštajnsku, na komunitu Lužických Srbov a na Rómov/Sinti s nemeckým občianstvom. Za národnostnú menšinu v zmysle rámcového dohovoru teda Nemecko nepovažuje Turkov a Kurdiv, prisťahovaných do krajiny v ostatných päťdesiatich rokoch.

Slovenská republika k ratifikačným listinám nepripojila žiadne vyhlásenie, avšak pôsobnosť dohovoru u nás je zrejmy z Ústavy SR a na ňu nadväzujúcej administratívnej praxe. Článok 34 Ústavy SR prisudzuje národnostné práva len občanom SR (nie „každému“). Aj prax prideľovania kultúrnych dotácií na podporu kultúry národnostných menšín, resp. dikcia zákona o používaní jazykov národnostných menšín ukazuje, že Slovenská republika pod národnostnými menšinami chápe tradičné národnostné komunity, trvalo obývajúcce územie ohraničené súčasnými hranicami štátu.

Ústava SR deklaruje kultúrne práva vo všeobecnosti v článku 42 (právo na vzdelanie), v článku 43 (sloboda vedeckého bádania a umenia,

právo prístupu ku kultúrnemu bohatstvu) a v článku 44 (ochrana kultúrneho dedičstva). Kultúrne práva osobitne vo vzťahu k osobám patriacim k národnostným menšinám deklaruje ústava v článku 12 (všeobecná antidiskriminačná klauzula, právo slobodne rozhodovať o svojej národnosti) a v článku 34 (práva národnostných menšín a etnických skupín. V článku 34 je zakotvené právo rozvíjať vlastnú kultúru, rozširovať a prijímať informácie v ch materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie; právo na vzdelanie v rodnom jazyku, používať jazyk v úradnom styku, zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín.

Ústava používa pojmy národnostná menšina i etnická skupina, tieto však bližšie nedefinuje. Je však zrejmé, že pod etnickými skupinami zákonodarcu nechápe migrujúce etnické komunity, ako je to v mnohých západoeurópskych štátoch. Označenie „etnická skupina“ je reliktom spred roku 1989, keď sa takto označovala rómska komunita (vtedy označovaná Cigáni). Podľa názoru mnohých autorov a autoriek Rómovia sú v súčasnosti na Slovensku oficiálne uznaní za národnostnú menšinu. Nie je to však celkom pravda. Vyhlásenie vlády ČSFR z roku 1991 nie je právnym aktom. V skutočnosti, keďže na Slovensku nie je prijatý zákon o menšinách, o oficiálnom právnom uznaní žiadnej menšiny nemožno hovoriť. Aspoň nie v tom zmysle, ako keď bol v platnosti ústavný zákon č. 144/1968 Zb., ktorý explicitne definoval „maďarskú, nemeckú, poľskú a ukrajinskú (rusínsku) národnosť“ ako štátotvorné subjekty federácie. Zoznam národnostných komunit, ktorých kultúra je cielene podporovaná v rámci kultúrnej politiky štátu, konkrétne z dotačnej schémy na podporu menšinových kultúr, je obsiahnutý v štatúte Výboru pre národnostné menšiny a etnické skupiny, odborného orgánu Rady vlády SR pre ľudské práva (pred rokom 2010 to bola Rada

vlády SR pre národnostné menšiny a etnické skupiny). V súčasnosti sú národnostnými komunitami, ktoré sú oprávnené na kultúrne dotácie, tieto menšiny: maďarská, rómska, rusínska, ukrajinská, česká, nemecká, poľská, chorvátska, bulharská, moravská, židovská, ruská a srbská.

Spôsob výkonu kultúrnych práv národnostných menšín. Úlohy štátu

Prvé povojnové dohovory, ktoré aspoň vo všeobecnosti upravovali kultúrne práva národnostných menšín, zaväzovali štáty umožňovať kultúrne prejavy menšín vrátane trebárs aj vzdelávania v materinskom jazyku. Nebol konsenzus v otázke, či by kultúrnu rozmanitosť mal štát aj aktívne podporovať a rozvíjať. V prípade úrovne zabezpečenia práva na vzdelanie sa medzinárodná komunita posunula postupne cez tieto etapy: uznanie práva nebyť vylučovaný zo vzdelávacieho procesu (diskriminovaný) na základe príslušnosti k národnostnej/etnickej menšine; uznanie práva zakladať si súkromné vzdelávacie inštitúcie s vyučovaním materinského jazyka alebo v materinskom jazyku; politika aktívnej podpory vzdelávania v materinskom jazyku zo strany štátu. Približne rovnaký proces sa uskutočnil aj vo vývoji prístupu k realizácii ostatných kultúrnych práv národnostných menšín.

Ak chce byť štát korektný a dôsledný pri uplatňovaní uvedených práv (vrátane práva menšín na participáciu pri rozhodovaní), nevyhnutne bude konfrontovaný s potrebou diferencovať aj v rámci množiny „uznaných“ tradičných národnostných menšín. Pri praktickom výkone práv je predsa reálny rozdiel medzi trebárs polmilionovou komunitou s relatívne homogénnou sídelnou štruktúrou a silnou vnútornou súdržnosťou a identitou a početne veľmi malou, prípadne aj geograficky roztrúsenou komunitou s oslabenou identitou.

Diferenciácia nemusí viesť k diskriminácii. Práve naopak, nedostatočná diferenciácia (čiže

Eleanor Rooseveltová ako predsedníčka Komisie OSN pre ľudské práva sa výraznou mierou podieľala na Všeobecnej deklarácii ľudských práv. Na fotografii je s plagátom s textom deklarácie v španielčine.

zohľadnenie skutočných potrieb, záujmov a okolností) môže viesť k nepriamej diskriminácii, keď štandard – pod heslom rovnakého zaobchádzania – je určený na základe najnižšieho spoločného menovateľa všetkých menšín. Je dôležité na to poukázať aj v súvislosti s Výborom pre národnostné menšiny a etnické menšiny, poradného orgánu vlády v otázkach národnostnej politiky. Meritórne sa musia posudzovať a zvažovať záujmy malých menšín, ale aj veľkých, pričom potreby môžu byť dosť výrazne odlišné. Nemali by sa stať nástrojom vzájomného vydierania či ospravedlnením nekonania zo strany štátu.

Slovenská republika aj v súčasnosti reálne diferencuje medzi jednotlivými národnostnými menšinami, pričom zohľadňuje jednak deklarované potreby, jednak objektívne okolnosti. Napríklad vzdelávanie v materinskom jazyku poskytuje príslušníkom maďarskej

menšiny, ale rovnako početnej rómskej menšine nie. Pri rozdeľovaní kultúrnych dotácií sa zohľadňuje, či má menšina „domovskú“ krajinu, alebo nie. Na druhej strane, štát niekedy nediferencuje tam, kde by mal alebo mohol. Napríklad obsah vzdelávacích štandardov pre školy s vyučovacím jazykom menšín nie je v kultúrne citlivých predmetoch usporiadaný podľa potrieb menšinových detí, špecifiká detí prichádzajúcich z jazykovo odlišného prostredia tiež nie sú príslušne zohľadnené pri zaškoľovaní, čo je problém mnohých rómskych detí.

Štát by mal mať pomerne jednoznačne definované ciele svojej kultúrnej politiky vo vzťahu k národnostným menšinám. V najvšeobecnejšom priblížení to znamená – s odkazom na rámcový dohovor – či je cieľom štátu umožniť menšinám *vyjadrovať a zachovávať*, alebo aj *rozvíjať* svoju identitu, a ak áno, do akej miery. Od toho závisí,

či bude „len“ ochraňovať kultúrne prejavy menšín (ich právo na súkromný a rodinný život), alebo kultúru menšín bude aktívne rozvíjať ako integrálnu súčasť kultúrneho dedičstva štátu.

Ďalšou otázkou je napríklad, či si dá za cieľ aj „revitalizovať“ menšiny, ktorých identita je už veľmi zoslabená. Má byť aktívna podpora menšinových kultúr zameraná len na tradičné prejavy kultúry, resp. na kultúrne prejavy a artefakty viazané na jazyk, alebo má byť do osobitných menšinových kultúrnych schém zahrnutá akákoľvek participácia menšín na kultúrnom živote vrátane kreatívneho priemyslu či užívania všeobecných kultúrnych statkov? Kto má byť oprávneným subjektom na prijímanie kultúrnych dotácií?

Podľa súčasnej i navrhovanej novej úpravy – teda podľa dotačného zákona v pôsobnosti Úradu vlády SR i podľa navrhovaného Fondu na podporu kultúr

národnostných menšín – je obsahová oprávnenosť týchto schém veľmi široká. Zahŕňa podporu zachovania, vyjadrenia, ochrany a rozvoja identity a kultúrnych hodnôt národnostných menšín, podporu výchovy a vzdelávania k právam národnostných menšín, ako aj podporu interetnického a interkultúrneho dialógu.

Oprávnenosť subjektov na prijímanie dotácií však nie je obmedzená na subjekty z registra národnostných združení, inštitúcií či samosprávnych orgánov – takýto register neexistuje, neexistujú kritériá na posúdenie toho, čo je menšinový subjekt. Oprávneným subjektom je teda každý subjekt, ktorý deklaruje, že sa mieni venovať aktivitám spadajúcim pod účely podpornej schémy. V praxi to môže mať (a často má) aj taký dôsledok, že štát, resp. organizácie napojené na štátny rozpočet sa nedostatočne venujú oblastiam, ktoré by mali byť inštitucionálne financované, napríklad základnému výskumu menšín, ich kultúry a histórie, masívnejšej metodologickej a odbornej pomoci menšinovým školám a žiakom a predovšetkým aktívnej podpore interkultúrneho dialógu a vzdelávania. Na druhej strane, kým menšinová dotačná schéma je otvorená pre všetky subjekty, z iných špecifických podporných schém (ľudskoprávne, vzdelávacie, sociálne) sú autentické menšinové subjekty často vyradené s odôvodnením, že majú svoju vlastnú menšinovú podpornú schému.

Zdôvodnenie legitimacy kultúrnych práv národnostných menšín

Základným ľudskoprávnym dohovorom, ktorého ustanovenia sú vymáhateľné prostredníctvom Európskeho súdu pre ľudské práva, je Dohovor Rady Európy o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Európsky dohovor však zakotvuje len občianske a politické práva a základné slobody, resp. práva spojené s ochranou ľudskej dôstojnosti. Preto je kľúčovou otázkou, či možno kultúrne práva a osobitne kultúrne práva národnostných menšín nejakým spôsobom odvodiť od práv nachádzajúcich sa v Európskom dohovore o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Odpoveď na túto otázku nám dáva doterajšia judikatúra Európskeho súdu pre ľudské práva. Viaceré kľúčové judikáty tohto súdu potvrdzujú oprávnenosť nárokov založených na kultúrnych právach a odvodzujú ich z práva na ochranu súkromného a rodinného života, slobody prejavu, slobody svedomia, myslenia a náboženstva či slobody zhromažďovania a združovania, resp. z Protokolu č. 2, zakotvujúceho právo na vzdelanie.

Postupne sa na základe judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva vygeneroval nasledujúci katalóg kultúrnych práv, ktoré sa dajú odvodiť z európskeho dohovoru: právo na umelecký prejav, právo na prístup ku kultúre, právo na kultúrnu identitu, jazykové práva, právo na vzdelanie, právo na ochranu

kultúrneho dedičstva, právo na akademickú slobodu, právo hľadať pravdu v dejinách. Mnohé judikáty sa týkajú aj priamo kultúrnych práv vo vzťahu k príslušníkom národnostných menšín. Judikatúra ESLP v mnohých prípadoch potvrdzuje, že kultúrne práva menšín nie sú nejaké osobitné (nad)práva, sú len inou formou realizácie univerzálnych kultúrnych práv. Právom, ktoré sa z Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd nedá priamo odvodiť, je právo na vzdelávanie v materinskom jazyku. Právo rodičov zabezpečovať vzdelávanie svojich detí podľa svojho filozofického alebo náboženského presvedčenia podľa ESLP nezahŕňa voľbu jazyka vzdelávania podľa ľubovôle rodiča. Naďalej platí, že popri kultúrnych právach, ktoré sa dajú odvodiť z Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, majú veľký význam aj ostatné dokumenty medzinárodných organizácií, ako aj vnútroštátne zákony, spresňujúce obsah a spôsob výkonu kultúrnych práv menšín.

Existuje však aj hlbšie filozofické a morálne zdôvodnenie existencie kultúrnych práv národnostných menšín – a tým je princíp ľudskej dôstojnosti a na nej založenej rovnosti. Ľudská dôstojnosť je výsostne individuálny fenomén, ktorý sa u každého človeka prejavuje v unikátnej podobe, zhutnenej v jeho identite. Kultúrna identita je preto neoddeliteľná od konceptu ľudskej dôstojnosti ako fundamentu celého konceptu prirodzených ľudských práv.

Použitá literatúra a zdroje

Cultural Rights. Fribourg Declaration. Adopted in Fribourg on May 7th 2007. Dostupné na <http://hrlibrary.umn.edu/instree/Fribourg%20Declaration.pdf>.

Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights. Council of Europe / European Court of Human Rights, Strasbourg, January 2011.

Alan Gewirth, *Human Rights: Essays on Justification and Application*.

* Práve americký filozof Alan Gewirth použil systematický prístup k zdôvodneniu ľudských práv.

Túto metódu aplikovali medzi inými: R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations*, Cambridge University Press, 1986, s. 152; T. Dunne – N. J. Wheeler, *Human Rights in Global Politics*, Cambridge University Press, 2004, s. 4.

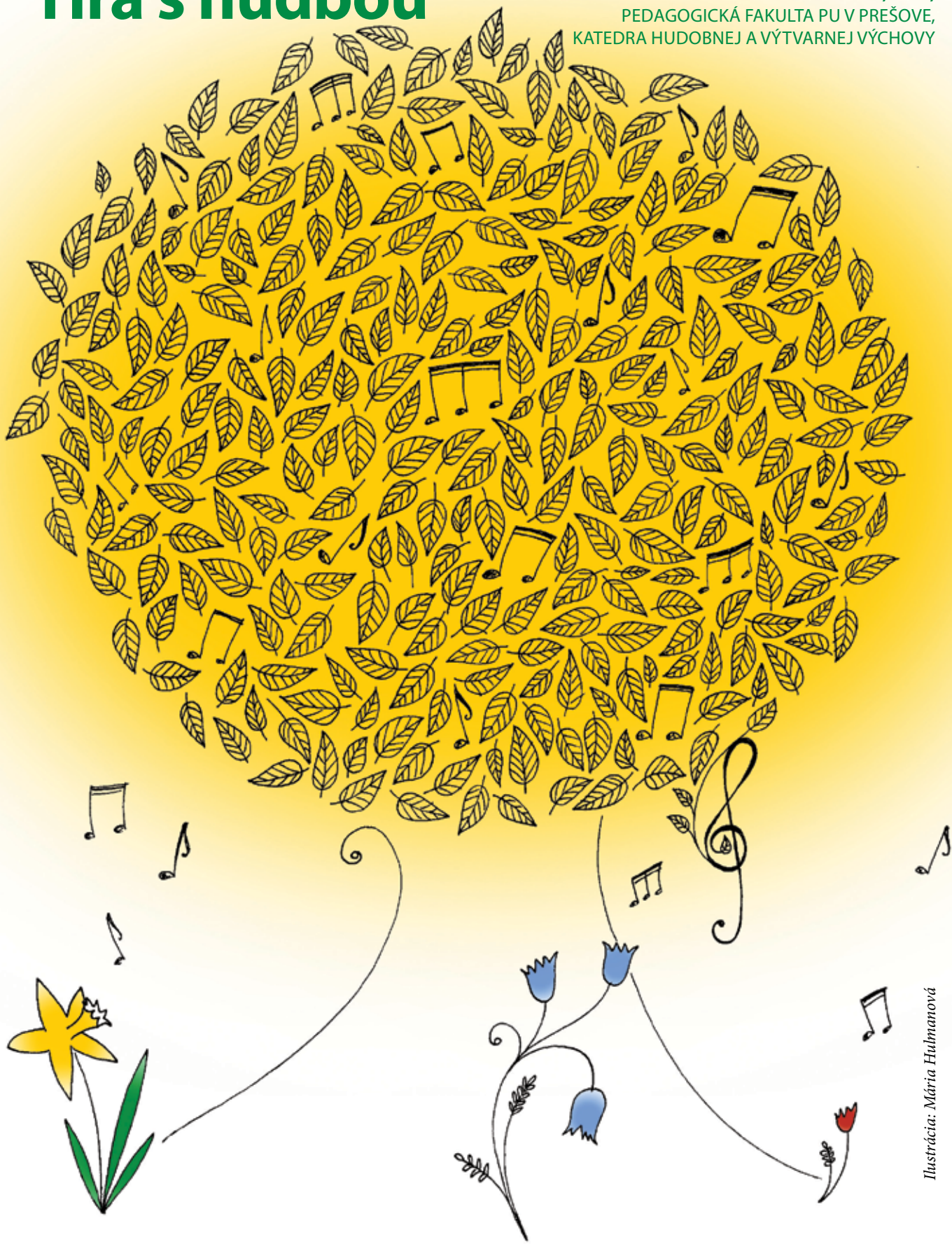
Will Kymlicka, *Multicultural citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press, 1995.

Vyhláška ministra zahraničných vecí z 10. mája 1976 o Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach a Medzinárodnom pakte o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, č. 120/1976 Zb.

METODICKÉ LISTY

Hra s hudbou

TEXT: PaedDr. ANNA DEREVJANÍKOVÁ, PhD.,
PEDAGOGICKÁ FAKULTA PU V PREŠOVE,
KATEDRA HUDBNEJ A VÝTVARNEJ VÝCHOVY

Hudobné umenie je neoddeliteľnou súčasťou života človeka a každej kultúrnej spoločnosti. Cieľom hudobnej výchovy je rozvíjať elementárne hudobné schopnosti¹, zručnosti² a návyky detí, ktoré sa stanú základom pre ich ďalšie plnohodnotné vnímanie a prežívanie hudobného umenia. Je založená na zážitkovom a činnostnom princípe výchovy hudbou a k hudbe, ktorý vedie k postupnému utváraniu a rozvoju hudobnosti, neskôr aj hudobnej a estetickej gramotnosti dieťaťa, a tak prispieva aj k jeho celkovému harmonickému rozvoju. Najlepšie hudobné hry sú tie, ktoré k hudbe pristupujú komplexne, činnostne sa prelínajú, integrujú, pretože takto pôsobí aj hudba, taký je aj obraz sveta okolo nás.

Hudobnosť dieťaťa, teda elementárne hudobné schopnosti, zručnosti a návyky, je dôležité rozvíjať už od predškolského veku. Cieľom hudobnej výchovy je prebúdať trvalý a pozitívny vzťah k hudbe, umeniu, k národným kultúrnym hodnotám a človeku. Hudobná výchova vychádza z koncepcie komplexnej múzickej výchovy, založenej na činnostnom a integratívnom prístupe k hudbe, k jednotlivým hudobnovýchovným činnostiam i prejavom tak, aby hudba bola pre deti hrou a objavovaním hudby v sebe i mimo seba, aby znejúca hudba vytvárala vzťah k hudbe. Dieťa je vnímané ako jedinečná osobnosť s väčšou či menšou mierou hudobnosti, ktorej budú tieto hudobné činnosti odhalené a sprístupnené, aby dieťa následne objavilo svoju mieru hudobnosti, nadania a radosti z priameho stretnutia – dotyku s ňou.

Hudobné činnosti predstavujú najrozmanitejšie formy styku dieťaťa s hudbou, dávajú možnosť spájať hudbu so slovom, pohybom, hrou na detských hudobných nástrojoch a to všetko prostredníctvom hry. Je to zvlášť dôležité v období predškolského veku, keď dieťa cez prizmu hry spoznáva svet, jeho materiálnu i duchovnú podobu.

Hudba ponúka hre veľký priestor, detskému experimentovaniu a objavovaniu sa nekladú hranice a dieťa sa spontánne zapája do jednotlivých hudobných činností, vyjadruje sa prostriedkami hudby, muzicíruje a tak dostáva šancu rozvíjať sa, ktorú už neskôr nemusí dostať.

Prvých šesť rokov je pre hudobný vývoj dieťaťa veľmi dôležitých, pretože vtedy sa vytvárajú základy jeho hudobnosti. Hudba pre dieťa v predškolskom veku sa považuje za najúčinnější druh umenia, ktorý má bezprostredný vplyv nielen na rozvoj hudobnosti, ale aj na jeho emocionálne a kognitívne napredovanie. Je to obdobie hry, ktoré je potrebné zmysluplne využiť vo všetkých vhodných podobách.

Hra je taká stará ako samo ľudstvo. Tak ako sa človek naučil pracovať, tak sa naučil aj hrať. Hra vznikala viac-menej intuitívne, v určitých podmienkach života, v systéme spoločenských vzťahov. Stala sa súčasťou života ľudí, bola bežným javom i spoločenským prejavom. Aj keď hra mala a má svoje pravidlá, resp. usmernenia, býva predovšetkým vyjadrením slobody hráča, je jeho slobodným výkonom. Ak hra pravidlá nemá, aj tak si ich hrajúci samostatne, a teda slobodne vytvárajú. Vznik hry ako ľudského prejavu je spätý s túžbou človeka po slobode prejavu, v hre sa človek stával sám sebou. Hral sa slobodne, nenútené, fiktívne, často nevnímajúc realitu okolo seba, čas ani priestor, výsledok nebol dopredu jasný, nepriniesol materiálne bohatstvo.

Aj umenie a hra mali k sebe vždy veľmi blízko. Ich blízkosť vyviera nepochybne zo slobody tvorby a z radosti, ktorú umelecká tvorba a hra so svojou schopnosťou vytvárať imaginatívny svet nekonečných možností spôsobujú.

Hra by mala byť pre dieťa dobrovoľná, nie úloha, pokyn či rozkaz. Táto aktívna a tvorivá činnosť by mala mať znaky spontaneity, imaginácie, keď sa hráč stáva súčasťou autonómneho priestoru, chráni si ho, prostredie chráni hráča, čas má magickú dimenziu a v hre stráca moc. Hráč prijíma aj riziká hry, teda pravidlá, čím hra vytvára poriadok a sama sa stáva poriadkom. V hre tak nechýba radosť a napätie.

Ak hovoríme o deťoch, tie sa nerady hrajú samy so sebou, aj keď vedia zotrvať v hre samostatne. Vyhľadávajú spoluhráča, a teda kontakt s niekým, ale v hre sa správajú svojsky, „po svojom“, niekedy prekvapujúco, prostredníctvom hry sa identifikujú. Podľa Piageta (1993) hra a imitácia sú integrálnou súčasťou vývoja inteligencie, stoja v službách inteligencie, prinášajú vyrovnanosť a pokoj, preverujú schopnosť riešiť, niečo urobiť a zdokonaľujú zručnosti. Hra nie je ničnerobenie ani zabíjanie času, je to zmysluplná činnosť, ktorá prináša deťom radosť.

Zo psychologického hľadiska je hra ako činnosť druh psychickej regulácie a riadenia správania, forma činnosti dieťaťa. Má vplyv na všetky oblasti duševného života, je vyjadrením potrieb dieťaťa, je zábavou a uvoľnením, je špecifickou formou poznávania a získavania skúseností a veľmi napomáha učenie, čo ju povyšuje na edukačnú metódu. Je výrazným motivačným činiteľom, prostriedkom empatie, rozvoja emocionality i emocionálnej inteligencie. Stoja za spomenutím slov J. A. Komenského, že čo nebolo v zážitku, nebolo ani v mysli – a dodávame, neostáva ani v pamäti.

Hra bola odpradáva jedným z prostriedkov komunikácie medzi dospelými – rodičmi – a deťmi, medzi deťmi navzájom a je nezastupiteľným prostriedkom komunikácie medzi učiteľkou a deťmi. Na začiatku je u nich potreba

1 **Schopnosti** sú vnútorné psychické štruktúry a predpoklady, ktoré sa prejavujú prostredníctvom hudobných činností. Schopnosť je postihnuteľná len prostredníctvom činnosti. Zručnosť sa tak stáva navonok v činnosti prejavou schopnosti. Aby sa však zručnosť prejavila, je potrebná schopnosť. Základom hudobných prejavov je triáda schopnosť – zručnosť – činnosť. Kým schopnosť má všeobecnejší charakter, zručnosť je konkrétnejšia a viaže sa ku konkrétnemu hudobnému výkonu.

2 **Zručnosť** (tiež spôsobilosť, obratnosť, rýchlosť, presnosť) je nadobudnutá pohotovosť správne, čo najrýchlejšie a s čo najmenšou námahou vykonávať určitú činnosť na základe osvojených vedomostí a predchádzajúcej praktickej činnosti. Fyziologickým základom utvárania zručností je vzájomné pôsobenie zmyslových orgánov (hmat, zrak, sluch), centrálny nervový systém a motorického aparátu. Základom hudobných zručností je mechanizmus podmienených reflexov (Holas, 1994).

hrať sa, ktorá vyplynie z vonkajších alebo vnútorných podnetov, motív mení hru na cieľavedomú a zámernú činnosť. Ak motív prichádza zvonku, z pozície učiteľky, hra sa mení na edukačnú činnosť, rieši edukačný problém, pedagóg aktivizuje, priebežne motivuje, usmerňuje a riadi edukačnú činnosť – hru.

Osobitné miesto má hra v detskom folklóre, rodí sa zo zábavy a má aj praktický účel. Z toho vyplýva jej názornosť, dynamickosť a jasnosť, ale aj fantázia a princíp náhody. Pôvod detských hier býva v mnohých prípadoch nejasný, pretože pochádzajú zo starších obradov a prešli zo života dospelých do sveta detí. Ľudové hry naplňali ich túžbu hrať sa, pestovali družnosť i priateľstvo, súťaživosť, umožňovali im zažiť radosť zo spoločného spevu, tanca a pohybu. Detské ľudové hry upadli v poslednom čase do zabudnutia, interpretujú ich nanajvýš ak detské folklórne súbory vo svojich programoch. Životné situácie, v ktorých sa uvedené hry hrali, sa vytratil, deti nevedia, ako sa hrali a pracovali ich rodičia či starí rodičia, mnohé pracovné úkony, ktoré boli samozrejmosťou pre deti v minulosti, sa už dnes netradujú a pripadajú deťom ako z iného sveta

Klasifikácia hier je rôznorodá a vytvorená podľa rôznych predmetných kritérií. Poznáme hry s prívlastkami: napodobňujúca, námetová, rolová, senzomotorická, fantastická, ľudová, pohybová, tvorivá, motivačná, hra s pravidlami a bez pravidiel a mnoho iných. Z pohľadu hudobno-výchovných činností poznáme nespočetné množstvo hudobných hier či hier s hudbou. S deťmi predškolského veku môžeme realizovať rytmické hry, rytmické dialogické hry, vokálne hry – hry s dychom, hry s hlasom, dialogické hry s hlasom, vokálne hry na ozvenu, hry s melódiou, hudobno-pohybové hry so spevom, pohybové hry s dramatickými prvkami, sluchové hry, sluchové pamäťové hry, inštrumentálne improvizované hry, hudobnotvorivé hry, reťazové vokálne a rytmické hry, skupinové či individuálne hry, spoločné hry detí a dospelých, ľudové hudobno-pohybové hry a ďalšie.

Hra je proces, trvá v priestore a čase, nie je limitovaná priestorom ani časom; ak je limitovaná, tak len veľkosťou tvorivého potenciálu hráča a hlavne jeho chcením hrať sa, odovzdať sa hre. Hudobná hra je často o objavovaní a hľadaní hudby v sebe, vo svojej predstave, pamäti, na svojom tele, ale aj v najbližšom okolí, prírode, predmetoch, ktoré nás obklopujú, vstupujú do nášho života. Šťastie je, ak je táto hra spontánna, nenútená, neopakovateľná, originálna. To sa podarí často len deťom, pretože pre nich sa každá spontánna a tvorivá činnosť stáva prvotinou a objaveným originálom. Deti dokážu aj hru s pravidlami hrať vždy originálne a neopakovateľne.

Detstvo je jedinečné a zážitky z detstva, to, čo sa v detstve aktivizuje a rozvíja, je vo veľkej miere určujúce pre ďalší život i hudobný rozvoj dieťaťa. Hra, experimentovanie, hranie v detstve je neopakovateľné, hľadanie hudby v sebe, spoznávanie hudobného sveta okolo je práve v detstve jedinečné a spontánne. S pribúdajúcim vekom a skúsenosťou do hry vstupujú pravidlá, poznanie, sebaregulácia, ktoré tlmia spontánnosť. Hra v tomto kontexte rozvíja a umocňuje činnosť a komplexný prístup k hudobným aktivitám, vhodne ich integruje a vytvára možnosti integrácie aj iných druhov umenia.

□ VOKÁLNE HRY

Vokálne hry sú jedny z prvých detských hier. Malé deti narábajú s hlasom intuitívne, experimentujú s ním, spontánne napodobňujú zvukový svet okolo seba, doslovne sa so svojím hlasom hrajú, objavujú vlastný zvukový svet, ktorého sa stávajú tvorcami. Je to ich prvá hlasová imitácia, pri ktorej nesledujú vlastnú kvalitu či nedostatky, ale spoznávajú kvalitu zvukového sveta okolo nich.

Vokálne činnosti však predstavujú široký okruh praktických speváckych činností a sú aj najprirodzenejším detským hudobným prejavom. Spev sa považuje za najprirodzenejší ľudský umelecký prejav a ľudský hlas za najdokonalejší hudobný nástroj, ktorý je schopný svojimi špecifickými výrazovými prostriedkami vyjadriť širokú škálu myšlienok a ľudských pocitov. Takmer vždy vzniká spojením slovesného a hudobného prvku a okrem emócie je schopný vyjadriť aj myšlienku či iný mimohudobný obsah. Vokálne činnosti, to nie je len spev piesní, to je aj práca s detským hlasom prostredníctvom hlasových a dychových cvičení, resp. hier s hlasom a dychom, ktoré môžeme v materskej škole realizovať v ktoromkoľvek vhodnom momente dňa.

Ideálom, ku ktorému sa v oblasti speváckych zručností a schopností chceme priblížiť, je intonačne čistý, dychovo disciplinovaný, rytmicky správny, artikulačne a výrazovo zvládnutý prejav. Na čistý detský spev sú potrebné tieto predpoklady:

- **hudobný sluch**, ktorý umožňuje zachytiť všetky vlastnosti tónu (výška, sila, farba, dĺžka) a nájsť medzi nimi vzťahy;
- **hudobná pamäť**, ktorá uchová v pamäti predchádzajúce hudobné skúsenosti;
- **hudobná predstavivosť**, vnútorný hlas, ktorý umožňuje v duchu si predstaviť zapamätanú hudobnú skúsenosť;
- **rytmické cítenie**, ktoré umožní vnímať a prežívať (pohybom, spevom, slovom) rytmus, metrum a tempo hudobného materiálu;
- **tonálne cítenie**, ktoré je zárukou chápania tonality a umožňuje spievať pieseň, melódiu čisto v rôznych tóninách.

Hry s dychom učia deti hospodáriť s dychom, ovládať svaly dychového ústrojenstva, ale aj akceptovať svoje telo, vnímať jeho jednotlivé súčasti. Dieťa si tak ľahšie uvedomuje, kam sa vdýchnutý vzduch dostáva, čo sa stane, ak zadrží dych, resp. sa zlakne, na čo potrebuje výdych, ako dlho bude vydychovať, aby si bez stresu vedelo ustrážiť výdychovú

fázu. Návrik správneho speváckeho dýchania je dlhodobý proces a hra je v tomto procese motivujúcou a priam rozhodujúcou činnosťou, ktorá do veľkej miery ovplyvňuje úroveň vokálnych zručností detí.

Detské dýchanie je plytké, predstavuje ho krátky a rýchly nádych a potom výdych. Dieťa dýcha spontánne, pľúca sú ešte vo vývine, majú malú kapacitu a ovládať dych sa musia naučiť. Správne spevácky dýchať znamená dýchať celým dychovým aparátom, zabezpečiť plynulý, rovnomerný a hospodárny výdych. Predpokladom realizácie hier s dychom je naučiť deti uvoľniť sa v oblasti ramien a krku, na čo využívame hru.

Hry s dychom realizujeme

- v stojí, ale aj v ľahu, v sede, v pohybe z predklonu,
- v ktoromkoľvek momente dňa, nielen pred nácvikom piesne,
- s celou triedou, v skupinách pri ranných hrách, individuálne s deťmi, ktoré majú problém so správnym speváckym dýchaním, alebo s deťmi, čo sú spevácky veľmi nadané.

Dôležité je:

- vhodne a nápadito motivovať – aktivizovať detskú predstavivosť, vytvoriť uvoľnenú a hravú atmosféru,
- predviesť, čo od detí očakávame,
- dávať jasné slovné pokyny pre jednotlivé fázy dýchania.

■ **Malí detektívi**

Hra je zameraná na navodenie hlbokého a energického nádychu, aktivizáciu práce bránice.

Priebeh hry: Malí detektívi môžu pátrať po tom, čo sa varí v našej kuchyni, môžu hľadať kvety na lúke podľa vône. Naši detektívi sa budú snažiť identifikovať, aké ovocie máme na miske. Na miske máme niekoľko druhov ovocia, ktoré je možné identifikovať podľa vône (jablko, citrón, pomaranč, jahody). Vyberieme jedno z nich a postupne dávame ovoňať deťom. Deti majú zavreté oči.

Milí detektívi. Pred vami je neľahká úloha. Musíte dychom vypátrať, aké ovocie máme na miske. Ale ako správní detektívi to, čo zistíte, povieme až vtedy, keď to bude potrebné. Deti postupne privoniajú k jednotlivým druhom ovocia, vôňu si majú podržať a voľne vydýchnuť do priestoru, pričom môžu výdych ozvučiť: jeeeeeej, resp. mňam, zamyslene hmmmm.

Malí detektívi. Bola tam vôňa ovocia, ktoré dávame do čaju? Ak áno, pomenujú ovocie (citrón). Bolo tam ovocie, ktoré sme mali dnes na desiatu? (Jablko.) Pri pátraní sa všetky dôkazy musia uložiť do trezoru, u nás naspäť do misky. Pošlite mi vôňu ovocia späť. Deti našpúlia ústa a vôňu pošlú pomalým výdychom späť.

Metodické usmernenie: Detektívi pri pátraní a hľadaní voľne otáčajú hlavu za zdrojom vône, čo uvoľňuje svalstvo šíje. Dbáme na to, aby si voľne niekoľkokrát opätovne privoňali, aby dodržiavali pravidlá, nevykrikovali a nechávali si poznanie vône pre seba. Posielaním vône späť precvičujú fázu predĺženého výdychu, zúžené, našpúlené ústa zužujú priestor na výdych a tak ho predlžujú.

■ **Nakreslíme lúku**

Hra je zameraná na predlžovanie fázy výdychu.

Priebeh hry: Predstavíme si, čo všetko môžeme na lúke nájsť. Deti vymenúvajú, čo tam môže byť: kvety, tráva, lúčny koník, rosa na tráve, môžu menovať, aké kvety.

Teraz budeme spoločne kresliť lúku, ale nakreslíme ju svojím dychom. Naše ústa budú farbička a naše ľahké fúkanie zanechá v triede pekné obrázky nakreslenej lúky. Nadýchneme sa a nakreslíme vysoký strom. Nadýchneme sa a nakreslíme zvončeky atď.

Metodické usmernenie: Deti na spoločný pokyn a komentár kreslia svojím dychom obrázky. Dávame pozor, aby bol dych rovnomerný, jemný, aby deti kreslili jedným ťahom. Zrak kontroluje krivku kresby.

■ **Bublifuk**

Hra je zameraná na upevňovanie návykov správneho speváckeho dýchania, predlžovanie fázy výdychu.

Opis hry:

*Pláva ľahučko a ladne,
možno ti aj na nos sadne.*

Tej bubline to je fuk,

je ich plný bublifuk. (A. Derevjaníková)

S deťmi vyrábame imaginárny bublifuk. Bublifuk vyrába bubliny, také nadýchané balíčky, ktoré vzdušnou poštou môžeme poslať na iné miesto. Aby nám bubliny vznikli, najprv vytvoríme z ukazováka a palca ruky okienko, do ktorého budeme dýchať, a tak vytvoríme bubliny. Najskôr sa musíme nadýchnuť a vytvoriť v brušku takú vlastnú bublinu. Potom pomaly a ľahučko vydychujeme vzduch do okienka, aby sme vytvorili bublinu.

Metodické usmernenie: Výdychujeme plynulo, rovnomerne a hlavne ľahko. Dávame pozor, aby deti veľmi nedvíhali bradu hore, čím im vznikne napätie v zátylku.

□ HRY S HLASOM

Prostredníctvom hier s hlasom zabezpečujeme súvislý hlasový výcvik, rozvíjame vokálne zručnosti, pripravujeme hlasový ústroj na spievanie cieľene môžeme rozširovať hlasový rozsah detí. Hry s hlasom sú vhodné pri upevňovaní tonálneho citenia a rozvíjania hudobnej predstavivosti. Pri vokálnych hrách dieťa stráca zábrany pri spievaní, s hlasom sa hrá a potom spieva s veľkým emocionálnym zaujatím.

Pri hrách s hlasom môžu deti stáť aj sedieť v rôznych polohách, napríklad na päťkách a pod. Veľmi dôležité je, aby pri speve mali uvoľnený krk, aby nepredkláňali sánku, nevysúvali bradu dopredu.

Z hľadiska organizácie ich môžeme realizovať kolektívne napríklad pred nácvikom piesne, ale aj v príhodnej chvíli, hoci spievať či nacvičovať pieseň po hre nebudeme. Môžeme ich realizovať v skupinách, pri ranných hrách, pri edukačných aktivitách, ale aj v ktoromkoľvek vhodnom momente dňa v skupine či jednotlivo. Práve hry umožňujú pracovať s deťmi, ktoré majú s vokálnym prejavom problémy.

Pri ich realizácii dodržiavame zásady hlasovej výchovy: nerealizujeme ich pri hlasovej indispozícii, v nevhodnej spevackej polohe detí, pri zvýšenej telesnej námahe. Jednotlivé melodické modely je potrebné predviesť, používať melodický hudobný nástroj na udanie správnej hlasovej polohy.

■ Vtáčia ozvena

Hra je zameraná na rozvoj tonálneho a rytmického citenia, je vhodná na precvičovanie výslovnosti problematického „r“.

Kto ťa, hora, rozveselí,

keď ti vtáčky odleteli?

Poteší ma koncert vrani,

aj keď kdekto ich spev haní. (J. Pavlovič)

Po krátkom rozhovore o básničke a vysvetlení niektorých slov sa pokúsime vytvoriť vtáčí koncert – vtáčiu ozvenu.

Pedagóg predspieva každý z uvedených motívov. Deti zopakujú jednotlivé modely ako ozvena.

Z jednotlivých modelov môže vzniknúť aj dialogická hra, keď jedna skupina detí (vrana) odpovedá druhej skupine (kukučka), resp. jednotlivé deti môžu medzi sebou viesť dialóg.

Metodické usmernenie: Je vhodné jednotlivé modely transponovať o jeden aj dva tóny vyššie. Každý z modelov deti zaspievajú aspoň 2-3-krát, aby sa pridali a zapojili všetky. Tempo vyslovovania slabík je potrebné prispôbiť rečovým schopnostiam detí. Hra v dialogickej podobe je možná až vtedy, ak si deti dobre pamätajú jednotlivé motívy, čiže niekedy „nabudúce“.

vrana

krá krá

vrabec

čvi - ri čvi - ri čvi - ri

kukučka

ku - ku ku - ku

d'ateľ

klop klop klop klop

škovránok

tri - li - li - li tri - li - li - li tri - li - li - li tri - li - li - li

■ Spievajúce zvieratká

Hra je zameraná na rozvoj tonálneho cítenia a tvorbu hlavového tónu.

Postup hry: Hra je založená na imitácii zvukov zvierat. Najprv sa s deťmi porozprávame o zvieratách, o tom, kde žijú, že sú úžitkové a pod. Upriamime ich pozornosť na zvuky, ktoré vydávajú a podľa ktorých ich môžeme spoznať. Pedagóg predspieva každý z uvedených motívov. Deti zopakujú jednotlivé modely ako ozvena.

Hra môže pokračovať aj tak, že si pripravíme obrázky uvedených zvierat. Deti si postupne vyberajú jeden z obrázkov, vyjadria zvieratko imitáciou zvuku a ostatné deti formou ozveny zopakujú imitovaný zvuk. Môže pokračovať aj ako forma hudobnej hádanky, jedno dieťa imituje zvuk, druhé rytmicky pomenuje zvieratko.

Metodické usmernenie: Na posadenie tónu tzv. do hlavy sa využíva vokál „u“ a v niektorých prípadoch (krava, pes, vlk) stúpajúce glissando s využitím „u“. Túto hru nemôžeme hrať v nízkej hlasovej polohe, glissando „klžeme“ aspoň od f1 do h1 (múú, a-úúúú), opakované tóny (huúúú) vo výške a1. Deti však musia počuť správny spevácky vzor a predvedenie hlavového znenia tónu v podaní učiteľky.

kukučka

ku - ku ku - ku

holub

vr - kú vr - kú

sova

hu - u hu - u

krava

mú mú

vlk

a ú a ú

■ Keď autá spievajú

Hra je zameraná na prebúdzanie hlavového tónu – hlavového registra.

Opis hry: Autá majú svoju reč. Poznáme ich podľa zvuku, ktorý vydávajú. Veľké autá, nákladiaky, spievajú vážne, zvučne a hlavne občas ťažko, lebo vozia ťažké náklady. No autá, osobné či pretekárske, spievajú úplne inak. Ich zn-zn-zn naštartuje a potom znnnnnnnnn okolo nás len tak preletí. Keď však okolo nás preletí auto hasičov, oznamuje nám, že niekde horí alebo niekto potrebuje ich pomoc. Siréna náhlivo spieva vu-jíííí, vu-jííííí. Keď počujeme bolestne spievať hu-hu, hu-hu, vieme, že ide sanitka a niekto tiež potrebuje pomoc. Ak však zaznie hu-húúúúúúúúúú, hu-húúúúúúúúúú, to ujo rušňovodič upozorňuje všetkých: „Pozor, dávajte pozor, blíži sa vlak.“

Metodické usmernenie: Na posadenie tónu tzv. do hlavy je vhodné využiť vokál „u“. Na rozozvučanie a posadenie tónu skutočne do hlavy použijeme stúpajúce glissando s využitím „u“, rozozvučíme sirénu – vu-jíííííííííí alebo imitujeme húkajúcu sanitku – hu-hu, hu-hu či klaksón vlaku tu-úúúúúúúúúú. Glissando „klžeme“ aspoň od f1 po h1, opakovaný tón približne vo výške a1.

■ Padajúca bublina

Hra je zameraná na nácvik mäkkého hlasového začiatku.

Opis hry: Deti si predstavia bublinu, ktorá padá zhora dolu. Voľne sa nesie priestorom, letí pomaly, deti ju sledujú a najprv naznačujú pohybom ruky, ako mätko padá dolu. Potom vlastný pohyb rúk ozvučia klesajúcim radom tónov na slabiku vau, vau, vau. Ak sa bublina niečoho dotkne, tak len ľahučko, aby nepraskla – pau-pau-pau.

Metodické usmernenie: Bublinu môžu deti najprv nafúknuť cez našpúlené ústa a ľahkým výdychom, aby nám nepraskla. Predstavu bubliny môžeme uplatniť aj ako motiváciu k nádychu do bruška, vytvoríme v brušku bublinu.

■ Prikotúlaj tón

Hra je zameraná na rozvoj sluchovo-percepčných schopností, zručnosti zjednotenia tónu a rozvoj hudobnej predstavivosti.

Opis hry: Raz vypadol z pesničky ten najvyšší tón, skotúlal sa nezbedník, zaznelo len bom.

V pesničke však teraz chýba. Ako sa tam dostane?

My sa dobre nadýchame, zaspievame, pomôžeme. (A. Derevjaniková)

Učiteľka kľzavo zaspieva tón a1 (napr. od d1 po a1) a deti ho majú po nej zopakovať, pridať sa k jej spevu v tej výške, kde znie. Potom učiteľka začne s tónom pracovať, glissandom ho spustí nižšie a deti imitujú kľzanie tónu. Tón môže aj tzv. skotúlať, nechať ho skákať, perovať, stúpať. Môže si pomôcť aj melodickým nástrojom Orffovho inštrumentára (zvonkohrou), na ktorom hrá pekné kľzania v hlasovej polohe detí (d1-c2). Môže meniť tempo aj dynamiku práce s tónom.

Metodické usmernenie: Táto činnosť je vhodná pre deti, ktoré majú problém s intonačne čistým spevom, tzv. hovoria pri speve, resp. chýba im hudobná predstavivosť.

□ HRÁME SA S PIESŇOU

Deti predškolského veku učíme pieseň napodobňovaním – opakovaním po speváckom vzore. Dieťa vníma sluchom pieseň spievanú pedagógom a potom sa pokúša vokálne reprodukovat' zachytený vokálny prejav. Ide o osvojovanie na základe vnímania, podržania v pamäti a spätnú reprodukciu. Fáza zapamätania v tomto veku ešte nie je kvalitná a pri vybavovaní – reprodukcii – ide u detí o pripájanie k vokálnemu prejavu učiteľky, zjednocovanie s jej spevom. Ak sa deti pieseň naučia, môžu sa s ňou aj hrať. Pieseň sa dá spievať, rozprávka rozprávať, no aj pieseň sa dá rozprávať a rozprávka spievať. Pieseň môžu dotvárať, môžu ju rozveseliť, roztancovať, môžu ju aj rozhnevať či dať jej krídla. Môžu jej vytvoriť ďalší text, hudobný sprievod, predohru alebo dohru.

K piesni Hudie svrček z trávy môžeme vytvoriť vlastný melodický záver, ba aj text. Nasledujúci motív ponúkame ako príklad, ale deti si môžu vytvoriť aj vlastnú melódiu na záver, môžu vytvoriť rytmický záver imitáciou zvukov svrčka alebo rytmickou hrou na tele či Orffovými hudobnými nástrojmi.

Hudie svrček z trávy

hudba: A. Derevjaniková
text: J. Pavlovič

Mierne

Hu - die svr - ček z trá - vy naj - čer - stvej - šie sprá - vy.

možnosť dotvorenia odpovede

O čom hu - die svr - ček z trá - vy?

názorný príklad

O tom, a - ko le - to trá - vi.

Čmeliak

hudba: M. Dzurilla
text: M. Benčaťová

$\text{♩} = 100$

A Fis-m D E A Fine

Čme-liak bzu-čí a - ko trys-káč bzum, bzum, bzum.
Sad - ne si na žl - tý blys-káč bzum, bzum, bzum.

A Fis Hm E A Fis Hm D.C. al Fine
E

Pi - je šť'a-vu na med zla-tý, za po - chůť - ku ne - za - pla - tí.

Pieseň Čmeliak má vtipný a pre deti príťažlivý text. Deti si vedú príbeh o čmeliakovi predstaviť a nad jeho správaním sa pousmiať alebo aj rozhorčiť. To vytvára priestor na dramatickú interpretáciu piesne. Deti môžu spievať pieseň ako čmeliak tryskáč – výrazne, ale aj ako čmeliak labužník, ktorému šťava chutí a teší ho, že za ňu nebude platiť. Spôsoby interpretácie môžu navrhovať aj deti.

Pieseň má trojdielnu piesňovú formu *a b a*, diel *a* sa opakuje (pri D.C. al Fine sa znovu vrátíme na začiatok piesne). Môžeme sa hrať aj s jej formou, diely *a* spieva jedna skupinka alebo sólista a diel *b* druhá. Bzum, bzum môžu následne deti pri speve vytlieskať spolu so spevom alebo aj bez spevu, resp. môžu zahrať na Orffovom alebo vlastnoručne vyrobenom hudobnom nástroji.

RYTMICKÉ HRY

Rytmické činnosti sledujú rozvoj rytmického cítenia schopnosti paralelného vnímania a prežívania rytmických a metrických vzťahov v hudbe. Deti tento rytmus najprirodzenejšie prežívajú prostredníctvom rytmizovaného slova a následne ho prenášajú do podoby elementárneho pohybu a hry na tele. V pojme rytmus sú obsiahnuté zložky: metrum (striedanie prízvukných a neprízvukných dôb v časových úsekoch – taktoch), tempo (rýchlosť, v akej prebiehajú hudobné impulzy, doby) a časové členenie tónov (vlastný rytmus). Všetky tieto vlastnosti hudobného metrorythmu pôsobia paralelne.

Deti v predškolskom veku lepšie cítia metrum, rytmus až ako 5-6-ročné. Ak si tlieskajú k piesni, tlieskajú metrum, až neskôr rytmus podľa inštrukcie. Ľahšie vyjadria rytmus, ak je spojený so slovom – výraznou rytmickou deklamáciou.

Hry s riekankou

Riekanka ako jednoduchá veršovaná a rýmovaná básnička či rečnovanka má osobitný rytmický charakter, rytmická zložka je v nej často dominantnejšia ako sémantická zložka. Už jej rytmická interpretácia bola pre deti hrou a bola súčasťou mnohých ďalších hier. Často to boli texty postavené na hre slov, sprevádzané pohybom, mali dynamické aj rytmické zmeny, krátke, úsečné či dlhšie verše, vnútorné rýmy, hromadenie hláskových skupín, čo dostatočne cibrilo aj artikulačné schopnosti detí.

Ak sa chceme s riekankou hrať, vyberáme také texty, ktoré sú svojím obsahom zaujímavé, ponúkajú možnosti na ďalšie využitie po stránke jazykovej, ale aj hudobnej.

Riekanku v rytmickej podobe učíme imitačne, na základe opakovania.

Dvoj- až štvorročné deti dokážu riekanky prednášať s pevným rytmom a deklamáciu spájajú s pohybom. Už v tomto veku je možné zaraďovať rytmické a dynamické kontrasty či zmeny, ba aj zmeny farby interpretácie.

Päť- až šesťročné deti okrem zmeny farby intonácie, tempa či polohy hlasu vytvárajú k riekanke rytmický sprievod v podobe rytmu, metra či rytmického ostinátu, vytvárajú rytmickú predohru, medzihru a dohru, rytmizujú riekanky ako štafetu či dialogickú hru.

M. Rázusová-Martáková

Možnosti hry s riekankou

Pedagóg prednesie riekanku. Rozpráva sa s deťmi o jej texte. Riekanku učí imitačnou metódou, rytmicky ju deklamuje a deti opakujú prednesenú časť alebo sa postupne pridávajú (záleží na veku).

Text je krátky a deti sa ho naučia veľmi rýchlo.

Ďalšie možnosti hrania s riekankou:

- Deti interpretujú riekanku rytmicky, ale vystrašene v piane – mucha sa zľakla (iná farba interpretácie, snažíme sa zachovať rytmus).
- Riekanku interpretujú dve skupiny detí: jedna prvú časť, druhá druhú časť. Dbáme na plynulosť interpretácie. Iná možnosť: prvá skupina text (2 takty) a druhá skupina citoslovčia (2 takty).
- Bzum, bzum, bzum môžeme použiť ako rytmickú vokálnu predohru v rozsahu 2 alebo 4 taktov. Rytmickú predohru interpretuje skupina detí, ostatné vokálne rytmizujú riekanku.
- Bzum, bzum, bzum môžu zameniť hrou na hudobnom nástroji podľa výberu detí.

Rytmické dialogické hry sú založené na rytmickom dialógu, tvorivej odpovedi alebo na imitácii, t. j. ozvene, zopakovaní otázky. Na začiatku začíname s jedno- až dvojtaktovými motívmi na rôzne témy: kvety, zvieratá, veci, hračky, úkony a pod.

Pri rytmických reťazových hrách je z hľadiska rozvoja rytmického čítania dôležitá plynulosť nadväzovania odpovedí. Je to možné v období, keď sú deti schopné dodržiavať pravidlá hry, vedia počkať, vydržať s odpoveďou.

Pri rytmických tvorivých hrách ide o schopnosť vytvárať nové rytmy (nie dialogicky opakovať), kombinovať vokálnu rytmizáciu s pohybovou rytmizáciou hrou na tele, vytvárať rytmy na dramatické dotvorenie situácie či charakteru postáv v hudobno-dramatických činnostiach, tvorivo improvizovať.

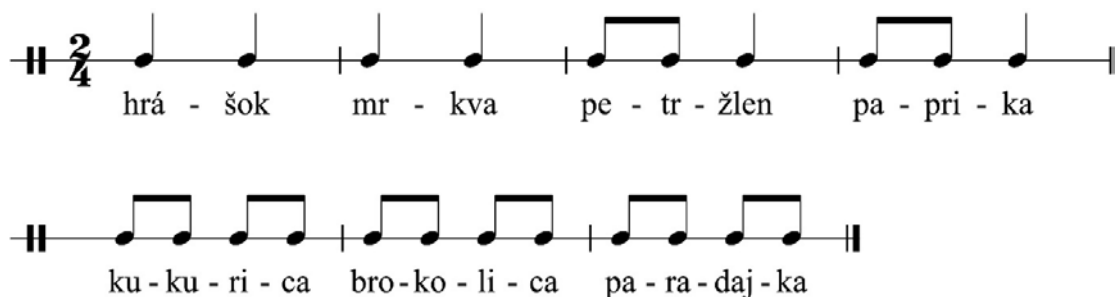
Začíname rytmizáciou slov v rozsahu jedného taktu. Rešpektujeme pri tom prirodzený rytmus reči a slov. V prvej fáze rytmizujeme slová s rovnakým počtom slabík aj s rovnakou prízvukovou štruktúrou. Vyberáme rôzne slová, pomenovania zvierat, kvetov, farieb, hračiek, geometrických tvarov. Využívame obrázky, hračky, veci, ktoré deti najprv slovné pomenujú, aby sa v skupine zjednotil názov, a potom vokálne rytmizujú.

K vokálnej rytmizácii pridávame pohyb spojený s hrou na tele.

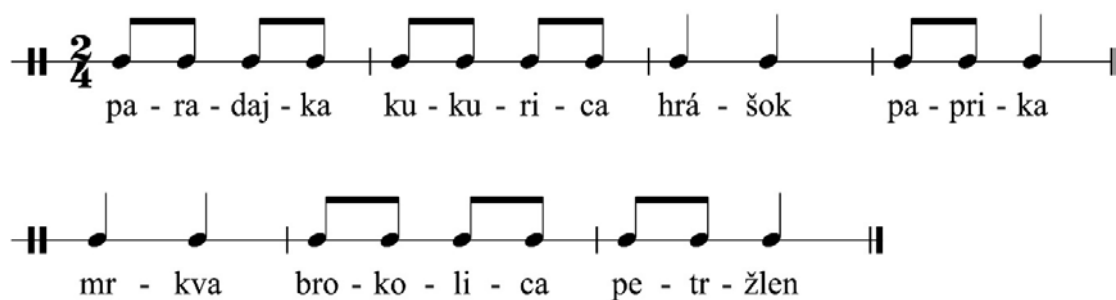
■ Rytmická zelenina

Hra je zameraná na rozvoj rytmického čítania a hudobnej tvorivosti.

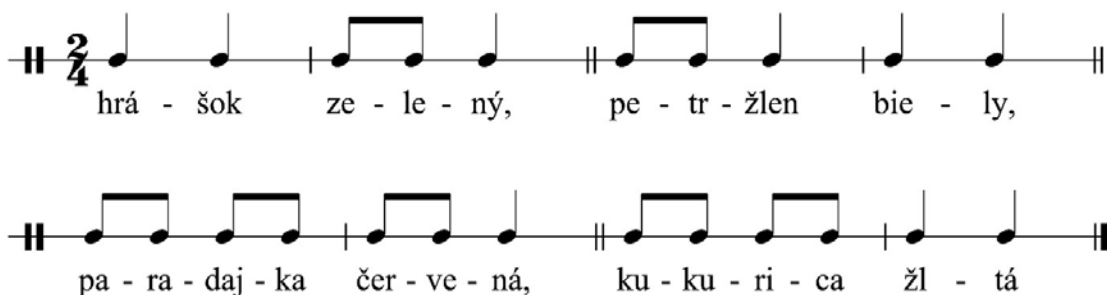
Opis hry: Pred hrou treba pripraviť obrázky rôznej zeleniny. Deti najprv každú z nich spoločne pomenujú, aby vzniklo jednotné pomenovanie. Potom obrázky poukladajú do radu a jednotlivé pomenovania zeleniny rytmizujú. Pedagóg dbá na plynulosť deklamácie a rytmickú presnosť.

Hra pokračuje zmenou poradia jednotlivých obrázkov a deti znovu rytmizujú. Môžu rytmizovať spoločne alebo aj po jednom zaradom.

Pokračovanie rytmickej hry: k zelenine pridáme farbu a vytvoríme rytmický rad. Môžeme vytvoriť aj dvojice detí. Vtedy jedno dieťa povie názov zeleniny a druhé povie farbu. Zeleninu môžeme triediť na základe farby a vytriedené skupiny rytmizovať.

Metodické usmernenie: V tejto hre je dôležité dodržiavať plynulosť v rytmizácii a tempo. Dávame pozor, aby sme nedeklamovali – slabikovali, ale rytmizovali.

□ HRY V INŠTRUMENTÁLNYCH ČINNOSTIACH

Hudobná hra, hra s hudbou by mala byť hrou pre všetky deti. Hra si nevyberá nadané a menej hudobne nadané deti, ale spája všetky v hre hrou. Z tejto skutočnosti vychádzal vo svojom Schulwerku aj Carl Orff a snažil sa viesť deti k tomu, aby si aj jednoduchým a skromným spôsobom vedeli vytvárať vlastnú hudbu či sprievod k pohybu. Vychádzal z prapodstaty hudby, z jej elementárnej podoby, v ktorej hudba nikdy nepôsobí izolovane, ale je prirodzene spojená s pohybom, tancom a slovom, a dieťa je jej spolutvorcom, nielen poslucháčom. Má jednoduché lineárne formy, ostináta, je jednoduchá, každému prístupná, pre deti primeraná. Dokonca vyjadril myšlienku, že ak je učiteľom hudby táto elementárna podoba hudby cudzia, ak sa s ňou neoznámili, nemôžu ani kvalitne vykonávať učiteľské povolanie a najmä pracovať s tými najmenšími v oblasti hudobných činností (Orff 1969).

Detské hudobné nástroje značne pútajú detskú pozornosť a snahy muzicírovať sú jednou z aktívnych foriem, ako sa zmocniť hudby. V predškolskom veku je hra na hudobných nástrojoch nemysliteľná bez integrácie s inými činnosťami. Je vhodným doplnením speváckych činností, súčasťou hudobno-pohybových činností a hudobnej dramatiky. Hudobné nástroje predstavujú pre deti zhmotnený zvuk, zdroj tónu, konkrétnosť v abstraktnom zvukovom svete. Tvorenie tónu sa spája s pohybom, ktorý deti tiež veľmi obľubujú. Nástroje sú zdrojom zaujímavých podnetov na vnímanie rytmických a dynamických vzťahov, sú nezastupiteľné pri získavaní skúsenosti o farbe hudby, pretože prostredníctvom inštrumentálnych činností hudobná skúsenosť získava praktickú podobu a je priestorom na tvorivé uplatnenie detí.

Deti sa prostredníctvom piesne, resp. hry, môžu zoznamovať s hudobnými nástrojmi Orffovho inštrumentára. Ako príklad ponúkame pieseň Hráť si, hráť.

Hrám si, hráť

Veselo Anglická ľudová

1. Hrám si, hráť, pr - vý - krát, na pa - lič - kách pr - vý - krát,
mik mek pe - dy vek, pi - ki - pi - ki pak, na pa - lič - kách tak - to, tak.

2. Hrám si, hráť, druhýkrát, na triangli druhýkrát,
mik mek pedy vek, cing-lingi bom, zvoní mi to ako zvon.

3. Hrám si, hráť, tretíkrát, tamburínu, tú mám rád,
mik mek pedy vek, rata-tata tam, takto si to vytúkam.

4. Hrám si, hráť, štvrtýkrát, malý bubon chce tiež hrať,
mik mek pedy vek, bumi-bumi bom, ozýva sa celý dom.

Jednotlivé hudobné nástroje sú nazvané v texte piesne. Odporúčame, aby menované nástroje hrali v druhej časti piesne „mik mek...“ formou rytmickej improvizácie.

□ SLUCHOVÉ HRY

Základom plnohodnotného vnímania hudby sú percepčné činnosti. Ich cieľom je vychovávať vnímavého a aktívneho poslucháča hudby, ktorý si k nej získa vzťah na celý život. Bez hudobného vnímania nie je možný rozvoj hudobných schopností. Vnímanie chápeme ako vnútornú aktivitu, čo nie je samozrejmosť, a preto ju treba správne prebudiť, nasmerovať a naučiť deti hudbe rozumieť. Od dieťaťa sa očakáva, že bude aktívne počúvať hudobné skladby i spev pedagóga, dokáže identifikovať ľudské hlasy, spev a inštrumentálnu skladbu, že hudba nebude pre deti zvukovou kulisou či hudobným smogom, ktorý nás obklopuje takmer na každom kroku, ale dieťa ju bude vnímať aktívnym, vnútorne zúčastneným počúvaním.

Deti v predškolskom veku treba naučiť počúvať a sluchom spoznávať svet okolo nich. Slúžia na to hry zamerané na rozvoj hudobného sluchu, hudobných predstáv, hry, ktoré učia deti diferencovať zvuky a tóny, spoznávať a hudobne vyjadriť zvuky okolitého sveta. Sú to sluchové hry, ktorých cieľom je počúvanie, spoznávanie a prípadné hudobné vyjadrenie zvukov okolitého sveta. Prostredníctvom nich sa deti učia rozlišovať jednotlivé vlastnosti tónu, hudobno-vyjadrovacie prostriedky, rozvíjajú hudobnú pamäť, vytvárajú sa ich hudobné predstavy, učia sa orientovať vo svete tónov vo vertikálnej i horizontálnej línii. Deti v tomto vekovom období zaujíma zvukový svet okolo, veľmi radi imitujú zvuky, ktoré počuli.

V sluchových hrách vzniká priestor, aby zvuky zachytili, spoznali, pomenovali, vyjadrili slovné, pohybom, detským hudobným nástrojom, prostriedkami hudobnej dramatiky alebo aj výtvarne. Je to jeden zo spôsobov prípravy na aktívne vnímanie hudby, čo predstavuje zložitý psychický proces. Vnútorná aktivita v tomto kontexte nie je samozrejmosť, preto ju treba správne prebudiť, nasmerovať, naučiť rozumieť – a to všetko nenásilne aj prostredníctvom hudobnej hry.

■ Uhádni, kto som!

Hra je zameraná na rozvoj sluchovej citlivosti, sluchovo-percepčných schopností a hudobnej tvorivosti.

Opis hry: Na začiatku hry máme pripravené obrázky zvierat, ktoré sú charakteristické svojím zvukovým vyjadrením a deti ich môžu poznať (kohút, sliepky, pes, mačka, húsky, ovečky, krava, kôň). Každé dieťa si vytiahne kartičku jedného zvieratka a pripraví si jeho zvukové vyjadrenie. Povie „Uhádni, kto som!“ a predstaví sa, imitujúc zvuk zvieratka. Ostatné deti majú uhádnuť, o aké zvieratko ide. Zvieratká potom môžu vytvoriť plynulý zvierač zástup a imitujú zvuk napríklad v 2/4 takte v rozsahu dvoch taktov. Môžu hrať aj zvieračiu ozvenu, keď jedna skupina detí predstavuje jednotlivé zvieratká a druhá skupina robí ich ozvenu.

Metodické usmernenie: Hra môže mať aj podobu plynulej rytmickej odpovede, keď deti do pravidelných úderov bubienka vkladajú svoje odpovede, resp. k rytmickej imitácii pridávajú charakteristický pohyb zvieratka. Potom si

môžu o uvedených zvieratách zaspievať piesne, resp. zarecitovať riekanky, ak ich poznajú (*Naša mačka strakatá, Pätorčatá, Na potoku*).

■ Šibal tón

Hudobná aktivita je zameraná na rozvoj sluchovej citlivosti a hudobnej pamäti.

Opis hry:

Vypadol nám tón,

rovno na balkón.

Odkiaľže sa vytratil?

Vraj do skladby neladil. (A. Derevjaníková)

Deti počúvajú hranú alebo spievanú pieseň, ktorú poznajú. Môžu si ju aj zaspievať, ak je v ich speváckom repertoári. Potom v jej znení urobíme chybu, zameníme alebo vynecháme tón. Deti majú chybu, resp. iné znenie postrehnúť a dohodnutým spôsobom (pokývaním hlavou, ukazovákom) reagovať.

Metodické usmernenie: Sluchové pamäťové hry sú zamerané aj na rozvoj vnímania a hudobnej melodickej pamäti. Deti majú spoznať pieseň či skladbu po zahratí jej charakteristickej časti, resp. objaviť chybu v znejúcej, už poznanej hudobnej ukážke.

■ Hudobný vlak

Hra je zameraná na rozvoj sluchovo-percepčných a sluchovo-motorických schopností a upevňovanie poznatkov o hudobných nástrojoch.

Opis hry: *Dnes budeme cestovať vlakom. Čo na takúto cestu potrebujeme, čo si musíme kúpiť, aby sme mohli cestovať vlakom? (cestovné lístky) Náš vlak sa volá Vláčik Nástrojáčik, lebo na cestovných lístkoch sú obrázky hudobných nástrojov. Najskôr si pozrieme, aké nástroje sú na lístkoch, spoločne ich pomenujeme a vypočujeme si znenie týchto hudobných nástrojov. Každý si príde kúpiť cestovný lístok, aby mohol cestovať. Nastúpime do vláčika, a aby nám bolo veselšie, budeme si k cestovaniu hovoriť riekanku Ide vláčik Nástrojáčik, ide vláčik šu-šu-šu. Na každej stanici vláčik zatrúbi a zaznie nejaký hudobný nástroj. Vystupovať budú iba tie deti, ktoré majú na lístkoch hudobný nástroj, čo zaznie. Sprievodca vždy skontroluje, či nemáme čiernych pasažierov, či sa nevezú také „hudobné nástroje“, ktoré už mali vystúpiť.*

Rytmizáciu riekanky môžeme meniť z hľadiska tempa, môžeme ju zrýchľovať a spomaľovať ako pri rozbiehaní vlaku, môžeme meniť dynamiku prichádzajúceho a odchádzajúceho vlaku. Lístky si deti môžu zakúpiť náhodným výberom alebo si vyžadujú určitý hudobný nástroj.

Iný variant hry: Na cestovných lístkoch budú obrázky slimáka, zajka a iných zvieratiek. Znieť budú pesničky, ktoré deti poznajú o zajkovi a slimákovi. Ak zaznie pieseň o zvieratku na ich cestovnom lístku, vtedy z vlaku vystúpia.

Metodické usmernenie: Hru môžeme využiť pri rozvíjaní percepčného vnímania, zameraného na poznanie farby zvuku hudobných nástrojov. Pri mladších deťoch použijeme iba sólo znenie hudobného nástroja. Hudobná hra predpokladá, že deti už poznajú názvy a zvuky hudobných nástrojov, ktoré budú počuť, a vedia identifikovať ich farebnú zvukovú podobu.

□ HUDOBNO-POHYBOVÉ HRY

Hudobno-pohybové činnosti sú zamerané na kultivovanie telesného pohybu detí, rozvoj pohybových zručností, sluchovo-motorických schopností a rytmického cítenia. Pohybový prejav je reakciou na výrazný hudobný rytmus. Je to typický prejav chápania hudby deťmi predškolského veku. Dieťa by malo vedieť vyjadriť kultivovaným pohybom náladu a charakter piesne a hudby, ovládať základné tanečné prvky, ktoré spája v jednoduchých choreografiách – tančekoch, uplatňovať hru na tele v podobe tlieskania, plieskania a podupov, imitovať pohyb pri rôznych hudobno-pohybových hrách či prejavíť sa v elementárnej pohybovej improvizácii.

Hudobno-pohybové hry so spevom sú hry, ktorých pohybová časť, pohybové kreácie nie sú možné bez konkrétnej piesne. Nejde pri tom o hudobno-dramatické stvárnenie piesne, ale o pohybovú hru, ktorá má svoje pravidlá, svoju tradičnú podobu a vychádza z charakteru i obsahu piesne. Korene majú v hudobno-pohybových hrách folklórneho pôvodu a bez konkrétneho pohybu sa ani nespievajú. Ide o hry, kde sa vyskytuje predovšetkým chôdza a dramatizačné pohyby, v prípade starších detí to už môže byť aj pohyb realizovaný rytmicky či uplatňujúci detskú pohybovú tvorivosť, napríklad *My sme sestry veselé*. Najznámejšie hudobno-pohybové hry so spevom sú: *Kolo, kolo mlynské; Zlatá brána; Oli, Oli Janko; My sme sestry veselé; Čížiček, čížiček; Kozička je v záhrade; Ty a ja, my dvaja; Mám ručníček; Na hada a iné*. Pre tieto hudobné hry je príznačné, že pieseň a pohyb sa deti učia súčasne, pohyb nie je náročný, ide často o chôdzu v kruhu alebo v zástupe. Pohyb pri týchto hrách je umiernený, a preto jedna činnosť nevyklučuje druhú.

Ukáž čo vieš

$\text{♩} = 100$ hudba: M. Dzurilla
text: A. Derevjaníková

Za - tlies - kaj, za - plies - kaj, dup - núť vieš tiež.

Za - tlies - kaj, za - plies - kaj, u - káž čo vieš.

Po - skoč troš - ku, dup - ni nôž - kou, tlies - kaj ru - ka - mi.

Po - skoč troš - ku, dup - ni nôž - kou, za - toč sa s na - mi.

Pohyb v tejto piesni je naznačený textom.

■ V rybníku

Hra je zameraná na rozvoj sluchovo-motorických a sluchovo-percepčných schopností.

Opis hry:

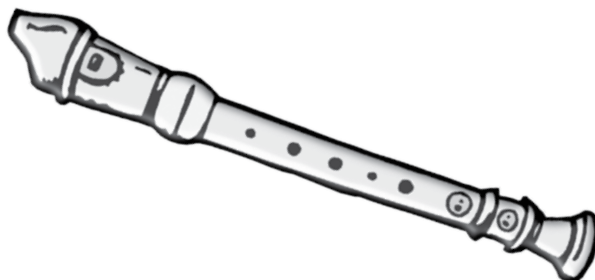
Pláva rybka po rybníku, nenarobí veľa kriku.

Ale žabka, suseda, pokvakuje, kde sa dá.

Kráča bocian, veľký pán, hľadá sem a hľadá tam.

Po močiari čosi hľadá, žabka, tá nebude rada. (A. Derevjaníková)

V rybníku je voda a v nej plávajú rybky, do vody skáču žabky a okolo rybníka chodí nebezpečný bocian. Deti pohybom napodobňujú, ako plávajú rybky. Tie plávajú v jednej výške, pokojne. Do pohybu detí pridáme hranie motívu plynutia, napríklad hru niekoľkých tónov na klavíri v legato blízko seba. Keď však do vody skáču žabky, vyzerá to inak. Deti imitujú skákanie žabiek a znejú dva tóny – vyšší a nižší, predstavujúce skákanie. K rybníku sa blíži bocian, vysoko zdvíha dlhé nohy a klepe pri tom zobákom. Deti napodobňujú pohyb bociana a zaznejú ozvučné paličky, čo je signál, že prichádza bocian. Následne hudobne vyjadrujeme niektoré zo zvierat (tón vyšší – nižší, ozvučné drierka) a deti napodobňujú jeho pohyb. Ich úlohou je spoznať a pohybom zareagovať na hraný melodický či rytmický motív. Deti je možné rozdeliť aj na skupiny zvieratiek. V záverečnej časti hry niekoľko detí vytvorí rybník (vytvoria kruh, podrep a držia sa za ruky), časť detí predstavuje ostatné zvieratá. Kým rybka je v rybníku, žabka je von z rybníka a chce skočiť do vody, čo jej deti umožnia tak, že rozpoja ruky, bocianovi bránia ublížiť žabke a do rybníka ho nepustia, zdvihnú spojené ruky. Hra sa dá zaujímavo dramaticky dotvoriť do príbehu podľa voľby detí.

■ Kolobežka

Opis hry: Deti pohybom vyjadrujú obsah piesne.

Kolobežka

hudba: A. Derevjaníková
text: J. Pavlovič

Voľne

D A D A Hm A D A

Ho - re briež - kom i - dem peš - ky ve - dl'a svo - jej ko - lo - bež - ky.

G Em A D

Do - lu z briež - ka o - do dneš - ka od - ve - zie ma ko - lo - bež - ka.

V prvej časti kráčajú pomaly, v jemnom predklone tlačia kolobežku, v druhej časti sa narovnajú a imitujú beh dolu briežkom. Z hľadiska hudobnej formy je pieseň dvojdielna – *a*, *b*. Hra pokračuje bez spevu, učiteľka hrá *a* alebo *b* diel piesne a deti pohybom reagujú na znejúcu časť, buď kráčajú v predklone, alebo naznačujú beh. Následne môžu pohyb hore a dolu kresliť rukou pred sebou. Potom sa deti pohybujú podľa kresby pedagóga. Ak tóny stúpajú, pohybujú sa pomaly, ak skackajú zhora dolu, pohybujú sa rýchlo.

□ PÁR SLOV NA ZÁVER

Hudobná hra, ktorá je zámerne zaradená do edukačného procesu, by mala mať jasne stanovený cieľ, mala by byť premyslená, zameraná na rozvoj zručností, schopností a návykov, mala by rozvíjať emocionálny svet dieťaťa, jeho tvorivosť, radosť z hrania a poznávania hudby.

Ilustrácia: CC0 Public Domain, Pixabay.com

LITERATÚRA:

- DEREVJANÍKOVÁ, A. 2014. Metodika hudobnej výchovy v predprimárnej edukácii. Prešov: PF PU, 3. vydanie, 2014. ISBN 978-80-89188-39-0
- DEREVJANÍKOVÁ, A. 2013. Hudobná výchova – Hráme sa s hudbou. Bratislava: Pro Solutions, 2013. ISBN 978-80-8139-028-9
- HOLAS, M. 1994. Hudební nadání. Praha: HF AMU, 1994, 98 s. ISBN 80-85883-007
- HUIZINGA, J. 1990. Homo ludens. Bratislava: Svetová tvorba Tatran, 1990.
- KOMENSKÝ, J. A. 1992. Informatorium školy mateřské. Praha: Kalich, 1992. ISBN 80-7017-492-7
- ORFF, C. 1969. Schulwerk – pohled do minulosti a budoucnosti. In Comenium musicum 7. Praha – Bratislava: Supraphon, 1969.
- PIAGET, J. 1993. Psychológia dieťaťa. Bratislava: SOFA, 1993. ISBN 80-85752-33-6
- SEDLÁK, F. – VÁŇOVÁ, H. 2013. Hudební psychologie pro učitele. Praha: Karolínium, 2013. ISBN 978-80-246-2060-2

Foto: Ben Kerck, CC0 Public Domain, Pixabay

..... O autorke

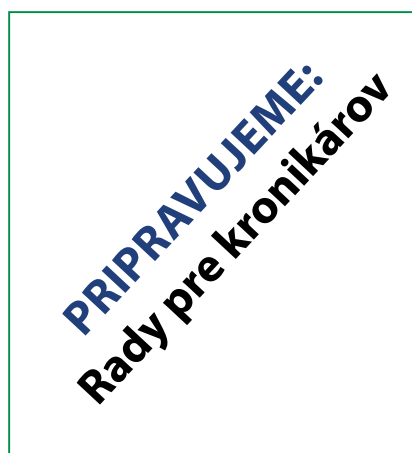
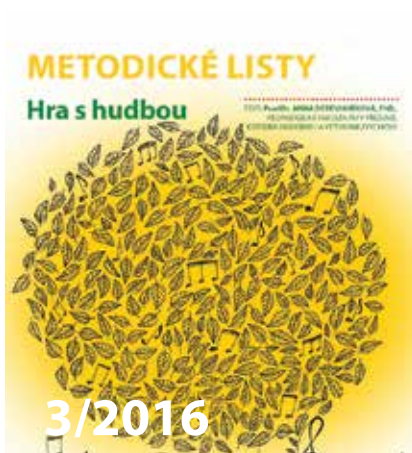
PaedDr. Anna Derevjaníková, PhD.

pracuje ako odborná asistentka Katedry hudobnej a výtvarnej výchovy Pedagogickej fakulty PU v Prešove. Je absolventkou Strednej pedagogickej školy v Prešove a Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove v odbore učiteľstvo všeobecno-vzdelávacích predmetov, odbor: hudobná výchova – ukrajinský jazyk. Vo svojej práci sa venuje problematike metodiky a didaktiky hudobnej výchovy pre predprimárne a primárne

vzdelávanie. Je autorkou vzdelávacej oblasti Umenie a kultúra, časť Hudobná výchova Štátneho vzdelávacieho programu pre predprimárne vzdelávanie v materských školách. Realizuje pracovné dielne pre učiteľky materských škôl, v ktorých prezentujú možnosti využitia hudobnej hry v hudobno-výchovných činnostiach. Aktívne sa venuje vokálnej interpretácii rusínskeho folklóru, vedie a diriguje cirkevné spevácke zbory.

UŽ VYŠLO:

Vzdelávanie v rómskom jazyku: dilemy a možné riešenia

TEXT: JARMILA LAJČÁKOVÁ, LL.M., STD., CENTRUM PRE VÝSKUM ETNICITY A KULTÚRY

Približne 18 – 26 % školopovinných detí na Slovensku sú Rómovia. Centrum pre výskum etnicity a kultúry to odhaduje na základe reprezentatívnych dát, zozbieraných v roku 2012 v rámci Rozvojového programu OSN. Napriek tomu, že materinským jazykom približne polovice týchto detí je rómčina, štátna podpora vzdelávania v rómskom jazyku je minimálna. Výučbu rómčiny, resp. vzdelávanie v rómčine poskytuje iba niekoľko súkromných základných a stredných škôl. Praktické dôvody, prečo to tak je – nedostatok učebníc a metodík, ktoré by slúžili na vzdelávanie učiteľov rómskeho jazyka, chýbajúci učitelia – možno pri dobrej vôli pomerne ľahko odstrániť. Oveľa náročnejšie je vytvoriť spôsob podpory vzdelávania v rómskom jazyku tak, aby zohľadnil viacnásobné znevýhodnenie časti Rómov, odlišné predstavy o vzdelávaní v materinskom jazyku a súčasne vytvoril priestor na začleňovanie Rómov do spoločnosti.

Rómovia sú na jednej strane uznanou národnostnou menšinou, ale súčasne významná časť z nich trpí enormným sociálnym a ekonomickým znevýhodnením, marginalizáciou a chudobou. Rómske deti sú štrukturálne vylučované zo vzdelávacieho systému rozličnými praktikami segregácie. Za ostatných 20 rokov vznikli dva paralelné prístupy, ktoré sa snažia odstraňovať síce súvisiace, ale predsa len odlišné zdroje nerovnosti.

Dominantným prístupom je integračný prístup. Ten definuje Rómov predovšetkým ako sociálne znevýhodnenú a marginalizovanú skupinu. Integračné programy majú za cieľ odstrániť predovšetkým nerovnosti v prístupe k zdrojom, a teda k vzdelávaniu, zamestnaniu alebo zdravotnej starostlivosti, a tak začleniť Rómov do majoritnej spoločnosti.

Druhý prístup vychádza z oficiálneho uznania Rómov ako národnostnej menšiny a snaží sa vyrovnávať nerovnosti umožnením kultúrnej reprodukcie a zachovávaním odlišnej kultúrnej a jazykovej identity prostredníctvom menšinových práv.

Kým prvý prístup má vo svojich nástrojoch predovšetkým ambíciu „odlišnosť“ vymazať, druhý ju aktívne podporuje. Každý z týchto prístupov však môže byť vo svojich dôsledkoch

kontraproduktívny či dokonca škodlivý.

Rómovia sú vnútorne heterogénnou skupinou, ktorej významná časť vyžaduje prístupy smerujúce k odstraňovaniu socioekonomického znevýhodnenia a diskriminácie a súčasne k vytváraniu slobodnej možnosti odlišnej kultúrnej reprodukcie.

Pre prosperujúcejšiu časť rómskej menšiny je dôležitejšie dodržiavanie zákazu diskriminácie, uznanie rovnocennosti a slobodná podpora kultúrnej identity. Pre ďalšiu podskupinu je zas dôležité mať vytvorený priestor na asimiláciu alebo udržiavanie viacnásobnej kultúrnej identity – napríklad rómskej, maďarskej a slovenskej.

Politiky je preto nevyhnutné nastaviť tak, aby boli dostatočne kontextuálne a citlivé k odlišným potrebám a rôznorodosti menšiny.

Úspešné politiky začleňovania vyžadujú vysielanie presvedčivého signálu o rovnocennosti Rómov a rómskeho jazyka a zároveň jasné smerovanie k desegregácii vo vzdelávaní.

Rómovia ako národnostná menšina

Rómovia boli za národnostnú menšinu, ktorá má rovnocenné postavenie s ostatnými

národnostnými menšinami, uznaní v roku 1991. Udialo sa tak po desiatkach či dokonca stáročiach opatrení, ktorých podstatou bolo vymazanie etnokultúrnych odlišností rómskych skupín žijúcich na území Slovenska. Ich podstatou bola politika násilného vylučovania (rómsky holokaust) alebo násilného včleňovania (asimilácia). Príkladom druhého prístupu boli opatrenia osvietenských panovníkov, ktoré zakazovali rómske mená, jazyk či ošatenie a ktoré o pár storočí neskôr odkopirovali inžinieri socializmu, hoci práve v povojnovom období časť rómskej inteligencie dúfala, že bude môcť rovnocenne participovať na budovaní spoločnosti a spolupodieľať sa na rozhodovaní o (aj kultúrnych) veciach týkajúcich sa Rómov žijúcich vo vtedajšom Československu.

Podpora jazyka či kultúry Rómov, ako aj menšinových práv však nebola ideologicky priechodná. Ako argumentoval jeden z ideológov vtedajšieho režimu Jaroslav Sus, Rómovia, v tom čase nazývaní Cigánmi, nie sú ani národom, ani národnostnou menšinou a vo svetle objektívnych podmienok sa nimi nemôžu stať ani v budúcnosti. Svoje tvrdenie opieral o argumenty, ktorých podstatou bol názor, že rómska kultúra je dôvodom zaostalosti a stagnácie Rómov. Podstatou tzv. cigánskej otázky, podľa Susa, bol

konflikt medzi kultúrne vyspelou socialistickou spoločnosťou a extrémne zaostalým sociálnym a ekonomickým životom občanov cigánskeho pôvodu. Preto jediným spôsobom, ako odstrániť tento konflikt, bola programová politika asimilácie cigánov do sociálne a kultúrne vyspelejšej socialistickej spoločnosti.

Výsledkom takéhoto definovania „problému“ bolo viac ako 50 rokov asimilačnej politiky. Jej základom bolo odmietnutie rómskej identity a jazyka a pokus o „scivilizovanie“ Rómov. Možnosť vzdelávania v rómskom jazyku bola vylúčená. Namiesto toho štát vytvoril okrem iného tzv. vyrovnávacie triedy, ktoré mali pripraviť rómske deti na zaradenie do bežných tried. Deti si v nich mali osvojiť sociálne, kultúrne a hygienické zvyky majoritnej spoločnosti.

Agresívne opatrenia, ktorých súčasťou bolo štátom nariadené búranie osád, sťahovanie Rómov medzi majoritnú populáciu a zhora vynucované vyrovnávanie podmienok, neprijímali obe strany vždy pozitívne. Podľa antropológa Davida Scheffela, zhora nanútenú rovnosť v povojnovom období, keď bola slovenská spoločnosť ešte veľmi tradičná, ťažko znášali napríklad sedliaci. Tí svojich „cigánov“ síce tolerovali a v ťažkých časoch sa o nich „postarali“, ale nebrali ich ako rovnocenných. Aj to bol dôvod, prečo vtedajšia nomenklatura vo svojich asimilačných zámeroch neuspela.

V kontexte predchádzajúcej politiky bolo uznanie Rómov ako národnostnej menšiny v ponovembrovom období symbolicky aj prakticky veľmi dôležité. Situácia Rómov sa však v mnohých ohľadoch odlišovala od iných, už uznaných národnostných menšín – rozsahom marginalizácie, históriou diskriminácie aj svojou neteritoriálnosťou. Menšinové práva, ako napríklad možnosť používať jazyk menšiny na verejnosti, nie vždy reflektovali potreby vtedajších rómskych komunít, ktoré považovali za dôležitejší prístup ku kvalitnému vzdelaniu, práci, bývaniu či zdravotnej starostlivosti.

Napriek tomu kategória tzv. národnostnej menšiny a celkovo proces budovania národa v našom geopolitickom priestore boli pre rómsku inteligenciu atraktívnou metou. Znamenali totiž akési uznanie rovnocennosti skupiny, kultúry a jazyka, ktoré boli historicky považované za zaostané, prípadne necivilizované.

Podľa kanadského filozofa a významného teoretika multikulturalizmu Willa Kymlicku menšinové práva plnia jednu zo základných potrieb človeka, pretože prístup k vlastnej kultúre je dôležitý pre slobodný a hodnotný život. Ako vysvetľuje, kultúra society vytvára rámec pre individuálne voľby a súčasne im dáva zmysel – ľudia si necenia príslušnosť k akejkolvek kultúrnej komunite, ide im o spolupatričnosť k tej vlastnej, ktorá zohrávala konštitutívnu úlohu pri formovaní ich osobnej identity. Kymlicka nepopiera možnosť asimilácie do inej kultúrnej komunity, ale upozorňuje, že je to náročný proces. Prístup k vlastnej kultúre, náboženstvu či jazyku vníma ako otázku spravodlivosti, nie otázku možností. Skupinovo diferencujúce práva, resp. menšinové práva, akým je napríklad právo na vzdelanie vo vlastnom jazyku, preto znamenajú pre menšiny možnosť zachovania si odlišnej jazykovej či kultúrnej identity. Štát, právo a verejné inštitúcie totiž nie sú, podľa Kymlicku a aj ďalších teoretikov multikulturalizmu, kultúrne, nábožensky alebo jazykovo neutrálné.

Väčšinová kultúra a jej jazykové, náboženské a iné kultúrne charakteristiky sú hlboko zakorenené v politických, sociálnych a ekonomických inštitúciách. Zákony o jazyku, rodinné, trestné či občianske právo, ako aj organizácia verejného vzdelávania, verejných sviatkov a podobne nevyhnutne podporujú a zvyhodňujú dominantnú kultúru na úkor menšinových.

Vychádzajúc z hodnoty príslušnosti ku kultúrnej skupine, udelenie menšinových práv je požadované na základe princípu rovnosti. Skupinovo diferencujúce

Foto: Pixabay.com

práva, ktoré umožňujú menšinám zachovanie vlastných kultúr, tieto nerovnosti vyrovnávajú alebo odstraňujú.

Aj pre Rómov, ktorí sa môžu svojou neteritoriálnosťou či existenciou množstva dialektov odlišovať od iných skupín, je podpora rôznorodej kultúry principiálne dôležitá, pretože má konštitutívnu úlohu pri formovaní vlastnej identity. Podpora rómskej kultúry a jazyka vyžaduje tiež rovnosť v zaobchádzaní v porovnaní s majoritnou populáciou, ako aj s ostatnými menšinami.

Podpora jazykových práv na Slovensku je upravená v Ústave SR aj v medzinárodnom práve, ktoré detailnejšie vymedzuje podobu ústavných práv. Konkrétne v oblasti podpory vzdelávania v jazykoch národnostných menšín je dôležitým rámcom Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov (1992). V ratifikačnom dokumente sa Slovensko zaviazalo presne upraviť podmienky vzdelávania rôznych národnostných menšín vrátane vzdelávania v rómskom jazyku.

Rozsah práv garantovaných chartou sa pritom odlišuje najmä v závislosti od veľkosti menšín. Najrozsiahlejšie jazykové práva sa Slovenská republika zaviazala implementovať v prípade maďarskej menšiny. Garancia jazykových práv v prípade rusínskej a ukrajinskej

menšiny je v menšom rozsahu. Až v tretej skupine je rómsky jazyk.

Slovenská republika sa zaviazala, že v oblasti základného a stredoškolského vzdelávania bude vyučovanie rómskeho jazyka neoddeliteľnou súčasťou vzdelávania. Charta teda nezaväzuje k vytváraniu škôl s vyučovacím jazykom rómskym, ako je to v prípade maďarskej menšiny alebo výučby v maďarskom jazyku. Zaručuje podporu škôl, ktoré budú vyučovať aj rómčinu, prípadne niektoré predmety v rómčine.

V podobnom duchu aktuálne platný školský zákon rozlišuje dva základné modely vzdelávania v jazyku národnostných menšín:

- v školách a v triedach sa výchova a vzdelávanie uskutočňuje v jazyku príslušnej národnostnej menšiny,
- v školách a triedach je jedným z vyučovacích predmetov jazyk národnostnej menšiny a vyučovacím jazykom ostatných predmetov je štátny jazyk. Zákon podporuje, aby sa v jazyku národnostnej menšiny vyučovali najmä výchovy – výtvarná, hudobná a telesná.

Prvý model akoby predpokladal existenciu paralelných inštitúcií a druhý podporu menšinového jazyka v rámci hlavného vzdelávacieho prúdu, teda nie národnostného školstva. Zákon neuvádza, pre ktoré jazyky platí ktorý model.

V prípade rómskeho jazyka zostávajú záväzky charty nenaplnené.

Konštatoval to aj monitorovací výbor, ktorý rovnako ako Výbor ministrov Rady Európy opakovane dôrazne vyzýval na systematické zavádzanie rómčiny ako integrálnej súčasti učebných osnov na úrovni základných a stredných škôl.

Na Slovensku neposkytuje vzdelávanie v rómskom jazyku žiadna štátna základná či stredná škola. Podľa slovenskej správy k implementácii jazykovej charty, platná legislatíva umožňuje vyučovanie rómčiny v rámci voliteľných predmetov. Tí, ktorí majú o túto výučbu záujem, môžu získať od Štátneho pedagogického ústavu vzdelávacie štandardy pre rómsky jazyk a literatúru (pre primárne, nižšie sekundárne vzdelávanie a vyššie sekundárne vzdelávanie).

Zavádzanie rómčiny je podporované finančným mechanizmom Európskeho hospodárskeho priestoru a prijímateľom pomoci je práve Štátny pedagogický ústav, ktorý plánoval vzdelávanie učiteľov na prvom stupni a vypracovávanie publikácií zameraných na rómsky jazyk.

V realite však vyučovanie v rómskom jazyku poskytujú výlučne súkromné školy zriaďované mimovládnyimi organizáciami – konkrétne v Košiciach a v Kremnici. Na úrovni stredných škôl poskytujú vzdelávanie v rómčine gymnáziá a stredné odborné školy (vrátane

konzervatória) v Košiciach a v Kežmarku. Tieto vzdelávacie inštitúcie navštevujú takmer výlučne rómski študenti. Napríklad košická Základná škola na Galaktickej 9 sa zameriava na vzdelávanie rómskych detí z Luníka IX. Je otáznne, či takýto spôsob vzdelávania, aj s ohľadom na existujúce praktiky segregácie, je príkladom legitímneho národnostného školstva alebo naopak segregácie.

Segregáciou je priestorové alebo dokonca inštitucionálne oddelovanie, ktoré je prejavom mocenského rozhodnutia majority, resp. tej časti spoločnosti, ktorá má v rukách moc rozhodnúť o podobe vzdelávania. Implikuje delenie, ktorého podstatou nie je rovnosť, ale menejcennosť jednej skupiny oproti druhej. Vo všeobecnosti platí, že poskytovanie vzdelávania v jazyku národnostnej menšiny nie je segregáciou, ale napĺňaním potreby uznania ľudskej dôstojnosti každého človeka. Cieľom má byť uznanie rovnocennosti, nie vylučovania.

Deliaca čiara medzi segregáciou a národnostným školstvom však v kontexte historicky vylučovaných menšín môže byť veľmi tenká najmä v praxi. Minimum je, aby takéto školy vychádzali zo záujmov samotnej menšiny a jej odlišných členov a členiek na dvoch úrovniach. Na kolektívnej úrovni je to požiadavka vytvoriť a podporovať takéto školy. Nesmie však ísť o nanútenie „zhora“, za ktorým sa môže skrývať pokus o ospravedlnenie segregácie. Moment „nanucovania“ treba skúmať aj v prípadoch, keď ide o súkromné iniciatívy jednotlivcov alebo občianskych združení, deklarujúcich príslušnosť k rómskej menšine. Neplatí automaticky, že „menšina si môže so svojimi deťmi robiť, čo chce“. Keďže aj menšinové deti majú nielen svoje menšinové práva, ale aj občianske práva vrátane prístupu ku kvalitnému vzdelaniu, je potrebné dohliadať na kvalitu školy a spôsob, akým sú deti do jednotlivých škôl zaraďované. Napríklad automatické umiestňovanie detí z predškolského zariadenia na súkromnú rómsku školu vzbudzuje podozrenie.

Slobodné rozhodnutie o zaradení do školy je dôležité aj preto, aby v praxi nedošlo ku konfliktu tzv. kolektívnych a menšinových práv. Na individuálnej úrovni je podmienkou slobodne vyjadrený záujem detí, resp. ich rodičov, zúčastňovať sa na vzdelávaní, ktoré zahŕňa aj poznanie a zabezpečenie reálneho prístupu k alternatívnym možnostiam. Z uvedeného je zrejmé, že je nemožné a nespravodlivé aplikovať uniformný systém ochrany na menšiny, ktoré sa nachádzajú v odlišných situáciách. Situácia rómskej menšiny sa totiž výrazne odlišuje aj od počtom podobnej maďarskej menšiny.

Rómovia ako socioekonomická skupina

Viac ako polovica Rómov na Slovensku žije v prostredí tzv. marginalizovaných osídlení a stupeň vylúčenia niektorých obydľí je alarmujúci. Prevažujúci prístup, zameraný na integráciu, aj vzhľadom na to definuje Rómov predovšetkým ako socioekonomicky znevýhodnenú skupinu.

Rómske deti sú vystavované segregácii vo vzdelávaní či už v rámci bežného vzdelávacieho prúdu, alebo prostredníctvom špeciálneho školstva. Reakciou je politika integrácie, resp. inklúzie, ktorá sa stala dominantným prístupom riešenia vylúčenia Rómov od 90. rokov minulého storočia.

Integrácia spája politiku redistribúcie s požiadavkou, aby sa Rómovia nemuseli vzdať svojej etnickej identity.

Príkladom je jeden z najpopulárnejších a najrozšírenejších nástrojov pri vzdelávaní – tzv. nulté ročníky. Ich cieľom je naučiť deti po slovensky, rómsky jazyk je využívaný neformálne a celkovo vo vzdelávaní charakterizovaný ako bariéra. Za „normálnu“ sa považuje komunikácia v slovenskom jazyku. Ako hovorí jedna z učiteliek nultého ročníka: „Deti nevedeli nič, jediné slovo nerozumeli po slovensky.[...] Musím s nimi pracovať ako s hluchonemými, dorozumievať sa posunkovou rečou. Ale keď sa naučia základy, potom to ide veľmi rýchlo. Po dvoch mesiacoch už začínajú tvoriť vety, rozprávajú si

gramaticky nesprávne, v neurčitkoch, v prvom páde a v prvej osobe, ale už sa dorozumieme. Po štyroch mesiacoch už spolu normálne komunikujeme.“

V politike integrácie vnímajú učitelia rómsky jazyk a jeho používanie v rodine ako niečo, čo deti brzdi. Dôraz sa kladie na dobrú znalosť slovenského jazyka. Rómsky jazyk využívajú najčastejšie rómski asistenti, prípadne nerómski učitelia, ktorí sa naučili po rómsky, aby deti naučili po slovensky. Zaujímavé je, že mnohí učitelia vnímali takéto pomerne inštrumentálne využívanie rómskeho jazyka ako nie celkom správne alebo žiadané, ako vyplynulo z výskumu Centra pre výskum etnicity a kultúry. Rómčina sa však využíva aj na sankcionovanie detí a posilňovanie autority učiteľov. Naopak, len zriedka plní pozitívnu funkciu vzťahu k rómskej kultúre a identite. Výnimku občas tvoria rómske piesne či riekanky.

Výsledkom takéhoto prístupu je skôr prehlbovanie existujúceho vylúčenia ako asimilácia. Asimilácia je totiž nielen nelegitímna, ale v prípade tzv. viditeľných menšín ide o veľmi komplikovaný proces. Asimilovať sa vyžaduje vzdať sa časti svojej identity. Súčasne však tí, ktorí majú moc rozhodovať o osude členov menšín, ako napríklad vedenie školy, obce či zamestnávateľia, musia vytvoriť akýsi priestor pre asimiláciu. To znamená nediskriminovať a pristupovať k človeku bez ohľadu na jeho pôvod. V praxi sa však ukazuje, že napríklad nulté ročníky zostávajú súčasťou segregačných opatrení a rómske deti pokračujú v štúdiu v oddelenej triede. Napriek „snahe“ o asimiláciu, výsledkom je segregácia.

Konflikt medzi národnostnou a integračnou politikou

V praxi narážame na dva prístupy, ktoré na jednej strane podporujú odlišnosti a vzdelávanie v menšinovom jazyku (Rómovia ako národnostná menšina) a na druhej strane sa ich snažia zmazať (integrácia) a prinajmenšom jazykovo asimilovať. Na teoretickej úrovni tento vzťah opísala americká

odborníčka Nancy Fraserová. Tvrdí, že redistribučné opatrenia riešia nerovnosť v ekonomickom postavení prostredníctvom spravodlivejšieho prerozdelenia (redistribúcie) pracovných miest a miest vo vzdelávacom systéme. Základné štruktúry, ktoré sú príčinou znevýhodnenia, však ostávajú nedotknuté. Politiky afirmatívneho prerozdeľovania (affirmative redistribution), napríklad cielená štátna podpora zameraná na skupiny v núdzi (na Rómov), nevedú k zmene v existujúcom triednom rozdelení. V skutočnosti môžu takéto politiky dokonca podporovať ďalšiu triednu stratifikáciu. Napríklad programy štátnej podpory, v rámci ktorých sa poskytuje materiálna pomoc, môžu viesť k neželanému odmietavému a skreslenému vnímaniu dotknutých skupín (backlash misrecognition), čím dochádza k „antagonistickej diferenciácii skupín“. Afirmatívne uznanie (affirmative recognition), na druhej strane, presadzuje rešpekt voči marginalizovaným skupinám. Politika „mainstreamového multikulturalizmu“ čiastočne napráva kultúrnu nespravodlivosť dešpektu bez spochybnenia základnej diferenciácie skupín.

Simultánne uplatňovanie stratégií afirmatívneho uznania a afirmatívneho prerozdeľovania, ktoré je súčasťou politiky integrácie, je preto komplikované. Fraserová upozorňuje, že afirmatívne prerozdeľovanie nie je, pokiaľ ide o rasové rozdiely, postačujúce na boj proti rasovo podmienenej delbe platenej práce. Tento proces ešte ďalej zhoršuje afirmatívne uznanie, ktoré prehodnocuje odlišné identity rasových menšín bez zmeny existujúceho binárneho čierno-bieleho kódu. Podpora rozdielov, odlišností medzi menšinami by ďalej stupňovala odpor proti pozitívnym opatreniam, ktorý povedie k ich odmietavému skreslenému vnímaniu.

K podobnej dynamike dochádza aj v prípade rómskej menšiny. Politika integrácie nepomáha odstraňovať socioekonomické nerovnosti. Reálne nevytvára podporu na včlenenie Rómov do väčšinových

inštitúcií. Takéto opatrenia, aj keď dobre zamýšľané, v prostredí, ktoré sa nemení, fakticky podporujú existujúcu segregáciu. V kombinácii s národnostnou politikou akoby prilievali olej do ohňa pri znásobovaní rozdielov. Príkladom bola rómska vlajka a text hymny v oddelenom „sektore“, kde sa vzdelávali rómske deti v oddelenom pavilóne v jednej základnej škole na východnom Slovensku. Alebo aj pridanie hodiny rómčiny ako forma národnostného školstva na ospravedlnenie segregácie.

Politika uznania rovnocennosti

Cesta k vytvoreniu podmienok na rovnocenné vzdelávanie nie je jednoduchá. Ako upozorňuje

Fraserová, vyžaduje si zásadné spoločenské transformácie napríklad aj vo vzdelávacom systéme tak, aby malo každé dieťa rovnakú šancu na úspech. Inak je výsledkom segregácia a prehlbovanie nerovností.

Pri nastavovaní politik integrácie a národnostnej podpory je potrebné zamyslieť sa nad žiaducim stavom, ku ktorému sa chceme dostať, a potom pripravovať jednotlivé kroky. Takýto model musí byť dostatočne flexibilný vzhľadom na heterogenitu v rámci rómskej komunity a odlišné očakávania.

Ak by sa rómske deti aj z marginalizovaného prostredia vzdelávali v kvalitných, etnicky heterogénnych školách, ktoré by ich považovali za svoju rovnocennú

súčasť, nebol by problém zabezpečovať výučbu rómskeho jazyka ako ich integrálnej súčasti.

Cestou riešenia konfliktu tzv. integračného aj národnostného princípu je podpora vytvárania kvalitných škôl, ktoré začleňujú každé dieťa a umožňujú vzdelávanie v rómskom jazyku ako integrálnu súčasť osnov s tým, že poskytnú aj vzdelávanie v rómskej histórii a reáliách tak, ako to inkluzívny prístup vyžaduje. Prvým dôležitým krokom je však symbolické uznanie rovnocennosti Rómov a rómskeho jazyka zo strany politických a intelektuálnych elít na Slovensku. Nasledovať by malo aktívne presadzovanie tejto myšlienky administratívnym aparátom štátu.

Použitá literatúra a zdroje

- David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia* (New York: St. Martin's Griffin Press, 1996, 2nd ed.) s. 36 a nasledujúce.
- Nancy Fraser, *From Redistribution to recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist age*, 1:212 New Left Review (1995) 79, s. 89. s. 85. 82 - 83. 89. s. 91.
- Elena Gallová Kriglerová a Tina Gažovičová (eds.), *Škola pre všetkých? Inklúzivnosť opatrení vo vzdelávaní vo vzťahu k rómskym deťom* (Bratislava: CVEK, 2012) s. 45, 47, 68.
- Anna Jurová, „Rómoviav období od roku 1945 po November 1989“ in Michal Vašečka ed. Čačipen Pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2003).
- Anna Jurová, Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po druhej svetovej vojne in Arne B. Mann ed. *Neznámi Rómovia* (Bratislava: Národopisný ústav SAV, Ister Science Press, 1992) s. 92.
- Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995) s. 83 - 109.
- Jarmila Lajčáková, Old Concept, New Rhetoric? Zero Classes for Romani Children as an example of Minority Governance in Slovakia” in Timofey Agarin, Karl Cordell and Alexander Osipov (eds.) *Institutional Legacies of Communism: Change and Continuities in Minority Protection* (London: Routledge, 2013).
- Jarmila Lajčáková, *Správa občianskej spoločnosti o implementácii stratégie slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020 a revidovaného akčného plánu dekády na Slovensku* (Budapešť: Secretariat of Decade of Roma Inclusion Foundation, 2013), dostupné na http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file14_sk_civil-society-monitoring-report_en.pdf, s. 43 a nasledujúce.
- Jarmila Lajčáková, *The Uneasy Road towards Remediating the Economic & Cultural Disadvantage of the Roma in Slovakia* (2007) 14 (1) International Journal on Minority and Group Rights 59.
- Alexander Mušinka a ďalší, *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013* (Bratislava: UNDP, 2014) s. 16.
- Ctibor Nečas, *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945* (Brno: Masarykova Univerzita 1994).
- I. David Z. Scheffel, *Svinia in Black and White: Slovak Roma and their Neighbours* (NY, Orchard Park: Broadview Press, 2005) s. 112 a nasledujúce.
- Jaroslav Sus, *Cikánska otázka v ČSSR* (Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961) at 11. s. 58-62
- Otto Ulč, „The Gypsies of Czechoslovakia“ (1969) 20 Soviet Studies 421 at 435
- Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov, 5. 11. 1992, CETS No. 148 Para 12.5 c, zákon č. 245/2008 Z.z. školský zákon
- Monitorovacie správy a odporúčania rady ministrov zo všetkých štyroch cyklov pre SR na http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/default_en.asp <http://szsgalakticka.edupage.org/about/?>
- Štvrtá správa o implementácii Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov v Slovenskej republike (Bratislava, 2014) dostupné napríklad na https://jaspi.justice.gov.sk/Attachment/Charta%20jazykov_4_sprava_docx.pdf?instEID=102&attEID=75083&docEID=408146&matEID=7922&langEID=1&Stammp=20150130141923640, s. 81
- Zásady politiky vlády České a Slovenské Federativní Republiky k romské menšině*, prijaté uznesením vlády č. 619/1991 zo dňa 3. októbra 1991.

Uctievaný i kritizovaný: fakty o Vajanského živote a politike

TEXT: DANIELA KODAJOVÁ, HISTORICKÝ ÚSTAV SAV, BRATISLAVA ■ FOTO: LITERÁRNY ARCHÍV SNK

Pred sto rokmi, 17. augusta 1916 zomrel Svetozár Hurban Vajanský. Napriek všetkým protirečeniam spojeným s touto osobnosťou, s jeho názormi, literárnou a novinárskou tvorbou, Vajanský bol svojho času vodcom – uctievaným i kritizovaným. Práve v kritike Vajanského názorov sa v slovenských podmienkach rodila politická opozícia nielen voči ústredným vládnym inštitúciám, ale aj v rámci predtým až kŕčovito deklarovaného jednotného národného hnutia.

Tak ako v prípade mnohých iných osobností, ktoré sa stanú učebnou látkou a v istom zmysle ikonou národných dejín, stalo sa i v prípade Svetozára Hurbana Vajanského, že jeho skutočný život je zastretý zovšeobecneniami o význame, výnimočnosti, vplyve jeho tvorby, ale tie najprostejšie reálie o živote, o rodinnom zázemí nám unikajú alebo sú nepoznané. Bez poznania životopisu a rodinného zázemia je obraz Vajanského neúplný.

V dospelosti vystupoval pod pseudonymom Vajanský alebo S. H. Vajanský a mnohým uniká súvislosť s priezviskom Hurban a ukotvením v Hurbanovsko-Jurkovičovej rodine. A pritom nosil nielen otcovo priezvisko, ale aj meno Miloslav, ktoré si Jozef Miloslav Hurban vybral pri tzv. slovanskom krste štúrovcov na Devíne v roku 1836.

Rodinné zázemie

Svetozár Miloslav Hurban sa narodil 16. januára 1847 na evanjelickej fare v Hlbokom ako prvorodené dieťa dvojice, ktorá sa napriek svojej mladosti v prostredí slovenských národovcov stala známou ako ideálny pár muža a ženy – národovcov.

Otec, farár, spisovateľ, redaktor, popredný štúrovec, jeden z reprezentantov tejto generácie, kodifikátor slovenčiny Jozef Miloslav Hurban a matka Anna, rodená Jurkovičová, dcéra učiteľa, zakladateľa spolkov v Sobotišti a národovca

Samuela Jurkoviča, ktorá na seba upozornila odoberaním slovenskej tlače a verejným vystupovaním na ochotníckej divadelnej scéne.

V ranom detstve zažil Svetozár virvar revolúcie, šibenicu postavenú pred jeho rodným domom, šikanovanie a osočovanie za aktivity svojej rodiny, nielen otca, ale i starého otca. I dátum úmrtia, august 1916, je spojený s rachotom zbraní, tentoraz Veľkej vojny.

Prvé dielko

Mal osem súrodencov, ale nie všetci sa dožili dospelosti. S bratmi Vladimírom, Konštantínom a Bohuslavom mal veľmi dobré vzťahy, podporovali sa. Zo štyroch sestier ho prežila iba Božena, vydatá za ev. farára Pavla Petra Roya, matka budúceho básnika Vladimíra Roya. Ostatné sestry zomreli mladé a nešťastné vo svojich manželstvách.

Korešpondencia ukazuje, že Svetozár si bol blízky aj so sestrami, písali si otvorené listy a ich nenaplnené rodinné šťastie s nimi bolestne prežíval. Rovnako ich predčasné úmrtia.

Z rodinnej korešpondencie vieme i to, že už ako dieťa ho priťahovalo hovorené slovo, príbehy, rozprávky, básne. Svoje prvé poetické dielko zložil a verejne predniesol ako jedenásťročný pri príležitosti svadby matkinej sestry Emílie, ktorá podporovala jeho prvé pokusy o tvorbu. Od študentských čias publikoval aj prózu, preklady umeleckých diel, literárne recenzie,

zanietené politické komentáre a v tom čase veľmi populárne eseje, žánr úvah na rôzne témy, ktoré umožňovali autorovi predviesť sa ako intelektuál i ako literát.

Štúdium a voľba povolania

Ako nositeľ mena Hurban, buriča z revolučných rokov 1848/49, nemal ľahké detstvo ani štúdium. Od 11 rokov sa pretĺkal po rôznych školách monarchie a viacerí učitelia mu strpčovali život kvôli jeho otcovi. Pravdou však je, že mnohohodtná rodina si nemohla dovoliť kvalitné štúdium pre všetkých synov, a tak dôvodom na neustále striedanie škôl boli i krátkodobé štipendiá, ktoré sa jeho otcovi podarilo zabezpečiť prostredníctvom priateľov, ale aj po linke solidarity v rámci evanjelickej cirkvi. Zároveň však situáciu komplikovalo, že Svetozár nebol výborný študent. Problémy mu robila latina, matika i nemčina. Rozptyľoval sa divadlom, písaním básničiek, recenzií, redigovaním študentských časopisov.

Už v tomto veku sa venoval glosám spoločenských nálad, premiešaným s informáciami o spoločenskom živote, novinkách literatúry z pohľadu študenta, ktoré mu vydávali v tom čase významné slovenské noviny Pešťbudínske vedomosti, čo v hlavnom meste Uhorska vydával Ján Francisci. Uverejňoval v nich prvý cyklus postrehov zo života Listy z Požúňa (1868 – 1869).

Po transformácii Pešťbudínskych vedomostí na Národné noviny

spolupracoval aj s martinskou redakciou na podobnom cykle (1870 – 1873). V článkoch prejavil postreh, literárne nadanie, ale aj ambíciu vyjadrovať sa k verejným, národným záležitostiam. Ako vysokoškolský pôsobil a čoskoro sa stal predsedom spolku Naprej, čo svedčí o tom, že pôsobenie a vystupovanie na verejnosti ho od mladosti lákali. Uverejnenú tvorbu podpisoval viacerými pseudonymami – Napreják, Starý Napreják, Škorpión, ale od roku 1873 si osvojil pseudonym, ktorý preňho vymyslel Viliam Pauliny-Tóth, a čoraz častejšie podpisoval svoje texty menom Vajanský.

Neúspešný právnik

Rodina rozhodla o štúdiu práva, ktoré ukončil v roku 1870, a nasledujúcich viac ako 8 rokov sa usiloval uplatniť v advokácii. Spočiatku robil koncipienta v Pešti, neskôr sa pokúsil o zriadenie vlastnej advokátskej kancelárie v Skalici (1874 – 1877). Do Skalice ho po sobášii (1875) nasledovala aj životná láska – manželka Ida, rodená Dobrovitsová, z prešporskej meštianskej rodiny. Pokusy uplatniť sa ako právnik mu nevyšli ani v Námestove či v Liptovskom Mikuláši.

V tomto období neustále hrával divadlo a angažoval sa v získaní povolenia na organizovanie zbierok na zriadenie kočujúcej slovenskej divadelnej spoločnosti. Vášň pre divadlo a herecké nadanie dostal do vienka od matky a jej sestier, ale predstava, že by svoj osud spojil natrvalo s divadlom sa jeho mladšej manželke ani otcovi nepáčila. Projekt sa nerealizoval, pretože potrebné povolenie nezískal. Úrady nemali záujem, aby sa formovala sieť divadelných spoločností, ktoré by hrali v slovenskom jazyku a pravdepodobne by mali v repertoári hry slovenských autorov alebo hry svetových dramatikov, upravené pre slovenského diváka.

Dolná zem či Rusko?

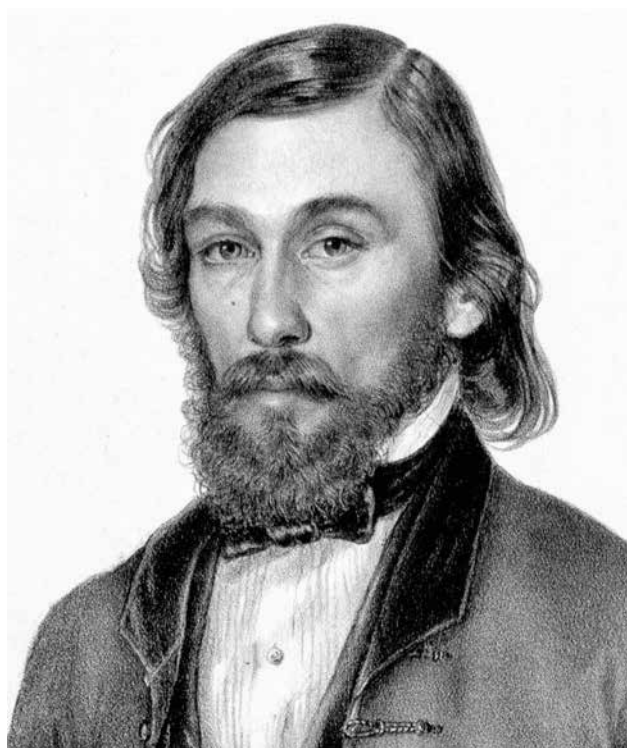
Po krátkejšej praxi a hľadaní iných možností, ako sa uplatniť, uvažoval

napríklad o odchode na Dolnú zem, kde sa medzi tamojšími Slovákmi usadil a uplatnil jeho brat Vladimír, evanjelický kňaz, spisovateľ, novinár a dramatik. Ďalšia možnosť, ktorú Vajanský v tomto období zvažoval, bolo ísť učiť do Ruska, kde od polovice 60. rokov 19. storočia prebiehala reforma školstva. Tamojší školský systém sa menil podľa spôsobu západoeurópskeho gymnaziálneho modelu a zavádzala sa výučba latinčiny. Rusko však nemalo dostatok učiteľov tohto jazyka, preto ministerstvo školstva robilo nábor v zahraničí. Najväčší záujem malo o učiteľov slovanského pôvodu, u ktorých sa dalo predpokladať rýchlejšie zvládnutie ruštiny. Na výzvu ruského ministerstva reagovalo asi 300 žiadateľov o štipendium, z toho skoro 160 Čechov a 13 Slovákov. Viacerí z nich urobili v Rusku pomerne slušnú kariéru.

Vajanský nakoniec o štipendium nepožiadaval. Uprednostnil redaktorstvo, čo ho koniec koncov lákalo oveľa viac ako učiteľstvo či právnická prax, pretože mu umožňovalo literárne tvoriť a byť v centre národného diania v Turčianskom Sv. Martine. Stále sa nerozbíhajúcu kariéru právnikovi vymenil za ešte neistejšiu novinársku v roku 1878. Mal 31 rokov, bol krátko ženatý a práve sa mu narodila prvá dcéra.

Martin mal v tom čase povest' slovenského Betlehema, v ktorom zažiarila hviezda nádejí národného hnutia v podobe Matice slovenskej a jej spolkových a vydavateľských iniciatív. Lenže Vajanský prišiel do Martina v čase, keď sa miestna komunita národovcov spamätávala z útoku úradov proti tejto inštitúcii a zo zatvorenia národnej Svetlice,

Rodičia Anna Jurkovičová (1), Jozef Miloslav Hurban (2), celá rodina okolo roku 1857 – otec Jozef M. Hurban, matka Anna a deti Želmíra, Božena, Svetozár a Vladimír (3), svadobná fotografia Svetozára Hurbana Vajanského a Idy Dobrovits (4).

Matice slovenskej (1863 – 1875), od ktorej si Slováci toľko sľubovali.

Spisovateľské protirečenia

Vajanského pôsobenie ako spisovateľa, redaktora, literárneho kritika a prekladateľa je úzko prepojené a jednotlivé aktivity sa od seba nedajú oddeliť.

Hodnotenie Vajanského ako spisovateľa nie je úplne bez protirečení. Jeho básne sú uznávané kritikou, ale nerecitujú sa. Jeho dielo vychádzalo v zobraňovaných spisoch ešte za jeho života, ale sám bol svedkom, ako sa z neho stáva ležiac v skladoch. Je na mieste, ak priznáme, že Vajanský sa usiloval, ale nestal sa nedotknuteľnou literárnou autoritou. Jeho dielo malo veľa kritikov. Dnešná literárna veda sa stavia k jeho dielu, k jeho témam a spôsobu ich spracovania ako k problematicky zaraditeľným, stojacim na rozhraní romantizmu a realizmu, s mnohokrát deklarovaným odmietaním moderny.

Jeho literárna tvorba je zaťažovaná riešením predovšetkým národnej

problematiky. Venuje sa otázkam národného života, rôznym variantom kombinácií úspešného a neúspešného modelu správania hrdinov, pričom v niektorých dielach sa dá dešifrovať osud národa, jeho genéza a osud hlavných protagonistov. Práve v takýchto dielach vystupuje Vajanský skôr ako národný ideológ než ako spisovateľ.

Literárny kritik

Ako redaktor Slovenských pohľadov sa zároveň dlhé roky snažil usmerňovať literárny vkus čitateľov. Rozhodoval o tom, kto bude v tomto literárnom časopise publikovaný a kto nie. Túto svoju pozíciu nevyužíval dominantne preto, aby zlikvidoval svoju konkurenciu, resp. aby minimálne skomplikoval publikačné možnosti iných autorov. Na takéto tvrdenie nie sú dôkazy; išlo skôr o to, že sa všetkými silami usiloval formovať čitateľský vkus nielen odberateľov časopisu, ale aj širšej slovenskej verejnosti.

S jeho literárnou tvorbou súvisí i redaktorstvo a mal vplyv na výber

a publikovanie ním preferovaných autorov a žánrov v slovenskom literárnom prostredí. V roku 1881 obnovil vydávanie Slovenských pohľadov s podtitulom Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku, neskôr s podtitulom Časopis zábavno-poučný (od roku 1890).

Ako redaktor tohto literárneho a čiastočne vedeckého časopisu s historickými, etnografickými, literárnovednými a umeleckovednými textami a zároveň s bibliografickou kronikou, ktorá informovala, anotovala a recenzovala nielen domácu, ale aj literárnu produkciu okolitých národov, pôsobil Vajanský dlhé roky (1881 – 1890). Obnovil tak rodinnú tradíciu, pretože jeho otec Jozef Miloslav Hurban vydával v rokoch 1846 – 47 a 1851 – 52 Slovenské pohľady na vedy, umenia a literatúru, literárny časopis, ktorý prispel k šíreniu spisovnej slovenčiny.

Mantinely

Vajanský je považovaný za tvorca slovenskej politickej publicistiky,

využívanej v službách národnej propagandy. Publicistika z jeho pera sa tiež pohybovala v mantineloch. Na jednej strane bol odvážny a britký glosátor, trikrát sedel za svoje články v árešte, ale na druhej strane sa veľakrát správal ako plagiátor, ktorý bez zmien preberal celé state, alebo naopak, texty iných menil na nepoznanie.

Politik alebo glosátor politiky?

Svetozára Hurbana Vajanského vnímame i ako popredného predstaviteľa slovenskej politiky, hoci on vlastne o politike iba písal, nikdy nekandidoval vo voľbách, nemal funkcie v strane, ktorá vyhlásila volebnú pasivitu (1884), a členom sedemčlenného výboru Slovenskej národnej strany sa stal de facto až v roku 1892.

Označuje sa tiež za predstaviteľa martinského centra, ale sám prišiel do Martina až v roku 1878, teda v čase, keď inštitúcie, ktoré Martin robili centrom, vlastne nefungovali. Nositeľmi národnej práce sa stali

redakcie. A práve v nich našiel svoje pole pôsobenia Vajanský.

V rámci svojich politických názorov sa vyjadroval predovšetkým k vnútorným záležitostiam slovenskej politickej scény, kultúry a národných aktivít. Jeho glosovanie uhorskej politiky či diania v rakúsko-uhorskej politike a jej miesta v rámci širšej európskej politiky síce nesie znaky politických komentárov, ale vo väčšine prípadov ich preberal z inej tlače a pridával k nim len drobné postrehy a dosť často svoje typické zlostné a korenisté poznámky. Najviac pozornosti venoval v politických komentároch diani v Rusku, ale aj v tomto prípade podstatnú časť informácií, či dokonca celých pasáží preberal z ruskej tlače. Okrem užšej problematiky ruskej vnútornej a zahraničnej politiky často písal o politickom a kultúrnom dianí v prostredí slovanských národov. Svoju slovanskú koncepciu, presnejšie povedané, slovanskú orientáciu, lebo nebola koncepčná, staval na príkrom kontraste krízy západoeurópskej politiky

a perspektívy s idealizovanou perspektívou slovanského sveta.

Kritika Západu

Kritické názory na západoeurópsku literatúru, kultúru, umenie, politiku a celkovú výbavu západoeurópskych názorov na modernú spoločnosť sa vinú Vajanského umeleckým dielom a novinárskou činnosťou ako výrazný identifikačný znak. Mnohokrát prezentoval názor, že západná Európa sa už vyčerpala a vlastne už ani nemá čo ponúknuť z arzenálu svojich civilizačných výtvarných a hodnôt, pretože štáty západnej Európy samy nie sú schopné riešiť nahromadené sociálne a politické problémy modernej doby.

Vajanský písal v duchu názorov, že budúcnosť patrí slovanským národom, ktoré po oslobodení z politického jarma veľkých multietnických monarchií – habsburskej a osmanskej monarchie – dosiahnu konečne možnosť slobodne sa rozvíjať a zo svojho zdravého jadra,

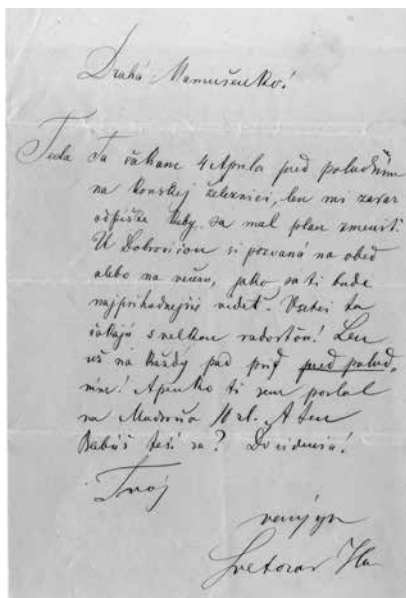
nepoznačeného krízami moderného sveta, vytiahnu tieto mladé a vitálne národy vlastnosti, schopnosti a civilizačné impulzy, ktoré prinesú prospech nielen Slovanom, ale aj celej kresťanskej Európe. Ozdravia ju, zreformujú, naštartujú k novému rozkvetu.

Vajanský býva označovaný za politického konzervatíva a jednoznačného stúpenca slovanskej politiky. Lenže s proslovanskou orientáciou to uňho vôbec nie je také jednoznačné. Jeho hodnotenia jednotlivých slovanských národov môžeme na základe mnohých článkov zovšeobecniť: Poliakov neznašal, lebo im pripisoval výrazné protiruské postoje, Česi mu pripadali príliš ponemčení, Slovinci prítrakúski, balkánski Slovania nespoľahliví, poturčení, Ukrajinci protiruskí... Ak písal o slovanskej spolupráci, takmer vždy šlo o spoluprácu s Ruskom.

Ak Slovania, tak Rusi

Problematické bolo aj to, že pre ruskú stranu nemohol Vajanský vystupovať ako partner. Nestála za ním parlamentná strana, ktorá by sa podieľala na formovaní politiky štátu. Dokonca ani silná opozičná strana voči vláde. Vajanský vystupoval ako solitér, ako jeden z najznámejších slovanských spisovateľov alebo ako reprezentant redakcie Národné noviny. Lokálna redakcia v provinčnom meste, bez väzieb na akékoľvek štátne štruktúry, nielenže nebola pre ruskú stranu zaujímavý partner, ale vôbec nebola vnímaná ako partner.

Vajanského situácia sa komplikovala aj tým, že vystupoval ako rusofil v čase, keď sa v samotnom Rusku dostala popularita slovanskej otázky do útlmu. V slovanskom duchu sa angažovali bývalí absolventi slavistiky, ktorých z vôle vlády nabrali v 30. a 40. rokoch novovzniknuté katedry slavistiky na ruských univerzitách. Ale keď sa zmenila zahraničná politika Ruska po krymskej vojne, vládne inštitúcie už o nich nestáli ako o expertov. A tak svoje slovanské cítenie príležitostne prejavovali

List matke Aničke Jurkovičovej.

v slovanskom spolku či restorane Slavianskij bazar.

Druhou skupinou proslovanských aktivistov v Rusku boli armádni vyslúžilci rusko-tureckej vojny 1877 – 78, ktorí spájali víziu oslobodenia tureckých Slovanov s nahradením osmanského panstva ruským. Reprezentovali široké spektrum ruských konzervatívcov a skryté či zjavné riziko šírenia panrusizmu. Slovanský dobročinný spolok, ktorý prispieval na vydávanie Národných novín, riadili od 80. rokov práve títo vyslúžilci, dôstojníci rusko-tureckej vojny, kým literárni vzdelanci a slavisti sa zo spolku stiahli a hľadali si v slovanských krajinách partnerov podobného liberálneho politického zmysľania. V tejto súvislosti na margo podozrievania Vajanského, že pracoval pre ruskú tajnú službu, za ktorú dostával peniaze v podobe údajnej dotácie na vydávanie Národných novín, podotýkam, že obvinenie napriek tomu, že sa v našej spisbe dlhodobo opakuje, neobstojí.

Rusov a Rusko si Vajanský idealizoval. Napriek deviatim cestám a pobytom v Rusku (1881, 1885, 1887, 1888, 1892, 1894, 1897, 1909, 1913) sa jeho kontakty sústreďovali na príliš úzky okruh politicky konzervatívnych slavistov a redaktorov viac z akademického prostredia než z politického.

Štyridsať rokov za písacím pultom

V štyridsaťročnom období, od roku 1878 do svojej smrti v auguste 1916, bol Vajanský popredným predstaviteľom národného hnutia. Politicky to bolo obdobie dualizmu, poznačené aroganciou maďarského nacionalizmu štátneho a vládneho národa, ktorý presadzoval politiku jedného štátu, národa a štátneho jazyka – maďarčiny. Z tohto hľadiska je logické, že nadšenie a stratégia happeningov, výletov, básnenia z predrevolučného obdobia sa v čase verejného pôsobenia Vajanského už nedali uplatňovať.

V jeho slovníku a v novinárskych stĺpkoch pribudla zloba, obžaloba národnostnej politiky uhorských vlád a slovná zásoba bola poznačená výberom slov národných lamentácií, národného martýrstva a čakania na budúcnosť, ktorá zázračne prinesie riešenie a nové šance na riešenie.

Martýrium pre národ

Vajanský vnímal prácu pre národ ako službu, ako martýrske poslanie, ako svoju vlastnú obeť. Tým sa vyčleňuje akoby na rozhranie generácie štúrovcov a svojej generácie, ktorá už o praktických veciach a postupoch nepotrebovala hovoriť tak pateticky.

Vajanský patril k významným, ale zároveň aj k najkontroverzejším postavám národnej komunity a slovenského kultúrneho života. Ako aktívny národovec stál v čele národných aktivít od konca 70. rokov 19. storočia nasledujúcich takmer 40 rokov.

Hoci Svetozár Hurban Vajanský vo svojich článkoch často vystupoval v mene národa alebo apeloval na národ a usiloval sa mať vplyv na celú národnú komunitu, jeho pôsobiskom bol provinčný Martin, ktorý sa v snahe vystupovať ako národné centrum v čase, keď v ňom nepôsobila žiadna inštitúcia celonárodného charakteru, dostával čoraz častejšie do centra kritiky zo strany nemartinských dejateľov.

Jeho politikum sa prejavovalo v umeleckej tvorbe, ktorú postavil do

služieb nacionalizmu, a v článkoch publikovaných v tlačovom orgáne, ktorý vychádzal v pomerne nízkom náklade. Tu sa angažoval, do tejto sféry odvádzal celú svoju energiu a temperament. Nie do stránickej práce, do schôdzovania, deklarácií, politických programov, volebného zápasu. Práve naopak, volebná pasivita Slovenskej národnej strany bola v úplnom rozpore s predstavou dravej modernej politickej strany.

Napriek tomu, aký obmedzený priestor na politickom kolbišti mal k dispozícii, môžeme ho v istom zmysle nazvať vedúcim politickým reprezentantom národného hnutia poslednej tretiny 19. a začiatku 20. storočia. Bol vodcom – uctievaným i kritizovaným. A práve v kritike Vajanského názorov sa v slovenských podmienkach rodila politická opozícia nielen voči ústredným vládnym inštitúciám,

ale i v rámci predtým až krčvito deklarovaného jednotného národného hnutia.

Poznámka: Text vznikol ako výstup grantovej úlohy projektu APVV 15-0349 *Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese*, ktorý autorka rieši v Historickom ústave SAV.

(Medzititulky redakcia)

Odporúčaná literatúra k textu

Korešpondencia, dokumenty, edície prameňov:

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. *Náklady a výhlady. Pokus znázorniť terajší slovenský myšlienkový obzor s rozpomienkami na minulosť*. Odtisk z Národných novín. Turčiansky Sv. Martin : Knihtlačiarstvo-účastinársky spolok, 1897.

PETRUS, Pavol (ed.). *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského. Edícia Korešpondencia a dokumenty, I. – III.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, 1972, 1978.

PETRUS, Pavol (ed.). *Láskou očarení. Lúboštná korešpondencia Svetozára Hurbana-Vajanského a Idy Dobrovitsovej z rokov 1870 – 1875*. Martin : Matica slovenská, 1985.

PETRUS, Pavol (ed.). *Svetozár Hurban Vajanský. Zápas a hľadania v zrkadlení času. Život a dielo v dokumentoch*. Edícia Sondy, zv. 11. Martin : Osveta, 1985.

LAPTEVOVÁ, Ludmila, P. (ed.). *Svetozár Hurban-Vajanský. Listy z Uhorska. 40 listov uverejnených v ruských novinách „Moskovskije vedomosti“ v priebehu roka 1908*. Martin : Matica slovenská, 1977.

TARANENKOVÁ, Ivana (ed.). *Svetozár Hurban Vajanský. Koreň a výhonky. Články*. Edícia: Knižnica slovenskej literatúry. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.

Zborníky z konferencií:

KOCÁK, Michal (ed.). *Svetozár Hurban Vajanský*. In *Literárny archív*, 29/92 a 30/93. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 7 – 112.

KOCÁK, Michal (ed.). *Svetozár Hurban-Vajanský (16. 1. 1847 – 17. 8. 1916)*. In *Literárny archív*, 33, Martin : Matica slovenská, 1998, s. 1 – 83.

Monografie:

JANČI, Zdeněk. *Svetozár Hurban Vajanský. Kritik výtvarného umenia*. Nitra : 1998.

JURÍČEK, Ján. *Vajanský. Portrét odvážneho*. Edícia: Postavy a osudy. Bratislava : Obzor, 1988.

HUČKOVÁ, Dana (ed.). KUSÝ, Ivan. *Starý Vajanský*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2014.

KUSÝ, Ivan. *Mladý Vajanský (1847 až 1883)*. Bratislava : Tatran, 1987.

KUSÝ, Ivan. *Zrelý Vajanský*. Bratislava : Tatran, 1992.

NAGYOVÁ, Oľga. *Mladý Vajanský ako novinár*. Bratislava : Obzor, 1973.

TARANENKOVÁ, Ivana. *Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa*. Bratislava : Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.

Štúdie:

ČEPAN, Oskár. *Vajanského významotvorný princíp*. In *Slovenská literatúra*, roč. 14, 1967, č. 2, s. 157 – 162.

HOLLÝ, Karol. *Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus v historickej ideológii Svetozára Hurbana Vajanského (1881 – 1897)*. In *Historický časopis*, roč. 57, 2009, č. 2, s. 243 – 269.

HUČKOVÁ, Dana. *Besednice Svetozára Hurbana Vajanského*. In *Studia Academica Slovaca*, 45, Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 436 – 449.

KODAJOVÁ, Daniela. *Fenomén rusofilstva v minulosti Slovákov*. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – KODAJOVÁ, Daniela (eds.). *Východná dilema v strednej Európe*. Bratislava : Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Historický ústav SAV, 2010, s. 134 – 155.

KODAJOVÁ, Daniela. *Rusko v slovenskej politike na prelome 19. a 20. storočia. Vajanský verzus Masaryk*. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana a kol. *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Bratislava : Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Pro Historia – Historický ústav SAV, 2011, s. 15 – 28.

KRAUS, Cyril. *Vajanský kritik*. In *Literaria XVII. O kritike*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 1974, s. 42 – 85.

MARTINKOVIČ, Marcel. *Politicko-filozofické východiská mladého S. Hurbana Vajanského v Národných novinách*. In *Filozofia*, roč. 65, 2010, č. 10, s. 990 – 1003.

MIKULOVÁ, Marcela. *Povinnosť k ideálu alebo romantizmus v slovenskom realizme*. In TARANENKOVÁ, Ivana – MIKULOVÁ, Marcela (eds.). *Reálna podoba realizmu*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 105 – 113.

MRÁZ, Andrej. *Vajanského rusofilstvo*. In MRÁZ, Andrej. *Zo slovenskej literárnej minulosti*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, s. 288 – 301.

PODRIMAVSKÝ, Milan. *Vajanský v slovenskej politike*. In *Literárny archív*, 33/96, Martin : Matica slovenská, 1998, s. 38 – 45.

Pri správnom postupe možno v archíve objaviť poklad

TEXT: **Mgr. FRANTIŠKA MARCINOVÁ, PhD.,** ĽUBOVNIANSKE MÚZEUM – HRAD V STAREJ ĽUBOVNI

■ FOTO: PIXABAY.COM

Archívne dokumenty sú súčasťou národného kultúrneho dedičstva a bohatstva, preto je práca s nimi neodmysliteľnou súčasťou činnosti pracovníkov v oblasti kultúry. Archívny výskum je dôležitý predovšetkým pre etnológov a etnografov, ale využíva ho každý, kto sa svojmu odboru venuje hlbšie. Archívniectvo je spoločenským odvetvím so silným prienikom, postavením a poslaním v štátnej správe a samospráve, kultúre, vede i v informačných štruktúrach spoločnosti. Archívne dokumenty sú nielen sumárom stámióinov autentických, jedinečných a hodnoverných informácií o dejinách Slovákov, Slovenska a na jeho území žijúcich ďalších národností, a to od 11. storočia, ale majú aj právnu silu a právnu preukaznosť. Ako s archívmi pracovať, aby bol ich obsah prínosom aj pre oblasť kultúry?

Archívy sú pamäťou národa a ich obsah tvoria v prevažnej miere dokumenty úradného pôvodu, tzv. diplomatický materiál, ktorý vznikol z úradnej, hospodárskej a inej činnosti svojich pôvodcov.

Archiváciou sa nezaoberajú iba archívy, ale aj iné inštitúcie. Každý človek by si mal tvoriť (a väčšinou aj tvorí) svoj osobný archív, či už fotografií, písomných dokumentov, či osobných dokladov. Práve z osobných archívov najčastejšie vychádzajú tie najväčšie poklady pre etnografický výskum.

Podľa zákona 395/2002 Z. z. §2 ods. 1 je archív odborné pracovisko,

ktoré preberá, eviduje, ochraňuje a sprístupňuje archívne dokumenty. Na základe obsahu uchovávaných materiálov sa archívy delia na verejné a súkromné. Každý archív je špecifický obsahom materiálov aj ich formou, ale je niekoľko prvkov, ktoré majú spoločné.

Verejné archívy na Slovensku tvoria (z. 395/2002 Z. z. §4 ods.1):

- a) štátny ústredný archív a štátne archívy s regionálnou územnou pôsobnosťou,
- b) špecializované archívy, ktorými sú archívy štátnych orgánov, štátnych rozpočtových organizácií, štátnych príspevkových

organizácií a archívy právnických osôb zriadených zákonom,

- c) mestské archívy a archívy samosprávnych krajov,
- d) archívy právnických osôb a archívy fyzických osôb, ktoré sú orgánmi verejnej moci.

Pred výskumom

Bez poznania historických skutočností sa nedá doložiť vývoj ani v oblasti kultúry a umenia. Archívny materiál môže vo veľkej miere ozrejmiť historické pozadie predmetu výskumu, či už ide o tanec, hudbu, alebo o využitie nejakého remesla.

V archívoch je možné nájsť informácie, ktoré môžu doplniť informácie o rodine, príbuzných a známych skúmaného objektu. Ale aj o samotnom jedincovi (napr. ukončenie školy, sobáš, úmrtný list atď.)

Pred samotným výskumom v archíve je dôležité si stanoviť, čo má byť jeho predmetom. Inak sa výskum zmení na hľadanie ihly v kope sena.

Ďalším krokom je zistiť si, kde sa potrebný materiál môže nachádzať. Prvým ukazovateľom môže byť územná pôsobnosť. Na Slovensku sú verejné archívy, ktoré obsahujú materiály z istého územia ich sídla a územnú pôsobnosť opisuje aj Príloha č. 1 k zákonu 395/2002 Z. z. Pomôcť môžu tzv. syntetické archívne pomôcky. Ide o sprievodcov po archívnych fondoch. Publikácie zo 70. rokov minulého storočia poskytujú informácie a opis jednotlivých fondov. V roku 1999 vyšla publikácia *Sprievodca po slovenských archívoch* (zost. Kollárová, Zuzana – Hanus, Jozef), ktorá taktiež ponúka súpis archívnych fondov. Súpis archívnych fondov sa nachádza aj na stránke Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, do ktorého rezortu archívy patria (www.minv.sk/?supis-archivnych-fondov).

V archíve

Archívy sú pre návštevníkov otvorené od pondelka do štvrtka (môže to byť individuálne pri niektorých špecializovaných archívoch). Po tradičnom papierovaní (vyplnenie bádateľského listu, preštudovanie bádateľského poriadku, zápis do Bádateľskej knihy atď.) treba požiadať pracovníka o archívnu pomôcku ku konkrétnemu fondu. V prípade, že výskumník nevie, v ktorom fonde sa konkrétny materiál nachádza, môže sa poradiť s pracovníkmi bádateľne. Nie sú síce povinní za vás vyhľadávať konkrétne materiály, ale vždy ochotne pomôžu, poradia.

Archívne pomôcky

Najrozšírenejšie sú dva typy archívnych pomôcok: inventár a katalóg.

Inventár je archívna pomôcka, obsahujúca súpis inventárnych jednotiek archívneho fondu. Má pevnú štruktúru. Titulný list obsahuje názov archívu a pracovníka, ktorý archívny fond spracoval, názov archívneho fondu, časové rozpätie fondu a druh pomôcky. V úvode poskytuje informácie o pôvodcovi archívneho fondu, dejinách a obsahu fondu, jeho archívnu charakteristiku a protokolárny záznam o vypracovaní archívnej pomôcky. Za úvodom nasleduje súpis inventárnych jednotiek. Pomocný aparát sa skladá zo zoznamu skratiek, registrov a obsahu. Záver inventára tvorí tiráž, ktorá obsahuje okrem údajov uvedených na titulnej strane aj údaje o počte strán inventára, počte vyhotovených exemplárov, meno

Dejiny sú svedkom času, svetlom pravdy, živou pamäťou, učiteľkou života a poslom minulosti.

Marcus Tullius Cicero

.....
zodpovedného pracovníka a dátum schválenia inventára. Inventár môže byť čiastkový, dočasný, skupinový a združený.

Katalóg je archívna pomôcka, obsahujúca podrobný opis katalogizačných jednotiek. Katalóg môže byť vypracovaný na úrovni fondu, archívu alebo aj na úrovni viacerých archívov. Podrobne sprístupňuje obsah archívneho fondu alebo archívnej zbierky alebo jeho/jej časti. Na úrovni fondu môže byť systematický alebo tematický katalóg. Na úrovni viacerých archívov sa vyhotovuje len tematický katalóg. Katalóg sa vyhotovuje v knižnej forme a má pevnú štruktúru, ktorá je takmer totožná so štruktúrou inventára, len namiesto inventárneho súpisu katalóg obsahuje súpis katalogizačných jednotiek.

Generálny register je archívna pomôcka, poskytujúca prehľad o obsahu všetkých archívnych súborov jedného archívu.

V archívnych pomôckach býva veľmi hodnotný úvod. Často poskytuje informácie, ktoré môžu byť pre výskum postačujúce. Zároveň obsahuje návod, ako vypísať žiadamku na materiál.

Obmedzenia

V archívoch platí niekoľko obmedzení. Mnohé archívy majú stanovené, že jednému bádateľovi poskytnú v jeden deň len obmedzený počet materiálov (najčastejšie 10 spisov).

Materiály spred roku 1526 archívy poskytujú iba v podobe reprodukcie.

Nazeranie do matrik je spoplatnené.

Vytváranie kópií, fotografovanie a iné spôsoby reprodukcie môžu byť podmienené súhlasom štatutára archívu alebo spoplatnené.

Doba internetová

Dnes možno nájsť takmer všetko na internete. Vďaka národným projektom digitalizácie a webovým portálom sprístupňujúcim kultúrne dedičstvo (napríklad *Slovakiana*) to platí aj v prípade archívov.

Postupne sa rozbieha aj projekt elektronického archívu Slovenska.

Na internete sa nachádza množstvo zoznamov archívnych fondov aj s ukážkami. Jednotlivé národné archívy majú často zdigitalizované svoje dokumenty, ktoré sprístupňujú na internete.

Zdigitalizovaný archív majú na svojich webových stránkach sprístupnené už viaceré pamäťové inštitúcie, napríklad Ústav pamäti národa, Pamiatkový úrad SR, Slovenské národné múzeum, Slovenský národný archív, Slovenská národná knižnica.

Záslužnú prácu s matrikami vykonali mormóni, ktorí zdigitalizovali veľké množstvo matrik nielen na Slovensku. Na internete tak môžeme nájsť matriky do roku 1895, po tomto roku sa nachádzajú iba v archívoch (pozor, ak sa vo zväzku tento rok prelína, na internete nie je sprístupnený celý zväzok).

Problémy archívneho výskumu

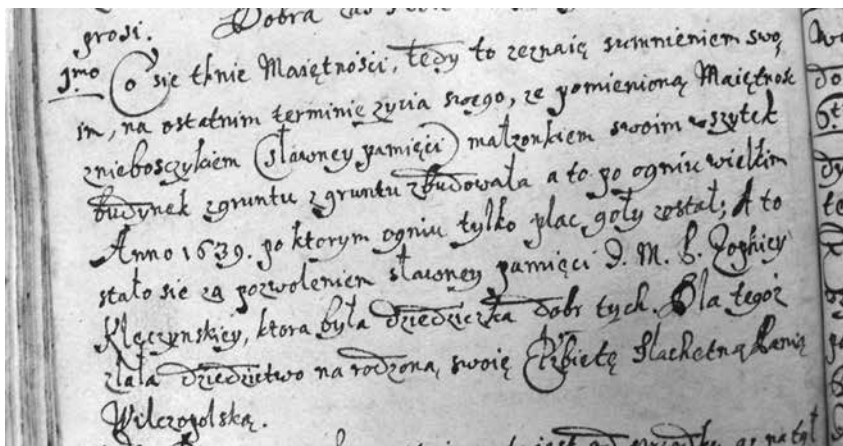
Pri práci s archívnymi materiálmi treba rátať aj s komplikáciami vyplývajúcimi z formy alebo obsahu.

Žijeme na území, patriacom viac ako 1000 rokov pod správou Uhorska, ktoré bolo multietnické. Staršie dokumenty sú väčšinou v latinčine, veľmi využívaná bola nemčina (predovšetkým v mestách), samozrejme, maďarčina, na západnom Slovensku čeština a na severe poľština. Často ide o historický jazyk, nie vo všetkom zhodný so súčasným jazykom (tento problém je veľmi viditeľný pri maďarčine). V archívoch sú však dostupné slovníky.

Pri materiáloch z 18. a 19. storočia, písaných v nemeckom jazyku, môže byť problém s ich rozlúštením. V podobných prípadoch je základ zvyknúť si na duktus pisára, hľadať oporné body. V rámci štúdia archívnictva používajú študenti Príručku paleografie.

Praktické problémy sa dajú jednoducho odstrániť praxou. Ako príklad môže poslúžiť nasledujúca ukážka, pochádzajúca zo 17. storočia, napísaná v poľskom jazyku.

**Testament Alžbety Wilczopolskiej,
15. marec 1672 Stará Ľubovňa**

Takto vyzerá jeho prepis:
Imo Co sie tknie maiętności, tedy to zeznaię sumnieniem swoim, na ostatnim terminie zycia swego, ze pomienioną maiętnosc z niebosczykiem (:sławney pamięci:) małzonkiem swoim wszytek budynek z gruntu z gruntu zbudowała, a to po

ogniu wielkim anno 1639, po którym ogniu tylko plac goły został; A to stało sie za pozwoleniem sławney pamięci J.M. p. Zophiey Kleczynskiey, która była dziedziczka dobr tych. Dla tegoż złata dziedzictwo narodzona swoię Elżbietę Slachetną panią Wilczopolską.

Verifikácia textu

Základným obsahovým problémom je verifikácia textu. Hoci sa hovorí „co je psáno, to je dáno“, nie všetko, čo je napísané a hoci aj uložené v archívoch, je svätá pravda.

Pri posudzovaní prameňa je potrebné zohľadniť viaceré aspekty. Je rozdiel medzi úradným dokumentom, vydaným uhorskou komorou, a kronikou obce zo 60. rokov 20. storočia, v ktorej sa píše o udalostiach v 18. storočí.

Najlepším a najjednoduchším spôsobom verifikácie je komparácia. Porovnanie niekoľkých materiálov, z ktorých minimálne jeden je neodškriepiteľne pravý, zvyšuje hodnovernosť prameňa. Neznamená to, že fabulované alebo nepravé materiály je potrebné zavrhnúť. Ich skúmanie môže priniesť nové zaujímavé závery, ktoré dodajú výskumu nový rozmer.

Vždy treba skúmať nielen prameň samotný, ale aj okolnosti jeho

Niekoľko praktických rád

Archívy v sebe neraz skrývajú zatiaľ nepoznané tajomstvo. Ako z nich vyťažiť čo najviac? Tu je niekoľko praktických rád pre prácu v archíve:

- pri výskume si treba najprv prejsť všetky dostupné archívne pomôcky, vypísať si z nich informácie a potom žiadať materiály, pomôže to pri spätnom vyhľadávaní;
- nechajte si poradiť od pracovníkov archívu;
- nemusíte prechádzať celý inventár, či katalóg, väčšinou sa v každom nachádza menný, miestny a vecný index;
- noste si so sebou fotoaparát alebo aspoň telefón s fotoaparátom, uľahčí a hlavne urýchli to prácu. V niektorých archívoch je táto služba spoplatnená, ale ušetrí to čas a odfotený text sa číta ľahšie, ak je zväčšený na obrazovke;
- citujte archívny materiál, nepatrí sa vykrádať kultúrne dedičstvo Slovenska.

Dôležité adresy

Matriky:

do roku 1895

<https://familysearch.org/>

po roku 1895

v príslušných archívoch

Archívne dokumenty:

Elektronický archív Slovenska:

<https://portal.minv.sk/wps/wcm/connect/sk/site/main/zivotne-situacie/Elektronicky-archiv-Slovenska/>

Elektronické zoznamy fondov aj s ukážkami:

<http://monasterium.net:8181/mom/home>

Medzinárodný portál o archívnom výskume:

<http://icar-us.eu/>

Maďarský národný archív:

<http://mnl.gov.hu/>

CELOŠTÁTNÁ POSTUPOVÁ SÚŤAŽ A VÝSTAVA
AMATÉRSKEJ FOTOGRAFIE

4.11. - 30.11.2016

4.11.2016

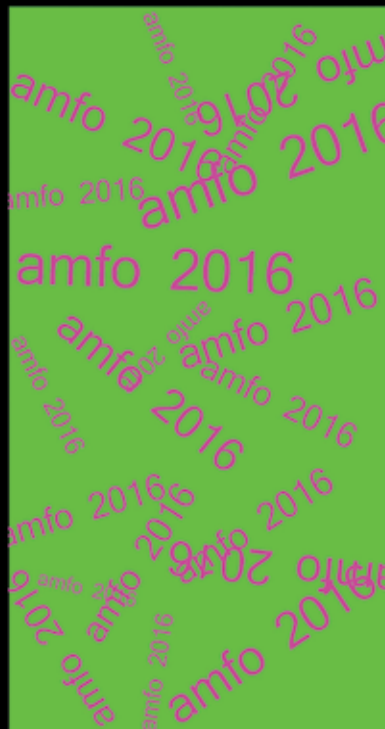
SYNAGÓGA V LEVICIACH

14.00 ROZBOROVÝ SEMINÁR

16.00 VERNISÁŽ

TANEČNÍCI FOLKLÓRNEHO SÚBORU KINCŠÖ, DOPREVÁDZA ĽUDOVÁ HUDBA GERESEN

**AM²
FO¹
2016**

SYNAGÓGA V LEVICIACH

VÝSTAVA OTVORENÁ:

PONEDĽOK-PIATOK 9.00-13.00 13.30-17.00

SOBOTA-NEDEĽA 11.00-16.00

SPRIEVODNÁ VÝSTAVA

VÝBER FOTOGRAFIÍ Z NÁRODNEJ SÚŤAŽE ČESKEJ REPUBLIKY
DOM MATICE SLOVENSKEJ V LEVICIACH 4.11.-30.11.2016

TVORIVÉ DIELNE 4.11 – 6.11.2016

PRÍRODA / ARCHITEKTÚRA - LEKTOR MIROSLAV PFLIEGEL

PORTRÉT S PRESAHOM / NETRADIČNE POŇATÝ PORTRÉT - LEKTOR GABRIEL KOSMÁLY

FOTOTEKVENCIA / FOTOGRAFICKÝ PRÍBEH ALEBO POČTA DUANOVI MICHALSOVI - LEKTORKA PETRA ČEPKOVÁ

WWW.ROSLEVICE.SK

HLAVNÝ ORGANIZÁTOR:

Tento projekt z verejných zdrojov podporil

PODJIATIE SA REALIZUJE
S FINANČNOU PODPOROU:

PODJIATIE PODPORILI
A CENY DO SÚŤAŽE POSKYTLI:

MEDIÁLNI PARTNERI:

